

В. КУЛИШ

ПАЩАНЬИ

Володимир Куліш

ПАЦАНИ

Повість про безпритульних

diasporiana.org.ua

**ВИДАВНИЦТВО ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ
Мюнхен 1967**

Обкладинка роботи
Артиста маляра Володимира Ласовського

Всі права застережені

© Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstrasse 67

Printed in Germany

Herstellung: Druckgenossenschaft «CICERO»,
8, München 8, Zeppelinstraße 67

ПЕРЕДМОВА

Книжка Володимира Куліша «Пацани» є одною з небагатьох повістей про безпритульність дітей в Україні. Російсько-більшевицький окупант примусовою колективізацією, штучно організованим голодом, арештуваннями й масовими вивозами непокірних селян з України в 1931-1933 роках спричинив невідому до того часу в культурному світі трагедію: безпритульність дітей, що розбрилися по світі без хати і батьків.

Автор книжки, син репресованого драматурга Миколи Куліша, що загинув на засланні, сам був очевидцем тих подій і ровесником призначених на знищення бездомних юнаків. Йому доводилося переживати цю народню трагедію і він у своїй книжці хвилююче відтворює життя, пригоди й атмосферу побуту нашого безпритульного юнацтва і навіть їхню особливу говірку*). Героями повісти є троє юнаків, батьки котрих були знищені ворогом лише тому, що вони були українцями. Ці юнаки, згідливо називані «пацани», викинені поза рами суспільного життя, без даху над головою і без засобів до життя, днями і ночами переслідуювані поліційними облавами і гонені ними з місця на місце, просмикаються спритно через щоденно нові пастки зверненої проти них поліційної системи. Герої повісти — це не шукачі пригод, хоч їхнє життя це безперервний потік небезпек, біди і пригод; це ніякі асоціальні непотріби, що відхиляються від обов'язку праці. Це ті, що для них немає місця в советській системі, бо вони сини репресованих «бунтарів». Від них, від своїх повбиваних ворогом родин, вони винесли в своїх дитячих спогадах теплий промінчик любови й пошани до батьківських наук розрізняти добро від зла. І хоч їхнє життя без дому і без завтра пробігає небезпечними стежками близько дна легких здобичників — бандитів, «жуліків» і злочинців — то дороговкази добра, покладені колісь у їхні дитячі душі, охороняють їх від того, щоб скотитися в небезпечне провалля злочину.

*) Пояснення мало зрозумілих слів тієї говірки подаємо наприкінці книжки.

Безпритульність дітей — це жанр новий, майже невідмічений у нашій літературі, а виведені в цій книжці персонажі юнаків одноразові своєю свіжістю і неповторністю. Своєю юнацькою сміливістю, одчайдушністю і життєвою наснагою вони нагадують молодих леопардів, що самооборонним інстинктом і хистом виробленої серед цькування спритності не дають позаганяти себе до приготованих для них кліток неволі. Вони з утіхою і радісним глумом висмикуються з рук і обминають заставлені на них небезпечні пастки, що фабрикують з осиротілих дітей послушних рабів партії, щоб прожити ще день ще два вільним життям, яке принесе їм нову нужду, нову непевність завтрашнього дня.

Наче на екрані пересуваються по сторінках повісті тогочасні вулиці наших міст: Одеси, Києва, Харкова... Оживає трагічна і призабута доля сотень тисяч дітей, що після винищення їхніх батьків попали під опіку партії і геноцидників. З тих сиріт мали вирости нові яничари, щоб служити своїми послугами катам, які повбивали їхніх батьків. Одначе, діти — «пацани» боролися різними можливими способами, щоб жити своїм власним, хоч злиденним, але вільним життям. В зударі з переслідувачами в них наростав спротив і ворожість до них. Від своїх батьків ці діти одідичили українське національне почуття, як глибшу основу для цього спротиву. Це свідоме — а в багатьох випадках підсвідоме — почуття і любов до свого рідного, любов до України, вони виявляли в скрутних моментах випробувань свого небезпечного життя.

Книжку «Пацани» рекомендуємо особливо українській молоді на чужині, але не лише молоді. Бо після прочитання її відживе в пам'яті кожного читача період «проклятих років» в Україні, що був організований і жорстоко реалізований опричниками московського окупанта, як удар у глибину українських поколінь.

Видавництво «Шлях Перемоги»

РОЗДІЛ I

Почнемо нашу повість з рясного весняного дощу. До того дощу додамо вулицю й очевидно мокрі пішоходи та, поетично сказавши, — заплакані будинки.

Ви напевно догадуєтеся, що вже вечоріло. Отак — було ясно, а потім стало темніти, але не зразу, а так немов би в театрі, коли помалу меркне світло.

Вулиця була невелика й немала, щедро помальована сутінками, в яких ховалася афішова тумба, що то на неї наклеюють театральні й кінові афіші. На цій самій тумбі, поруч із Роз Марі вирячив очі сам «вождь», а під ним напис: «Спасибі великому Сталіну за щасливе дитинство!»

Тумба стояла нахилена, трохи від старости, а, може, її нагнув вітер, що вигідно гуляв навколо. В таку погоду прохожий не мав ніякої охоти глянути на подерті боки тумби, а чимдуж поспішав далі, крикаючи з пересердя на кляту весняну мокроту.

Але несподівано з дощової імли висунулася постать. Де в постатті починалася сорочка, а де кінчалися штани — сказати важко, хоч мож-

на було їх бачити, бо біля тумби сусідом стояв телеграфічний стовп з сумною, підсліпуватою лампочкою. На голові постаті була якась пляма, либонь, чи не кашкет з дашком, по якому спливала дощова вода. Цей дашок нагадував зігнутий дах, але постать була горда за нього, бо час від часу намацувала його пальцями, щоб переконатися, чи бува існує той єдиний дах над головою. Ноги в постаті були звичайними, без жодних прикрас цивілізації, себто — босі. Але, щоб не мучити довше вас описом цієї постаті, скажемо коротко: постать — це був звичайний собі пацан-безпритульний.

Пацан не пройшов, як інші попри тумбу, а зупинився біля неї й, оглянувши її навколо, задоволено плюнув. Ви думаете, що його зацікавила Роз Марі? Ні. Він уважно обмацав руками афіші, а в тому місці, де був напис «... щасливе дитинство», зручним ударом ноги пробив диктову стіну і вдоволено відчув, що нога раптом опинилася поза дощем і вітром. Пацан з очевидною приємністю постояв так хвилину, а потім, кинувши оком на порожню вулицю, поліз у діру. Кашкет, що про нього ми згадували, в ту хвилину зачепився за пробігаючий вітер і вже хотів упасти в найближчу калюжу, та пацан, знаючи такі витівки, одним лише пальцем, поставив його на належне місце.

За якусь хвилину рука з середини зробила діру майже непомітною. За цей час на вулиці нічого не змінилося. Навіть дощ не звернув на пацана уваги й продовжував своє одноманітне цяпотіння. Одна лише підсліпувата лямпочка на телеграфічному стовпі вирішила згаснути і прискорила прихід ночі.

Вигода нашої тумби була надзвичайна. В ній можна було сісти, зігнувшись, спертись спиною об протилежну стіну й напів випростувати ноги. Але найголовніше це те, що в ній було затишно й сухо. Пацан зразу скинув мокрого кашкета, скинув і те, що в добрі часи називалося сорочкою, і почав вмощуватися до сну. Але нараз чиясь здоровезна нога в черевиці влізла йому просто під ніс і то якраз крізь ту діру, що її він, здавалося, так майстерно замаскував. Слабеньке світло, що враз із ногою проскочило всередину тумби, показало, що влазить не тільки нога, а й увесь її власник.

Пацан гостинно посунувся вбік, даючи місце довгому й худому гостеві. Той уже весь всунувся в тумбу, залишаючи на дощі свою другу й останню ногу. Раптом він відчув, що в тумбі хтось є.

— Чи маєте кімнату з подвійним ліжком і персональною подушкою? — запитав він у темряви тумби. — Маю надію, що в цьому готелі

ще не всі кімнати зарезервовані для орденоносців.

— Чи вам і з вечерею? — відповіло йому в тон з тумби. — На жаль, ресторан закрито. Куховари мають «вихідне».

— Я буду скаржитися в Начхатъхарчопром. Це ж просто «міровой скандал»!

— Обов'язково напишіть скаргу. Це помагає... горобцям. А я хочу спати.

— Це дуже легко зробити. Але, без жартів, як там у тебе, пацанок, з шамовкою? — запитав новоприбулий. — Справді ресторана закрито у зв'язку з вихідним днем куховарів?

— Угу! Можу запропонувати вам, бароне, лише театральні афіші з підливою на халтурі і вино з дощових крапель. Більш у мене нічого немає.

— Меню справді потрясаюче. Тоді я граю «ва банк». У мене два тузи: петльований хліб і свіжо зловлена в Гастрономі тараня. Враховуючи, що тараню піймали ще в її піонерському віці, вона нас потішити не зможе. Але пропоную переламати її на половину і, додавши мандра, що його в мене досить, повечеряти. Які у вас карти?

— Перебор. Ваша бере.

Було чути, як тараня в піонерському віці переламалася надвоє. А потім запахло свіжовипеченим хлібом.

— Бери і рубай! — гість простягнув руку. — От, добре, що я тебе тут надибав. Страх, як не люблю сам вечеряти.

А в відповідь крізь чавкання щелепів почувся:

— Чи ти все був такий довгий?

— Тю на тебе! Лише з народження. А ти який?

— Такий самий, як ти. Лише коротший. Питань більше нема?

— Є, але в темряві я співати відмовляюсь.

— Устаєш рано?

— Дуже. Точно, коли прокинусь.

— Свою довгу палицю, яку ти називаєш ногою, посунь трохи далі від мого носа.

— Може ти хропеш?

— Більше на погоду.

— На сонце, чи як?

— Умгу. На сонце також.

— Ну, тоді валяй. Мене, крім фараона, ніщо не збудить.

— Ти, може, з цієї діри?

— Транзитом.

— Куди?

— Теж питання! На курорт у Сочі.

— Ну, то і я. Може б разом?

— З великою приємністю, графе. Ви яким поїздом?

— Та для відповідальної шпани. Кур'єрським.

— Москва-Сочі?

— Еге ж. Виключно для орденосців.

— Значить, ми орденосці?

— Бери, корешок, вище. Ми з тобою стоїмо поза клясами й орденами.

— І конституція нас ніяка не бере...

— Пацанові не треба нічого. Лиш щоб вільно було жити.

— Хіба лише пацанам?

— Певно, що всім. Але нам хоч трохи тієї свободи є...

— Та хіба це можна назвати свободою?

— Все ж таки якимось пересмикуємося від одного лягавого до другого.

— На цьому загальні збори закриваю. Хто за? Хто проти? Хто утримався?

— Одноголосно.

— А тепер: щасливі, радісні й веселі трудящі нашої родини лягають спати...

— В тумбі для афішів...

— Добре, що не в «трудоному лагері».

— Знаєш, корешок, перейдемо до художньої частини, або, як пишуть, до самодіяльності. Ти як на ім'я?

— Журавель. Шпана так назвала. Так Журавлем і живу. А як тебе?

— Жук. Теж шпана охрестила.

— І теж живеш. Лафа!

На дворі дощ густішав, хтось розхляпував кроки. Далеко задзвонив пізній трамвай. Опісля прийшла блаженна тиша, а з нею і довго очікуваний сон.

★

Мабуть, спали б довгенько, коли б не отой перший ранній трамвай, що задзвонив десь, здається, біля самої тумби. Жук зазирнув у дірку. Дощ перестав падати. Плавав ранішній туман, а вулицями ліниво сунула вогкість.

— Дивись, корешок, як мене в цьому готелі в перпендикуляр зігнуло? — Журавель намагався розсунути ноги, але ця операція не вдалася.

— Я вилізу перший, — сказав Жук, дивлячись на муки Журавля, — інакше ти з своїми ніжками тут і залишишся. Чи вони в тебе за ніч не виростили? Вчора не були такими, гм... От, що природа виробляє з бідною комахою!

— Вилазь, вилазь! Потім читатимеш історію партії. Мої ноги, — Журавель любовно подивився на них, — мої ноги, братіку, не раз виносили мене з різних каналів і трудових таборів. Якщо б не вони... Ех, коли б вони могли тобі оповісти про те, де вони побували. Ми, братіку, з ними пройшли через це пекло, що його назива-

вають «родіной». З-під самої польської границі до Владивостоку. Від Соловків до Чорного моря. А ти кажеш...

Жукові стало трохи ніяково. Він з неприхованою пошаною подивився на свого товариша недолі. Перед ним був справжній расовий пацан, і то з великої букви. Для того, щоб хоч трохи загладити свою провину, він жартівливо сказав:

— Дозвольте, що я вам з пошаною потисну ваші ноги. Вони на це заслуговують.

— Останній раз їх тиснув один лягавий... в Харкові на Холодній Горі.

Журавель, видно, щось пригадав. На його чолі лягла велика зморшка.

— Але ти з ними познайомся. І скажи своїм куцим, щоб училися, як треба жити. Вилазь, вилазь, там люди вже біжать комунізм доганяти.

Коли повилазили з тумби, Жук глянув на Журавля. Морська підсорочина в сині поперечні смужки, такі ж самі морські штани кльош, командирський френч, на якому було видно сліди від трьох «кубиків» і, — що найбільш вразило Жука, — нові черевики. Журавель витягнувся на весь свій ріст і пояснив:

— Любуйся, любуйся! Це все завдячую «тьохніці» рук. В очко виграв. Чесно, га? Оце морське в одного браточка кацапа. Вертався з ко-

мандіровки до Севастополя. На одній станції. Сіли ми отак, сидимо. А він приліз. Туди, сюди, розговорилися. Носа дере наче сам нарком. А ми, треба тобі сказати, лиш оце день, як з однієї колонії сприснули. Вигляд у нас підходящий. Інтелігентний і «вообще» культурою від нас несло... Сидимо, куримо, потроху матюкаємо власть і думаємо, куди ж нам податися. А він підходить. Рябий такий, рудий, ну одним словом — кацап. «Что ж, ребятішки, ви на что ждъоте?» А йому «ребятішки» і відповіли: «На комунізм, ваше благородіє... Затримався, мабуть, десь там у кльозеті...»

Кацапчук не зрозумів, чи вдає, що не розуміє. Оглянувся навколо і підсів до нас. Глянув я на нього. Усе новеньке, блищить. А він паразит заливається, як те у нас «во флоте», як, мовляв, «ми», моряки, як нас партія учить... Одним словом, дим пускає. І не знає жлоб, що серед нас сидів таки справжній моряк, правда, дезертир від тієї партії. На своїй шкірі всі благодаті переніс, пішов на волю і жив. Так він давай, почав кацапові питання завдавати. Той сюди, туди, а потім як не пальне: «Тут контрреволюцією пахне! Треба на вас куди слід донести!..» Бачу, що паразит справді піде і накапає. Почав я його заспокоювати. А сидимо ж на такому місці, де повно лягавих. І шмигають якісь підозрілі типчики. У нас, правда, папір-

чики були в порядку. Ніби маємо відпустку. Але гавкни отой кацап, нас відразу і зацапали б.

Отож я й кажу йому: «Ви товаришу капітане першої ранги, на них не звертайте уваги! Вони вас пробували. Знаєте, тепер шпигунів багато. В різні там форми одягаються, вибачте. Ми самі комсомольці і ми, як учить нас партія... А коли ми вже про політику говоримо і вдаряємось у перманентний психоз, на підставі діалектики й карного кодексу, то чи не заграти б нам в очко?»

Капітан погодився. Завели ми його в куточок, сіли й заграли. Капітан, звичайно, спершу вигравав, а потім... Так ми його й лишили. Навіть підштанці забрали. Шкода, що морди не розмалювали. От, я і став моряком. Про френч товариша старшого лейтенанта розкажу колись. Це вже інший роман... А ти, Жуче, справді чорний, як... чи не з циганів, вибач за національнє питання?

— Я з Одеси. Це мене солодке життя почорнило, — Жук, не сподіваючись такого запитання, почервонів.

— Ти з Одеси? — Журавель аж рота розняв. — Та і я з Одеси. Може з Молдаванки?

— Ні. З Катеринівської площі. Чув про таку?

— От паразит. Чи я чув про таку! Та я ж нашу Одесу знаю, як усіх тридцять шість карт.

Йй-бо, ти мусиш бути з Одеси. Та це ж по фізії видно. І де мої очі були? — Журавель аж сплюнув і попав на афішу, на якій сидів Сталін.

— І тут він, паразит! — обурився із серця. — Коли б я знав, не ночував би разом із тим гадом. «Ми з вас соц-близьких людей зробимо. На канали пішлемо. Комунізм будуватимете!..» Чув таке? Він з мене хотів людину зробити? Ніби я вже в НКВД працюю. От, зараза... З мене чоловіка зробити. Та він, сволота, і не знає, що пацан безпритульний є і буде людиною. Ну, пішли! В мене настрої зіпсований. Ще бракувало зустрічі з якимось фараоном, — і Журавель плюнув на геніяльну пику «вождя».

— Ні, йому цього мало! От, я його розмалюю, — Журавель набрав повну жменю болота і любовно розмазав по портреті.

— Ну, а ти? — він подивився на Жука, мовляв, а що ж ти утнеш.

Жук підійшов до афіші і почав здирати її. На німий запит Журавля він пояснив:

— Цієї ночі за оту захляпану морду арештують увесь район. Пришиють «дело», повивозять, позасилають. Декого і «шльопнуть». А за що?

— Чорт з ним, тьопаймо, бо на правду я вже...

У цю хвилину, не знає звідкіля, до хлопців наблизився худий, невиразної масти кіт. Він

обережно переступив калюжі, стріпнув воду з лапок і підшов до Жука та став тертися об його ногу, вигинаючи хребта.

— Ну, здорово, Васю! І тебе Кремль в гробмогилу заганяє? Це наш корешок, — пояснив Жук Журавлеві. — Теж отак як ми... гуляє. І шамать конешно, Васильку, хочеш?

Кіт голосно нявкнув захриплим голосом.

— Ти напевно десь на мітингу був, бо голосок у тебе неначе в радіо. Виступав, товаришу Василій? Ударяв на діалектику природи? Кричав на контрреволюцію? Мабуть, з гарячої голови і на позику підписався? Признайся. Бачу, що в тебе характер не з твердих. А шамать тобі і не дали. І не дадуть. Це ясно, як ніч.

Журавель сів біля кота і потер його попід шию.

— От, ще одне запитання, — звернувся він до Жука, — звідки цей волоцюга знає, що я не візьму його за хвоста і не закину кудись у болото? Знаєш?

— Він чує своїм котячим інстинктом, — продовжував Журавель, немов би вичитував лекцію, — що я такий же корешок, як і він. А ми ж, братіку, комарика не образимо, не кажучи про якусь іншу комаху. І ще він... одним словом, такий же безпритульний, як і ми з тобою. От, а ти, Васько, скажи мені тепер, хто були твої прадіди до революції?

— Котами, це ж ясно, — вставив Жук. — Не муч запитаннями бідну пташку.

— Е ні, вони були ворогами народу. Бо не народився ще той, у кого в родині не було б ворога народу. І соромно тобі, Васю, ховати своє соц-походження перед представниками преси!

Кіт сумовито подивився на хлопців і якось дивно нявкнув.

— Розколовся, бач. Підпиши протокол і на двадцять літ поїдеш мати русську землю гризти. От тобі за твою щирість трохи «мандра», — Журавель дав котові хліба. — Там у тумбі я можу запропонувати тобі чудове помешкання. Живи — насолоджуйся, лиш уважай на міліцію, собак і членів партії. Вони можуть тебе з'їсти. Тепер, давай твою трудящотячу лапу і бувай здоровий. Коли що, пиши. Я залишив ключі на комоді. Тьопаємо далі.

Останні слова Журавель сказав, дивлячись, як Жук босими ногами шукав клаптика сухого місця, щоб трохи нагрітися. Кіт вдячно лизнув Журавлеву руку і хлопця немов щось обпекло.

— Е цього я вже від тебе не сподівався, — суворо сказав він. — Поперше, так роблять лише пси. А котам якось воно і не до морди. Але ти ще маєш пережитки минулого. Бачу з твоїх манер, що до революції — холера їй у живіт —

ти, мабуть, бував у чиновниках. Твою душевну драму я розумію, тому знаю, що твій вияв подяки був щирий. Але запам'ятай раз назавжди: не цілуй нікого по руках...

Хлопці подалися порожніми, обідраними вулицями. З дверей похилих і полатаних будинків виходили постаті, скулені від ранішнього холоду, і з пониклими головами йшли на голосний заклик фабричних гудків. Ніхто з них не зажартував, не усміхнувся.

— Дивись, на цих привидів, — сказав Жук, — праця, різні збори, в хаті нужда і знову праця. Ні радості якоїсь, ні змін... Живуть без завтра, без ілюзій, без...

— Що таке ілюзії? — ділово запитав Журавель. — Ти, корешок, висловлюйся по нашому...

— Ілюзія — це... Ну, от, скажімо, ти собі щось уявляєш. Я, наприклад, уявляю, що ти і я не голодні, ситі і живемо, як советські буржуї...

— Ясно. Гарне слово. Так от, Жуче, коли ми вже при буржуазії, то одягни мій френч, бо мені стало так якось гаряче, немов у лазні на третій полиці. Люблю дихати весняним повітрям на всі чотири легені з додатками. На, на, ти ще не звик до змін у природі. А нам наплювати! Взимку можна босим вганяти, авже ж! Мене колись отак вели на прогулянку коло Новоси-

бірська. Сто двадцять кілометрів, братіку, бояська і морозець був тоді коло п'ятидесяти... Багато хто з братви без п'ят пішли на той світ. А йшла гордість блату, братішки з бурхливим минулим. Не один із них мав на своїх плечах і «мокре», і грабіж зі зброєю в руках, і взагалі, корешки були на вагу золота. Можна сказати, сама аристократія. Ішли, матюкали Сталіна, владу, намагались утікати... Та де там. Варта з собаками, що тільки на нього подивишся, а він кидається на тебе і рве. А стріляли нас, як мух. Я, братіку, йшов, йшов босий, бо корочки віддав одному хворому пацанові. Ішов, ну й... Дійшло нас, може, з сотня. А було шістсот. Як мої дорогенькі ходулі витримали, я і досі не вкумекаю!

— Ну? — Жук боявся пропустити одне слово, — ну?..

— Що ну? Пригнали нас на пересильний табір. Самі тіні. А на ноги і дивитися не можна. В таборі різний елемент — трохи політичних, але їх окремо від нас тримали. А решта спекулянти, розтратники і взагалі дрібна рибка. Та ми, довго не думаючи, пороздягали супчиків, трохи прийшли до себе і дали маху. Тікало нас п'ятеро. Двох по дорозі застрілили, один не витримав, замерз, хоч ми його на руках несли. У снігу й поховали. А я, раб Божий, з останнім корешком одним чудом урятувався. Пізніше я

корешка залишив лікуватися, а мене потягло до нашого українського сонця. Хотів до Одеси. Востаннє на море глянути. І був в Одесі, і купався в морі. І знову мене забарабали лягаві. І знову я втік. І знову живу. А отих добрих людей ніколи в житті не забуду. Самі, розумієш, були ніби на засланні. А останнім ділилися. Якогось пацана рятували. Бо були лю д ь м и от! . .

Жук мовчки слухав і перед його очима пробігали замерзаючі люди, безконечний засніжений шлях, скажені вартові і собаки, пересильний табір. Про все це він чув страшно, просто неймовірні розповіді. А тепер нова розповідь Журавля, і ті добрі українці, що допомогли йому . . . Стало тепло на душі і він подякував тим незнаним за їхнє щире серце до свого нового друга. Та таких і тут і там — мільйони . . . Українці! Яке хороше слово . . . Хоч Жук і не усвідомлював собі суті того українства, але щось казало йому, що треба бути гордим за право зватися цим гарним словом. Журавлів френч нагрів його і по тілі проходила блаженна теплість, за якою він уже довший час тужив.

Журавель ішов поруч, розмахував руками і робив такі величезні кроки, що Жук мусів підтюпцем поспішати за ним.

— Довго ти в... пацанах? — Журавель скосив на нього очі.

— Не дуже.

— Бачу.

Раптом впало запитання, яке все перевернуло в Жуковій душі:

— Пахана, маханьшу... маєш? Значить, маму й тата?

Вмить перед Жуком стала мати, суворий батько з такими добрячими іскорками в очах, молодша сестра... їхня хата, школа, товариші...

— Мав колись, — відповів він по павзі. — А, може, ще й маю... Хто зна?

— Значить, забарабали?

— Еге ж, дали десять із суворою ізоляцією. Без права писати листи до нас. Сестра десь у кольонії, а я втік на вулицю... От, і гуляю, — усміхнувся до Журавля. — В пацани пішов. Чи витримаю, не знаю. Тяжко мені... — вирвалось мимохіть.

— Буза! Ти лише носа не вішай. Витримаємо і дочекаємось, що тих паразитів будемо бити. Ох, і бити ж будемо, як ще ніколи нікого не били! От, мою родину, братіку, всю під стіну поставили. За контрреволюцію. Мій старий був кадровим у порті. Сказав щось проти «нашої власті». Мовляв, працюємо як раби, і мусимо язика тримати за зубами. Де ж та революція,

за яку кров проливали? Донесли. Забрали. Маму теж. Вмерла в тюрмі. А моїх двох старших і пахана показово «шльопнули». Пришили йому агітацію і контрреволюційну пропаганду. Братіки в мене були як золото. Була родина і загула... Лишився лише я... — Журавель якось тепло додав: — А от і того, ну, як сказати... Чогось ти мені мого братіка нагадав, — і відразу змінив тему:

— Пішли, корешок, на базар. От де життя... Там дещо зорганізуємо з барахлішка, бо на курорт треба їхати фраером, інакше міліція відразу тебе намацає. Вони паразити нашу братву бачать за кілометри. А ми їх занюхуємо на тисячі.

— Ходімо, — радо погодився Жук, якому здалося, що він у цьому довготелесому хлопцеві віднайшов і товариша і брата.

Щось невловиме зв'язало їх міцніше за звичайне знайомство або випадкову зустріч. У житті буває зустріч двох осіб, які, здається, ось уже довгий час чекають на неї, і випадок зводить їх до купи. Так, либонь, було і з нашими хлопцями.

Журавель, у якого сум проходив дуже швидко, повеселів, коли вони вирішили піти на базар.

— Ти мусиш запам'ятати три необхідні речі в нашому безпритульному житті, — повчав він

Жука. — Перше: з якого боку вітер наднесе ту тричі кляту міліцію? Два: де залізнична станція? Три: де базар? Міліції нам не доводиться шукати, а навпаки... Залізнична станція — це як хліб. З неї ми починаємо наше життя і з нею міняємо свій постій. Ну, а базар і не треба пояснювати, сам знаєш. Тримайся мене і не лови гав. Особливо вважай на фараонів. Коли б щось трапилось, зникай, я тебе відшукаю. Не голка, не пропадеш. Якщо хтось верещатиме, наприклад, якась клята перекупка, не звертай жодної уваги. Харчового комбінату ми тепер не чіпатимемо, а вдаримо на легку промисловість. От тобі до зарізу потрібні корочки, барахлишко в тебе теж трохи того...

Не зважаючи на ранній час, вулиця люднішала, як звичайно всі вулиці світу, де є базари. Одні йшли з кошиками додому, інші поспішали на базар. Це були переважно жінки, хоч не бракувало й чоловіків, що з пакунками під пахвою ішли продавати або міняти речі першої потреби. Здалеку чути було базарний гомін. Журавель мимохіть розтягнув кроки і Жукові довелося підбігати за ним.

— Отож, як я сказав, треба все пляново, — сказав Журавель, зупиняючись перед базарним натовпом. — Спершу корочки на ноги. Ходімо шукати в цьому універмазі, де відділ взуття... Ану, зарази, розійдись! Бачиш, люди

йдуть... Чого, спекулянте, баньки вилупив? — крикнув він до прохожих. — А ти, бабо, ще жива? За тобою на Сибірі аж плачуть...

Грубезна баба в хустині сиділа як квочка на своїх бубликах. Її очі позапливали товщем і вона лише стріляла ними на боки, чигаючи то на покупців, то на пацанву, щохвилини чекаючи від неї несподіванок. Баба зміряла Журавля з голови до ніг і раптом заверещала трубним голосом, накриваючи своїм тілом кошика:

— Ой, людоньки, вбивають, грабують... краду-ують...

— От і не бреши. Ще не крадуть. А отак співатимеш, то вкрадуть! На твою сирену позбігається братва з усього базару. Тоді й побачиш, як вони тебе обчистять. Ви лише подивіться на неї, — Журавель ніби звернувся до ласих на базарні скандали, — ви подивіться: родіна без сала страждає, а вона на собі цілу бочку носить...

— Скажи їй, пацанок, скажи! — захоочувано з юрби.

— Я їй як скажу, так у неї дірки від бубликів позасихають. Ну, чого розкудкудакалася?

— Та я тебе, — баба не знаходила слів, — та я тебе...

— Вам, кокеточко, зубний лікар заборонив

хвилюватися. От і згубиш четверте підборіддя, а тоді що ми всі будемо робити? Га?

— Лишимося з трьома, — додав у тон Журавля Жук.

Баба не знала, що відповісти. Хоч вона могла «загнути», але не хотіла відстрашувати покупців, тож робила вигляд, що дуже хвилюється, удавала з себе бідну й нещасну жертву. Журавель мав уже досить бабиного крику, тому ще хвилину постояв, полюбувався і потягнув за собою Жука.

— Ходімо з цієї опери. До кінця не варто чекати. Штовхни того жлоба, що так ротяру відчинив, немов би ніколи такого чуда не бачив.

Хлопці пропхалися крізь густий, різнобарвний базарний натовп і за хвилину опинилися у «відділі скороходу», тобто там, де міняли і продавали черевики. Журавель побіг очима по рядах людей і ствердив:

— Ну, браточок, треба сказати, що народ у цьому раю справді скоро босий буде ходити. Міняють і продають саме барахольце. До останньої підошви докотилися. Не ті тепер базари, не ті, що колись. Передчуваю, що всі будемо босоходами, еге! Та все ж попробуємо. Може серед цих перлів знайдемо щось для себе.

Пішли повз ряди міняючих. Журавель ділово зупинявся коло кожного об'єкту, нічого не питав, тільки зажурено кивав головою. Майже

на кінці товкучки, якось окремо від загального натовпу стояла жінка з прекрасними, як завважив Жук, синіми очима. На голові в неї була старенька хустка, з-під якої вибивалось біляве волосся. Поганеньке чоловіче пальто висіло на ній, як на опудалі. На ногах жінка мала лише кальози, що їх вона ввесь час намагалася закрити полами плаща.

«Напевно в неї чоловіка забрали!» — подумав Жук.

— Гірка біда вигнала її на цей базар, — голосно ствердив Журавель. — Вдома десь діти і старенька мати, тож продає останнє.

Не змовляючись, хлопці підійшли до жінки. Вона соромливо тримала в руках пару стареньких гумових капців.

— Продаєте цей останній крик легкої промисловости? — запитав її жартома Журавель.

— Радше заміняла б, — відповіла стиха жінка, намагаючись приховати під довгими віями очі.

— Можна подивитися?

— Дивіться. Вони майже нові... Отут лиш я трохи зашила. Це з моїх хло... — і замовкла.

Журавель скосив око на Жукові ноги і в голові прикинув розмір.

— Пропоную за ваші капці мої коро... тобто черевики. Звичайно, за доплатою. Хвалити

їх не буду, але мені здається, що вони майже варті вашого товару.

— Та ж ви маєте шкіряні, а мої з гуми, — заперечила жінка й усміхнулася.

— Не вірте очам своїм! Ви самі знаєте, яка тепер шкіра. Та тільки правдива, яку з нас здирають. Між іншим, до протоколу цього не будемо заносити. Отож?..

На це завваження Журавля жінка перелякано оглянулася навколо.

— Ради Бога, не кажіть цього...

— Можна подумати, що ваші капці вуха мають, — не втихав Журавель, але заспокоююче додав: — Не хвилюйтеся, це я жартую. Та ми напевно не виглядаємо на таких, що зразу побіжать «капати».

Глянувши на хлопців, жінка заспокоїлася, але вже не хотіла міняти.

— Вони не варті ваших черевиків. Хіба ж так можна?

— Можна, можна. Мені до зарізу потрібні ваші тапочки. Інакше я не міняв би. Зроблено! — і, махнувши рукою, Журавель швидко стягнув свої черевики.

— Ви лише подивіться, який ми зробили торг: за дві пари таких розкішних тапочок даємо цю пару ніби черевиків. Бачиш, Жуче, на тебе, немов на замовлення шиті. Ну, й на мене... Правда, тут вони трохи тиснуть, але це

нічого... А от і доплата, — Журавель витягнув з кишені френча купку папірців, весело підморгуючи Жукові.

— Де тут каса? Ага, прошу, тут точно. Навіть рахувати не треба. Я від народження маю знамените відчуття в грошах і ніколи ще не помилився.

Жінка розгублено взяла гроші, потім подивилася на черевики, що їх поставив біля неї Журавель і, не витримавши, зніяковіло схилила голову.

— Бувайте здорові! А ми в барахольний ряд. Ну, й тапочки! Ніби босий ходиш, — останні слова Журавель сказав ніби до себе, щоб жінка не чула.

Відходячи, Жук не витримав спокуси й оглянувся на жінку, щоб побачити її сині очі. Їхні погляди зустрілися і в очах жінки Жук завважив сльози. А, може, йому лише так здавалося?

Хлопці досить довгенько плуталися в натовпі, розшукуючи ряди з стареньким одягом. Жук ще був під враженням обміну. Скільки можна було оповісти горя, дивлячись на ті великі сині, напевно тисячу разів заплакані, очі. А скільки ж таких жінок? Де їхні чоловіки? Діти? Мабуть, на вулиці. А як далі піде їхній життєвий шлях? Як?..

— Ось ми у відділі готового модельного одя-

гу, — обірвав Жукові думки Журавель. — Пустимо мій френч, а тоді і в гастроном скочимо. Думаю, що цієї ночі можна буде вирушити до моря. Цей базар ніяк мені не до вподоби. Ей, ти! Хочеш замінити ті непорозуміння природи, що називаються сорочками, за оцього френча? — звернувся він до якогось типа, що нахабно дивився на хлопців.

Тип обережно притиснув до свого тіла купу сорочок, що їх тримав на руці, і почав приглядатися до френча.

— Чого, заразо, баньки вилупив? Бачиш, яке сукно?

— Де вкрав? — запитав тип, криво усміхаючись.

Журавля аж пересмикнуло. Він підійшов ближче до типа і так тріпнув його за плечі, що той усі сорочки на землю покидав.

— Ти, жлобе, обережно на закрутах. За образу чести переважно даю просто в пику. Хочеш?

— Та я... пожартував, — тип побачив, що натрапив на бувальців. — Хочете міняти вашого френча?

— Оттак би й відразу. Дай нам, жлобе, ці дві сорочки і бери френч. А сорочки вкрадені, це факт. Може не так?

Тип зам'явся. Журавель їдко посміхнувся:

— Зрештою, мене не цікавить. Тільки бережись скуповувати вкрадене в родин репресо-

ваних, зрозумів? Наша братва тебе під землею знайде. Чув? — у голосі Журавля почулася така тиха погроза, що тип навіть не заперечив.

Журавель кинув типові френча і взяв сорочки.

— Таких, як отой, ми знаємо, — пояснив він Жукові, коли хлопці відійшли. — Вони всюди є. Напевно і з лягавими співпрацює. А сорочки досить добрі. Таких сорочок будь-хто не носить. Напевно братва якогось «відповідального» обчистила. Лишаються ще штани для тебе, а тоді ми вже в комплекті.

Штани купили за готівку, бо міняти не було що. Звідки цей довгань брав гроші, Жукові було незрозуміло. В той час ніби заспокоююче залунав голос Журавля:

— Не хвилюйся, я чесно в очко виграв. Я в житті майже ніколи ніде не крав. Фе, краде дрібна шпана. Мені просто було б соромно. Хіба заради практики можна б украсти в якогось спекулянта або советського буржуя. Це не гріх. Та для мене це не цікаве. Я маю інші кваліфікації. А відносно штанів, я тобі скажу, що вони необхідні в період побудови соціалізму. І чим ближче ми до нього, тим більш можливостей лишитися без штанів... Чи ти собі хоч трохи уявляєш, як то буде в тому комунізмі?

Журавель аж сплюнув з пересади, яке раптом охопило його:

— Але ж заливають, паразити! От же брешуть! Видумали на наші голови бузу і думають, що всі в неї вірять . . .

Потрохи минаючи базарний натовп, хлопці вийшли до невеличкої річки, що здавалось, спала, не рухаючись. Вода була брудна й спокійна, а запах від неї був просто несамопитий.

— «Волга, Волга, мать родная» — затягнув Журавель. — Та це просто не ріка, а океан. От тобі ще один доказ, як дбають про здоров'я трудящих . . .

Журавель не встиг скінчити своїх завваг, як недалеко них вискочило мале пацаня і, довго не думаючи, побігло просто в річку.

— Гей, — перелякався Журавель, — він що, топиться думає?

Пацан швиденько добіг до середини річки, але вода сягала йому по кісточки. Над своєю головою він тримав цілу в'язанку бубликів. За пацаном появився спітнілий міліціонер. Добігши до берега, він безпорадно зупинився. А пацан, очевидно знаючи, що є в безпеці, голосно й зухвало свиснув. Міліціонерові не хотілося лізти в брудну воду, тож він лише голосно вилаявся і погрозив пацанові кулаком. Той зареготав у відповідь.

Міліціонер потупцював на місці, ще раз подивився на пацана, на брудну воду і вирішив, що за марну в'язанку бубликів не варто забо-

лочувати чобіт. Він повернувся і пішов у базарну гущу. Тим часом пацан з'їв пару бубликів, ще раз голосно свиснув, ніби кидав виклик усій міліції, і рушив до берега. При березі, де вода, здавалося, не була така брудна, він обмив ноги, витер їх якоюсь шматкою і підійшов до хлопців.

— Я так і знав, що він плавати не вміє, гага, — блиснув разочком білих зубів.

— Та ти ще трохи й на той берег перескочив би, — й собі усміхаючись, сказав Жук.

Хлопцеві подобався пацанок. Усміх був такий дитячий і щирий. А саме таке мале!..

— Я бачив, як ви з отією бабою бузу заливали, — знову засміялося пацаня. — Ну, то я під загальний шумок і потягнув в'язанку. А паразит мене побачив, коли я їх уже продавав. Хотів мене забарабати. Так я його попоганяв, що він аж язика висолопив...

— Хто, ти? — не втерпів Журавель.

— Ти, мабуть, з неба впав, — відгризся пацанок. — Щоб я язика висунув, треба півтора міліції. І тоді ще не знати, хто б бігав з висолопленим язиком.

— Ну, добре, це я так собі, — Журавель не витримав і щиро зареготав.

— А ви що, в фраери записались, хоч і ба-рахлішко на вас наче на наркомах? — запитав він пацанка.

Пацанок глянув на свої подерті штани і сорочинку. Босі ноги вже висохли від болота, лише тоненькі смужки бруду вказували на недавню пригоду.

— А ця калюжа все таки чудесна, — завважив Жук, якому все більше і більш подобався малий.

— Міг би і втопитись, — докинув Журавель.

— Еге, втопитись! Чи ти бачив колись шпану, яка не вмiла б плавати? Я Дніпро перепливав від берега до берега.

— Може, знову від лягавого тікав?

— Ні. Це коли я ще був за пацана в тітки. Пахана і маханші не пригадую. Казала тітка, що повмирали в тридцять третью від голоду. Так от...

— Ну, а тітка ж твоя де? — не витримав Жук.

— Ще й досі в Києві. Мене забрали до виховного табору.

Знагла пацанок як не крикнув зміненням, пронизливим голосом, наслідуючи когось: «Ребята, правое плечью вперед, шагом марш... Песню... За родину, за Сталіна... Я такой другой страны не знаю, где так вольно дохнет человек...» Згодом заспокоївшись, він пояснив хлопцям:

— Годували нас отією «песнюю» і різною буюю про родину, про вождя, нехай йому сто чор-

тів у живіт. А працювали ми, як кляті. Так я довго і не думав. Як перший раз випустили нас парами на вулицю, так я і «розтанув». От тепер як пташка літаю . . .

— А як же тебе, пташко, звати? — запитав Жук.

— Кок, — відповів пацанок. — Мабуть, і не знаєте, чому. Бо я люблю море і . . . колись буду капітаном. А кок — це той, що варить їсти на кораблях. Мене наша шпана й охрестила «капітан Кок». Капітаном я ще не є, а от коком уже можу бути, бо варити навчився на всі сто. На кухні в колонії працював. Так Коком я лишився. Ну, а ви ж, наркоми, як на фотографії пишетесь? — запитав хлопців.

— А чи ми мусимо, товаришу капітане, вам відрекомендовуватися?

— Ну, й не треба! — наче б образився пацан. — А бублики ви могли б їсти?

— Могли б. Ми такі, що можемо.

— Ну, й шамайте. А ти, шпало, — звернувся він до Журавля, — не хапай по два.

— Не шпала, а Журавель, — поправив Жук.

— Трохи не вгадав. А тепер і знаю, як цей двометровий називається.

— Тепер ще вгадай, як зветься оцей чорний, — усміхнувся Журавель.

— Циган, не інакше.

— Збрехав. Його охрестили Жуком.

— От, і знаю, як вас тепер звати, ага! . . .

— Тільки не кажи лягавим. Це велика військова таємниця, — попросив Жук.

Кок смачно доїв бублика й витягнувся на землі. Небо було синє і таке приємне. Десь з'явилася маленька біла хмарка і почала плисти просто на сонце. Кляті горобці з несамовитим цвірінканням снувалися сюди то туди.

— Весна-а-а, — вдоволено сказав Кок. — Люблю. Тепер би до моря махнути . . .

— А хто тебе тримає? Може, ці бублики?

— От і махну. До Одеси. Чи ви, бідолахи, знаєте, що таке море? А як воно пахне? А чи ви колись ловили бичків або камбалу? Чи ви колись пробували смажену скумбрію?

— Ні, ніколи, — ніби посумнів Жук.

— Ну, таки ви не пацани, а дівка від бублика. Хочете, я вас візьму з собою?

— Візьми, візьми, — вдавано зраділи Жук і Журавель. — Тільки от . . .

— Що там? Зі мною не пропадете.

— Ми оце їдемо до Сочі. Вже й квитки маємо. От, клопіт . . .

— Сочі? — Кок аж підвівся. — Теж не зле. Бо з Сочі можна теплоходом до Одеси. Я вже раз зайцем їздив. А чого вас туди несе?

— Бачите, . . . — Журавель ніби не знав, чи казати. — Ми маємо спец-командіровку. Перевірити, як розтратники, спекулянти і різна там

советська буржуазія на рів'єрі державні гроші пускають...

— Отож ми їдемо до Сочі, — безапеляційно ствердив Кок, ніби справу його участі вже було вирішено. — Їдемо до Сочі. Опісля заглянемо до Гагр і Батуму. Знову вернемося до Сочі і всядемо на пароплав «Україну» або на «Грузію»...

— Він так легко всідає, ніби на нього там лише чекають, — Журавель подивився на Жукка, мовляв, чи брати з собою оте мале.

Та Жук уже давно вирішив, що пацаня поїде з ними.

— Вирішено. Їдемо до Сочі. А потім, давай Одесу маму...

— Відвідаємо мою Молдаванку...

— А ти звідки знаєш Молдаванку? — роззявив рота Кок.

— З географії хіба, — врятував Журавля Жук. — Молдаванка — це найліпша частина Одеси, де...

— Де тебе в білий день роздягнуть і про прізвисьце не запитають, — зареготав Журавель.

— А Пересип, Дерibasівська, краса і гордість усього світу. А оперовий театр...

— Миколаївський бульвар, — кричав Журавель.

— Так ви знаєте Одесу? — не вірив своїм вухам Кок.

— А ти ж думав? Ми з Одеси, пацанок. З самого пупа Одеси. А він нас візьме з собою!..

— Звідки я це міг знати? — Кок зніяковів. — Та ще краще. Ото ж, як? Їдемо?

— Їдемо, корешок, ще цієї ночі. Дай п'ять. Бо ти свій в дошку. Любиш море, Одесу, любиш волю, значить — наш.

— Любиш добре попоїсти, — додав Жук, — теж наш.

— І то правда. Нам у дорозі потрібний кухар. Тому й надаємо тобі почесне звання заслуженого кухаря безпритульної республіки. Ордена ми тобі опісля причепимо з бараболі.

— Нехай і орден, — зареготав Кук. — Мені все одно. Побачите, як я вам у пригоді стану. Мені вже досить надокучило бути самому. І знаєте, що я вам скажу?.. Ви мені подобаєтеся. Як це б пояснити... Ну, от, подобалися і крапка!

— Розколовся корешок, — усміхнувся Журавель. — Що ми далі робитимемо? На базарі вже не цікаво. До вечора досить далеко. Може трохи пройдемося? Подивимося на цю діру. Яка ваша думка, графе? — звернувся він до Жука.

— Ходімо, мені все одно. Думаю, що й капітан Кок нічого не буде мати проти цього.

— Капітан Кок уже готовий, — скочив на ноги пацан. — Малий хід вперед. Якір на борт,

туууу... ту-ту... ту-у, — закомандував, а потім загудів пароплавним гудком.

— Це «Грузія» чи «Україна»? — поцікавився Жук.

— «Україна». Не бачиш, яка в неї лінія, а вигляд... Красуня. Ех, мені б до неї!

— Чим же «Грузія» гірша? Вони ж однакові як дві сестри.

— Але я Україну люблю. Бо я українець!

— Ого! — не витримав Жук. — А ми ж по твоєму хто?

— Чи я знаю? Тільки я всюди кажу, що я українець. Так мене моя тітка навчила. Я вам щиро скажу: я ніколи над тим не думав, хто я. Отак живу ніби в Україні... Але всюди, де б мене не запитували, всюди кажу, що я українець. Багатьом це не подобається. «Всьо равно, Україна ілі Расся — наша родіна». А я їм дулю. Мені не «всьо равно».

— Покищо залишімо національне питання не розв'язаним, — сказав Жук, якому рішуче почав ще більш подобатися отой замурзанець.

— Мені тітка ще не таке говорила, але я вам не скажу. Це великий секрет.

— То й не говори, коли це секрет. Ти й так забагато сказав.

— Але вам можна. Ви ж свої...

— Свої в картах мотають, — докинув Журавель. — Ти не дуже то вір людям. Нам мо-

жеш. Але не всякому, де попало. Я вже попик-ся на різних «добрих людях». Досить! Загальні збори закриваю. Пішли оглядати місто.

Хлопці, не поспішаючи, подалися до міста, залишаючи за собою базарний гул. Сонце припікало не на жарт. На пішоходах пробивалася скупенька трава, дерева були в новому листі. Весняний вітер доносив чудовий запах бузка. Хотілось дихати на повні груди, бігати, гасати. Це ж весна...

Але навколо мало хто помічав красу природи. Стояли черги за хлібом, за картоплею. Стояли перемучені, виголоднілі, сірі постаті. Коло гастрономів цікаві заглядали в середину приміщення, прицмокували, ахали, мріяли. Ціни були не для їхніх кишень. З гастрономів виходили військовики, якісь дамочки під руку з старими й лисими главбухами або відповідальними, ще якісь типчики й типи. Одне слово, ішли ті, що наживалися на чужій біді.

Хлопці йшли, не зупиняючись. Це все було не нове для них. Всюди зустрічали те саме. Вони звикли до тих черг, до бід, до тих сірих і нікому непотрібних людей. Біля крамниць з книжками й дитячими іграшками Кок завмирав. Він забував про все. Зупинившись біля чергової такої крамниці, Жук запитав малого:

— Може, тобі той дерев'яний пароплав подобався?

— Ні, книжки. — Кок просто їв очима різнобарвні обкладинки. — Гратися кораблем... та воно можна, — почервонів, — але я люблю читати. Он дивись, які книжки... «Морський вовк», «Острів з закопаними скарбами»... «Том Соер»... Хоч би одну таку книжечку. Колись, як буду багатшим, обов'язково куплю собі всі книжки. Отак ляжу й читатиму... читатиму.

— Багатих не сміє бути в Советському Союзі, тебе зліквідують як клясу, — зажартував Журавель, якого книжки не цікавили.

— Та не дуже багатим, — поправив Кок, — аби на книжки...

— Книжка, річ звичайно, добра, — скептично погодився Журавель, — але я не маю терпеливості. Відразу хочу знати, що буде при кінці. А коли кінець знаю, то середина не цікава.

— Ти, мабуть, мало читав? — завважив Кок, що ніяк не міг відвести очей від вистави крамниці.

— Правда твоя, — мирно погодився Журавель, — я не мав багато часу на книжки.

— А ти, Жуче, любиш читати? — запитав Кок іншого друга.

Жук стояв відвернений від вистави плечима. Перед його очима предовгою чергою просувалися барвисті обкладинки прочитаних ним кни-

жок. Чи він любив читати? Ех, коли це він останній раз мав у руках книжку?...

— Люблю, — відповів він просто. — Та немає часу на читання. Подорожую.

З крамниці вийшов продавець. Подивився на хлопців, сплюнув на хідник і знуджено промовив:

— Ану, пацанва, забирайтесь. Ти не смаруй своїм носом скла вітрини.

— А ви, товаришу жлобе, так обслуговуєте покупців? — запитав Кок, знизу дивлячись на продавця. — Ми оглядаємо книжки, нікому зла не робимо, вивчаємо літературу.

— Особливо цю, — Жук показав пальцем на окрему виставу з партійною літературою.

— Набираємося діалектики як сучка бліх, — додав Журавель.

— Давай, давай, а ні, покличу міліціонера! Розвелось оцієї шпани, — погрожував продавець.

— А ще більше жлобів, — закінчив Журавель.

— Ану! — замахнувся рукою продавець. — Я зараз тобі покажу, де раки зимують.

— Ми там уже бували. Але тобі треба б туди поїхати. І, мабуть, скоро поїдеш. Бо сам знаєш: сьогодні продаєш якусь книжечку, а завтра вона вже ворог народу. Хто продавав? Ага, жлоб. Взять його! Дати йому! І беруть його

го, і дають йому . . . І їде він, ні, він не їде, його везуть задурно на державний кошт. Просто туди, де раки зимують. Там, де одинадцять місяців зими, а «остальное лето».

Продавець аж почервонів із злоти.

— От, бачиш. Не був би ти жлобом, то дав би нам полюбуватися книжечками і ми пішли б собі далі будувати соціалізм. А так ми тобі поворожили, що тебе чекає. Гарненька перспектива. Ну, бувай, жлобе! — Журавель плюнув просто під ноги продавця і, не поспішаючи, рушив.

За ним пішов і Жук, сміючись уголос. Тільки Кок припізнівся і наздігнав їх за якусь хвилину. Він увесь сяяв.

— Ти чого такий, наче в маслі скупався? — запитав Журавель.

— Та я нічого. Поки говорили з товаришем жлобом, я подався в середину крамниці й де-що собі вибрав, — і Кок витягнув з-під сорочини дві книжки. — Не витримав, розумієш? Так мені захотілося мати бодай одну з тих книжок . . .

— Але ти, як бачу, вибрав дві.

— Перевиконав плян, як нас учить товариш Сталін, — Кок поважно глянув на хлопців. — Ви не згідні з цим? Прочитаю і . . .

— І що? — запитав Жук.

— Нічого. Прочитаю ще раз. Аж поки нової книжки не...

— Перевиконаю, — засміявся Журавель. — Я не знав, що ти такий спритний. Дивись! Дві хвилини і готово.

— Мені й одна вистачила б. Для мене хвилина вистачає на багато.

— За хвилину можуть скоїтися не знать, які речі, — Жук не закінчив своєї думки, бо позаду почувлося грізне:

— Стій!

Хлопці стали немов вкопані. Поза ними був міліціонер з якимсь цивільним, що тримав руку в кишені.

— Будете тікати, стрілятиму, — погрозив цивільний. — Кроком руш. Не обертайся. Скажу, куди завертати.

Журавель відразу збагнув, з ким вони оце зустрілись. Не зустрілись, а надіслав їм отой жлоб з крамниці. Напевно в той час, як вони розмовляли з ним, тип крутився по вулиці. Сексот. От і трапилося. Але спокійно, Журавлику, — потішав себе хлопець, — бо пропадеш ти і твої нові приятелі. Він не обернувся навіть до хлопців. Лише моргнув їм, мовляв, пішли. Тікати і так нема куди. Без сумніву, стрілятиме сволота.

Ніхто на них не звертав уваги. Отак, ніби йдуть трое безпритульних, а за ними «штат-

ський» гуляє. У між часі міліціонер кудись зник.

— Направо, — командував тип. — Просто. Не дивись назад. Повертай в цю вулицю. Стань!

Кок стріляв очима на всі боки, ніби запитував у Журавля, що робити. Але Журавель лише непомітно кивав головою, пробував заспокоїти хлопчину. Ця пригода спершу приголомшила Жука, але згодом і він почав думати про втечу. Лише Журавель ішов спокійно, наче нічого й не сталося.

Але він намагався в душі розв'язати загадку, куди їх веде той тип. На міліцію ні, бо проминули вже один район. Отже куди? Може, просто на НКВД? Це гірше. Треба діяти, бо буде запізно. Він крадькома глянув на Жука і Кокка. Ці зрозуміли погляд. Будьте готові... будьте готові... Ще пару кроків... Ні, ще не тут, далі... Ось тепер... Ні, бо назустріч ідуть два міліціонери. Пройшли, глянувши на цивіля, і махнули головами. Свій. Але не зупинили. Хлопці пройшли ще далі і знову зустріли двох, подібних до того, що їх вів. Значить, веде до НКВД. Бо забагато того сміття попадається. Треба рішатись. Ну, от — тут або ніколи!

Журавель помалу зупинився. Кок, не дивлячись на нього, блискавично присів і впав під ноги типа. Цей від несподіванки заточився і попав просто під широку долоню Журавля, що

ребром долоні об шию поклала його на хідник. Опісля так само блискавично підхопив типа попід руки і немов п'яного почав намовляти, щоб ішов далі. Дехто з прохожих дивився, як пацани помагали п'яному сісти під стіною дому, й усміхався. Хлопці сперли неприємного об стіну, і ще раз, на всякий випадок, тріпнули його головою об цеглу, а тоді, не поспішаючи, відійшли. Все це відбулося так швидко, що Жук не встиг ахнути від несподіванки.

Журавель прискорив хід, але не біг. Він закрутив за перший ріг вулиці, потім увійшов у якусь браму, постояв, і знову вийшов. За ним ішли Жук і Кок, так само без поспіху. Лише серця в них, здавалося, вискочуть з грудей . .

Поплутавши сліди вулицями, хлопці вийшли, як здалося, на якесь передмістя. Окремі старенькі будинки були похилі, паркани обдерті, вулиці зарослі молодого травою. Людей майже не було видно. Лише якась жінка брала воду з водотягу.

— Ну, пацанята, як ви себе почуваете? — усміхнувся Журавель. — Фу, нарешті ми знову на волі. А ти, карапете, — звернувся він до малого Кока, — зробив те непогано. Я мав на думці щось інше, але ти мене випередив.

Кок скромно відвів очі, але знати було, що признання Журавля полестило йому.

— Це нам наука, — встряв у розмову Жук, — щоб ми все мали очі на потилиці.

— Еге, — Кок тихенько усміхнувся. — Ми як ті мисливці в пралісах, на кожному кроці небезпека. Ось і дивись, як на нас кинеться тигр або лев. Усі за нами полюють.

— Лише ті мисливці в пралісах мають чим оборонятися, а ми цілком безборонні. Хіба на власні голови й ноги мусимо покладатися. Оце справедливість!..

Розмовляючи, хлопці вийшли на невеличку галявину серед кущів. В кутку ріс великий кущ бузка, що розкішно кидав навколо себе тїнь. Не змовляючись, хлопці посідали.

— Тут і перечекаємо до вечора, — вдоволено сказав Журавель, витягаючися на землі.

— А я піду трохи на розвідку. Треба розглянутися, куди це нас занесло, — Кок швиденько схопився на ноги. — А ви тут розкошуйте, я швидко вернуся.

Журавель задоволено подивився на Жука.

— Молодчина цей пацанок, — ствердив він. — Коли б не він, хто зна, чи сиділи б ми тут. А тепер я трохи задрімаю, Жуче. А ти?

— Коли військо спить, то мусить бути стійка. Я на стійці. Але чогось то я неспокійний.

— Пусте! Та береженого Бог береже. Я лиш закрию одне око.

— Ти хочеш, щоб і я закрив одно? — запи-

тав Жук. — І це буде називатися, що й ти і я спимо, лиш наші очі, тобто одне мое і одно твоє не сплять. Закривай і друге. Я спати не хочу.

— Як хочеш. А я ж трохи того... — Журавель присунувся ближче до куца і задрімав.

Жук подивився на сонце. Десь коло третьої, мабуть, — визначив годину. — Хоч би швидше ніч. І Кок десь пропав. Куди його понесло? От неспокійне зілля. А як він на ті книжки дивився!.. І таке мале блукає світом. «Я українець» — пригадав Жук слова малого. Таке замурзане, а вже пнеється... Напевно тітку добру мав. А батьків не пригадає. З голоду померли... І куди це воно побігло?

А «воно» якраз швиденько прибігло і впало біля Жука.

— Там за отим дімком, внизу є залізниця, — захекано пояснював Кок. — Довжелезні ешеліони. Порожняки. Куди підуть, не вдалось розпитати. Але до кожного причеплено паровоза. Значить, скоро підуть. Але біда, що навколо повнісінько крокодилів. Думаю, що когось будуть вивозити. А той довгий спить? — Кок подивився на простягненого Журавля.

— Той довгий не спить, — відкрив очі Журавель. — Важкувато буде нам сьогодні вирватися. Треба чекати на ніч, може пощастить вскочити до якогось вагончика...

День плив помалу. Здавалося, що весняне

сонце ніколи не сяде на спочинок. Порожня вулиця почала помалу оживати. Стало гамірно від дівтори, що появилася біля домів. Нарешті сонце заховалося за будиночки.

Кок вигідно вмовився і почав читати. Жук дивився на нього і йому не треба було заглядати до книжки. На обличчі Кока відбивався весь її зміст. Кок або усміхався на всю ширінь губ, або охкав, чи кивав головою, заплющивши очі. А коли, здавалося, дійшов до найцікавішого місця, раптом закрив книжку. На німе запитання Жука Кок сказав, усміхаючися:

— Це я завжди так. Коли трапиться таке місце в книжці, що аж за печінку хапа, я кидаю читати. Лишаю на пізніше. Увесь час вгадую, що там буде далі. Вгадую, чи ні, але приємно знати, що тобі лишається читати ще половину книжки. Коли цікава, хотілося б, щоб книжка була без кінця. Як оті книжки пишуть, га?

— Ти любиш напевно лише пригодницькі книжки? — запитав Жук.

— Не тільки такі. Там, де описують подорожі. Люблю подорожувати. Я колись у школі географію любив. А історичні книжки — це просто насолода. Коли б мені вибратися кудись за кордон... Чи справді існує Африка або Китай? — раптом запитав Жука. — Щось мені не віриться. Аж поки сам не побачу. Здається, що

крім нашого собачого життя, більш нічого на світі не існує.

— Думаю, що Африка й Китай існують, — відповів замислено Жук. — Десь там далеко існують інші країни, інші люди. Живуть інакше. І напевно не так бідують, як тут. А ти не журись. Напевно ми з тобою колись туди поїдемо. Будемо подорожувати. Ти б куди хотів поїхати?

— До Африки, — не надумуючись, сказав Кок. — Я так багато про неї читав. Або найкраще було б махнути навколо землі. Кораблем-вітрильником.

— Не погано, — погодився Жук. — Якщо б ти відпливав, не забудь про мене і Журавля. Він міг би бути в пригоді... За щоглу принаймні.

Журавель усміхнувся:

— Може б ми почали потроху рухатися? Кажеш, що ешелюни стоять, гм?

— І повнісінько міліції, — докінчив Кок.

— Нам треба бути обережними. Делікатно розпитаємо, куди це їх спрямовують.

— Будь певний, що в тих ешелюнах до Сочі не возять.

Вечір запав на вулиці. Ще бігала дівчора, граючись серед пилюки м'ячем із шмат, і черга біля водотягу збільшилася.

Так, як казав Кок, вуличка впиралася в не-

великий горбок, який відразу котився вниз, де розбігалися на всі боки блискучими гадючками залізничні рейки.

Спускатись було досить важко. Дрібна жовта глина просто тікала з-під ніг. Журавель махав довжелезними ногами і був далеко внизу, Жук майже біг за ним. А Кок, не надумуючись, сів на свій задок і поїхав навздогін за хлопцями.

Вже майже коло залізниці хлопці помітили якісь постаті. Гальмувати було запізно, тому й вскочили майже всі нараз у руки міліціонерів, які вартували цей вхід із передмістя.

— От, голубчики самі до нас приїхали, — радісно закричав один із міліціонерів, підскакуючи до хлопців.

Журавель хотів побігти, але побачив, що там далі було стільки міліціонерів, немов горохом посипав. Він з пересердя так заляв, що аж міліціонер здивовано подивився на нього. Нічого не поробиш. Самі, дурні, влізли. І казав Кок, що їх тут повно. Чому не подумав? . .

Журавель не міг заспокоїтись. Його огорнула така злість на самого себе, що, здавалося б, коли б отой лягавий тільки доторкнувся до нього, почав би бити. Але лягавий покликав інших і вони повели хлопців на станцію.

У малій, брудній почекальні було вже повно пацанів. Очевидно, в місті була облава на без-

притульних. Поїзди були приготовані заздалегідь і всіх спійманих поспішно вивозили. Це відбувалося майже в кожному місті і міліція мала досить роботи виловити тих, що ховалися від приємности будувати канали.

Хлопців привели і запхали в кімнату попід стіну. Біля дверей і навколо станції вартували озброєні енкаведисти. Було надзвичайно душно. Та, не дивлячись на духоту, пацанва курила так, що дим немов туманом застеляв усе. Разом із димом у повітрі висіла лайка, яку мало хто коли чув. Наша трійця прилипла до стіни. Журавель пробіг очима по залі, відшукуючи знайомі обличчя. Але важко було когонебудь розпізнати. В багатьох були синці й порозбивані обличчя. А всі майже були брудні й заболочені по самі вуха. Ні одного знайомого обличчя. Журавель ще раз загляв у душі. Хіба справжня шпана дасть себе так легко зловити? От, попався старий дурень!..

Журавель гарячково шукав виходу. Було важкувато втекти, принаймні зараз. Треба зачекати. Коли ж посадять у вагони, буде запізно. Що робити?

В цю хвилину варта на дверях розступилась і Журавель, що стояв майже коло самісіньких дверей, побачив того, що його вони вранці так симпатично посадили біля стіни. На цей раз він був в уніформі, з відзнаками, навіть, здається,

орден блискав на грудях. Довго не намислюючись, Журавель зігнувся і поповз по підлозі. Жук і Кок цього й не помітили. А енкаведист у дверях почав уважно всіх оглядати. Шпана затихла, помітивши начальство. Зрідка хтось пускав у стелю матюка, але потроху тиша залягла в кімнаті.

Жук глянув на двері і відразу зрозумів усе. Він штовхнув Кука і той, подивившись на двері, аж легко свиснув. Пізнав відразу. Та й не важко було пізнати те обличчя мерця і шкляні очі, які, здавалось не мигаючи, дивилися перед себе.

— Це він...

А той з відзнаками блукав своїми неморгаючими очима по шпані. Когось шукав. Зупинився навіть, як хлопцям здалося, на них. Але потім його очі побігли далі.

Журавель присів, як можна було нижче, до землі. Жук заступив його. Військовий ще раз пробіг очима по всіх у кімнаті. Ще раз його очі уважно вивчали кожне обличчя. Опісля він, обернувшись до дверей, наказав:

— Виводь під світло. Тут я нічого не бачу.

Він став біля дверей і вартові засвітили кишенькові ліхтарики. Безпритульні почали по одному виходити. Декого з них затримували вартові і начальник уважно дивився в їхні обличчя. Але нікого не відвели на бік. Помалу

кімната порожніла. Лишилася якась купка пацанів, за якими ховалися наші хлопці. Нарешті прийшла їхня черга. Журавель поглядом прощався з Жуком і Коком.

— Це він нас шукає, — прошепотів він. — Напевно...

У цю хвилину Жук, у котрого раптом зародився очайдушний плян, кинувся на Журавля, вдарив його щосили в живіт і почав удавано бити, куди попало. Журавель упав на долівку. Жук лиш встиг шепнути Кукові:

— Розбороняй нас!..

Кок ще не збагнув, чого хотів від нього Жук, але відразу кинувся на хлопців і сам почав молотити руками й ногами, втягаючи в бійку кількох посторонніх пацанів.

До них кинулося чотирьох вартових. Кок бив не так Журавля і Жука, як з насолодою місив своїми невеликими кулачками міліціонерів. Ті похапали хлопців за руки й ноги і купою витягали за двері. Жук лежав на Журавлевих ногах, намагаючись накрити його собою. Військовий відступив від дверей, але очей з хлопців не спускав. Коли ж їх витягли на двір, їх було важко пізнати: подерті сорочки й штани, обличчя брудні й замазані кров'ю з носа. Журавель не підводився із землі, лиш страшенно матюкався, намагаючись стати меншим і захвати обличчя від скупого світла ліхтарів. На-

чальник не підходив до них, тільки подивився, а тому що з дверей почали виходити інші пацани, він звернув свою увагу на них. Він тільки наказав міліціонерам, показуючи на купу побитих:

— Дайте їм добре, щоб не робили більш бешкету!

Міліціонери підхопили нашу трійку і, штовхаючи та б'ючи, погнали до вагонів. Хлопцям здавалося, що вони чудом вирвалися від певної смерті. Журавель ішов, зігнувшись і вдавав, що він страшенно побитий.

Міліціонери підвели хлопців до одного вагону, нашвидку обшукали їх і просто вкинули до середини. У вагоні ще було місце. Шпана, що її запхали перед тим, вже встигла звикнути до нових обставин і привітала новоприбулих запитаннями. Ці лиш відмахувалися руками, мовляв, дайте нам спокій. Хіба не бачите, що з нами зробили? Врешті хлопці залізли в кутик і при світлі засвіченої кимсь тоненької свічки глянули один на одного. Кок перший не втримався і тоненько зареготав. Журавель хотів було образитися, але, глянувши на Жука, і сам зайшовся сміхом.

Пацанва здивовано кинула очима в їхній бік.

— Ну, чого баньки вилупили? — крізь сміх запитав Журавель. — Це у нас нервове. Після такої припарки, що її нам зробили лягаві, ра-

зом із своїм начальником, нам хочеться трохи посміятися.

— За що вони вас так? — запитав один, підсовуючись до хлопців.

Він був у подертій фуфайці і крізь діри на грудях визирала витатуувана велика русалка. На руках також були наколювання: морський якір і велике серце, пробите стрілою. Незнайомий простягнув до хлопців запалену цигарку:

— Затягніться. Це помагає.

Кок і Жук відмовилися, але Журавель після вагання взяв цигарку і смачно затягнувся димом. Та Жук завважив, що Журавель мусів спертися об стіну вагону, бо в нього закрутилося в голові.

— Ми не хотіли їхати на курорт, — пояснив Журавель. — От начальник і почав нас намовляти. Зараз, паразит, — додав він із серцем і сплюнув. — Десь я його вже бачив, тільки не можу пригадати, де?

Журавель подивився на хлопців і моргнув.

— Еге ж, і я його десь бачив, — намагався пригадати Кок.

— Та хіба ви ж не знаєте? — фуфайка почухав свою русалку на грудях. — Це ж уповноважений для ліквідації безпритульних на цілу область! Найгірша сволота з тих усіх лягавих. Але я чув, що знайшлися такі, що й йому дали

трохи бобу. Оце корешки, я розумію. А де ж вас забарабали?

— Ми самі прийшли . . .

— Що? — очі всіх повернулися в бік наших хлопців. — Самі?

— Та ж самі. Влізли просто в руки лягавим.

— Ненароком, — пояснив Кок, — не знаючи, що крокодили є всюди. От ми і налізли на них, як дурні . . . А то нас тут тільки й бачили б.

— Куди вони нас повезуть? — запитав Жук нового знайомого.

— Хто зна. Не вдалось розпитати. Всі гади мовчать. Залізничники теж не знають, бо я чув, як хтось говорив, що маршрут змінять в останню хвилину, щоб ніхто не міг знати, куди нас запроторять.

— Напевно на якийсь канал, зарази! — кинув хтось із гурту.

— А, може, до трудових таборів?

— Один чорт!

Важкі двері вагону знову відсунулися і нова партія босячні влізла в середину. «Влізла» — це трохи заделікатно сказано. Їх запхали, а декого просту кинули на інших. Ставало тіснувато.

— Мабуть, наб'ють нас тут як тараню в бочку.

Більшість із новоприбулих почала страшен-

но клясти, дехто вже сварився за місце. Тоді почувся спокійний голос Журавля:

— Замри, шпана! Хто хоч на хвилину відкриє морду, дістане від мене. Посувайся і роби місце для нових. Тут не курорт... Затямте, що везуть вас, жлобів, не для того, щоб ви вигідно вилежували собі боки, а на те, щоб здихатись вас. Зрозуміли? Хто з вас по дорозі накриється ногами, буде сам винен. Лягаві лише викинуть як ганчірку на першій ліпшій станції. І ще один факт: води не чекайте, не кажучи про шамовку. Хто вже так їздив, знає, чим така приємна прогулянка пахне. Хто перший раз, слухай нас, бувалих, тоді не пропадеш...

На хвилину всі замовкли. Тоді з групи новоприбулих висунувся урка і нахабно підліз до Журавля.

— Може ти, довгоногий, теж із тих, хто нас тут запроторив? Бачили начальника? Заткайся і не пускай диму! Без тебе тошно. А ви, корешочки, не слухайте фраера. Подумаєш, лякає! Ти свою бабусю лякай, а не нас. Ми вже не таких бачили...

Урка піднісся і став напроти Журавля, криво посміхаючись. Хитливе полум'я свічки малювало на його обличчі погані гримаси.

— Я відкрив морду, ну...

Журавель навіть не рушився з місця. Подивився на урку, потім спокійно сказав:

— Ти, гнидо, видно ще не бував там, куди тебе оце тепер везуть. По чужих кишнях лазив, тепер героя Советського Союзу з себе корчиш?

Не встиг Журавель докінчити своїх слів, як урка замахнувся і, здавалося, з усієї сили вдарить його в обличчя. Але Журавель так само спокійно схопив його руку і ніби не хотючи потиснув. Урка аж зойкнув. Він намагався вирвати руку, але замість цього почав присідати, стогнучи з болю.

— Пусти, гаде, пусти, а то заріжу . . .

Уся шпана завмерла, чекаючи, чим це скінчиться. Жук і Кок на всякий випадок приготувалися до найгіршого. Одначе Журавель вів далі, немов нічого не трапилось:

— Встань, дитинко, і покажи своє перо, що ним ти хотів мене пописати. Ану, давай, давай...

Журавель випустив руку урки і цей зірвався на ноги та почав нишпорити по кишнях. Врешті він витягнув великого, складаного ножа.

— Ось, я тебе тепер, — прошипів він злісно.

— Чого ти до мене пристав? — Журавель вигідно розлігся. — Справді хочеш, щоб я тебе трохи полоскотав? А перо дай сюди! Воно нам усім пригодиться, — і простягнув руку.

Урка подивився навколо, чекаючи підтримки інших. Але шпана мовчала, чекаючи, чия візьме. Блискавично замахнувшись, урка кинув но-

жа просто в голову Журавля. Але ще швидше Журавель відхилився, а ногами так шарпнув, немов кліщами, за ноги урки, що цей упав як скошений. Ніж вп'явся в стіну вагона і застряг, пружно коливаючись з боку на бік.

— Куди ж тобі до старших, — насміявся Журавель, — та ще з ножем. Спершу навчись, а потім уже бався!.. Але й дурень з тебе, дурачина. Коли б ти був справжнім пацаном, ти б ніколи не кинув ножем в корешка. Та ще в такому місці.

Урка намагався вирватися з кліщів Журавлевих ніг, а згодом почав кричати:

— Варта! Тут ріжуть!..

Двері вагона трохи відсунулися і хтось захриплим голосом запитав:

— Зарізали?

— Ріжуть, рятуйте! — урка закричав ще голосніше.

— Коли заріжуть, тоді поклич! — Двері знову закрилися. — І замкнись! — донеслося з надвору, — бо так дамо, що і вдома не пізнають, чув?

Урка відразу замовк. Він скорчився, а Журавель пустив його ноги і зневажливо відвернувся:

— Пшол... Ти навіть не вартий, щоб тебе, гнидо, вдарити!..

Урка порачкував у темряву вагона і там затих.

У вагоні відразу загуло, як у вулику. Усі з пошаною дивилися на Журавля, який, здавалося, цілком забув про випадок з уркою.

— А ти не боявся, що він може тебе зарізати? — полегшено зітхаючи, прошепотів Кок.

— У таких випадках забуваєш про страх, — відповів Журавель, — Тут важила кожна мить. Певно, що він міг мене кокнути, але забудьмо про це.

Жук теж присів біля них і з неприхованим подивом дивився на Журавля. Здавалося, такий незграбний і безсилий, а що зробив з урки?

Ще кілька разів відчинялися двері вагона і при світлі ліхтарні втискалися все нові й нові партії безпритульних. Стало надзвичайно тісно й нестало повітря. Десь з надвору хтось неголосно крикнув:

— Позамикати двері вагонів!

Клацнула залізна клямка, хтось завовтузився біля дверей, опісля кроки затихли. Вагон завмер.

— Прощай, воле! — зітхнув хтось тужно в темряві.

У відповідь страшні матюки полинули навздогін тим, хто загнав їх до тієї клітки. Пацани лаялись, щоб хоч трохи зігнати свою безсилу злість, лаялись, бо це був єдиний засіб вис-

ловити свій протест, ляялись, щоб підбадьорити себе перед напевно страшним майбутнім.

Журавель уже не міг лежати. Він сидів, спершись об стіну, і ніби механічно водив рукою по долівці. Спершу вправо, потім вліво. Він попросив навіть деяких пацанів посунути-ся трохи й дати місце, але не відповідав на їхні німі запитання.

— Посунься, корешок, отак, зараз знову сядеш на своє місце. А ти піднеси ногу . . . Еге ж... Тут погано, а тут? . .

Жук і Кок спершу не звертали уваги на Журавлеві руки, але коли він і їх попросив зробити йому місце для його розшуків руками, зацікавились.

— Що ти так нишпориш? — зацікавлено запитав Кок.

А Жук кинув жартома:

— Пробуєш, може де підлога м'якша?

— Вгадав, — відповів Журавель, — тільки ша! . . Слухайте, братики, у нас є ніж, дякуючи тому дурневі. Ви собі не уявляєте, як він нам стане в пригоді. Як тільки шпана трохи посне, то пробуватиму зробити дірку . . . Я ось тут намацав одну дошку, яка, як мені здається, не така тверда як інші. Коли пощастить, то в дорозі будемо за чергою її довбати, поки не продовбаємо такої діри, що можна буде крізь неї пролізти . . .

— Але ж поїзд буде в русі! — не витримав Кок.

— Угу, от власне, як він добре їхатиме, то ми тоді по черзі виліземо крізь ту діру. Просто на рейки, чи пак поміж них. Слухайте ж тепер мене уважно, — Журавель знизив голос до майже непомітного шепоту. — Я полізу перший, а ви слідкуйте за мною, як я робитиму. Поясню тепер, бо пізніше не матиме часу на загальні збори інструкторів. Отож, я полізу ногами наперед. Руки зігнути в ліктях. Запам'ятайте, що від ваших рук багато залежить. Підтягається трохи на руках, а тіло опускаєте помалу вниз. І, боронь Боже, не бовтати. Отак як ниточка. Коли почувете, що земля, тобто залізничні пороги вже не далеко, а це треба відчути, а не доторкнутися до них, тоді...

Журавель зробив павзу, від якої у Кока і Жука аж шкіра затерпла:

— Тоді руки блискавично вгору і пішов вниз. Як упадеш на пороги, лежи немов мертвий. Голову притули боком і закрив очі. Один необережний рух і... над вашими головами пройдуть всі вагони. Осі коліс досить високі, не зачеплять, але може бути якась зараза — рура або випадковий шматок заліза. Тоді... Можливо, що лягаві, знаючи такі штучки, причеплять спеціального тарана, який хапає того, хто тікає. Хапає за ребра і тягне або кидає попід

колеса, аж поки з нас на вийде манна каша . . . Це теж треба знати, не кажу враховувати, бо коли б ми про це певно знали, напевно не наважувалися б тікати . . . Це я кажу про всякі можливості. Про той, будь він тричі проклятий, таран я також згадав, бо бачив такий геніальний винахід. Але думаю, що вони тепер не мали часу причепити його, бо все робилося з поспіхом. Треба було виконати норму у розвантаженні міста від шпани, ось вони й виконують... Ви над тим подумайте, але не довго. Бо коли не вирвемось зараз, тоді нам усім пиши вічну пам'ять. Або помремо як мухи в дорозі, або постріляють десь, ніби при спробі втечі. Ми їм непотрібні. Отож? . .

— Я лізу другий, — сказав у відповідь Жук.

Він сказав це так просто, немов би йшло про те, щоб пролізти крізь звичайну дірку в паркані.

— Коли Жук другий, то я напевно буду третім, — прошепотів Кок, облизуючи засохлі губи. — Раз козі смерть. Але козі, а не нам. Спробуємо . . .

Десь о півночі поїзд рушив. Половина шпани спала, притулившись один до одного. У другому кутку вагона купка босячні грала в очко при світлі свічки. Чути було лайку, яку переривав сміх . . .

Журавель колупав ножем дошку. Він уже

підважив пару цвяхів і намагався зробити бо-
дай маленьку дірку, але дошка не подавалася
і праця йшла пиняво. До того ж треба було пра-
цювати обережно, без шуму. Нарешті ніж ніби
посунувся вниз. Журавель з полегшенням зіт-
хнув. Його розрахунок був правильний, дошка
не витримала, а головне щастя було те, що во-
на лежала майже по середині вагона, майже
на однаковій рівній віддалі від його стін.

Не кажучи ні слова, Журавель намацав руку
Жука і всунув йому ніж. Він показав йому ді-
ру й шепнув:

— Колупай далі. Але тихо. Після того різа-
тиме Кок, опісля я знову.

Попливли довгі години. Хлопці натерли руки,
їхні пальці покрилися міхурами, але вони не
здавалися. Коли дірка була така, що крізь неї
у відблиску місяця можна було бачити шмат-
ки залізничних порогів, що шалено мчали по-
під вагонами, Журавель пошептався ще з де-
якими пацанами. Прийшла зміна і хлопці змог-
ли трохи відпочати. Хтось знайшов довгого
цвяха і ним підважували дошку, бо ніж уже
встигли зламати і ним можна було відкраюва-
ти тільки тоненькі тріски. Журавель увесь час
слідкував за працею і давав поради, що їх па-
цани побожно слухали. Ніхто нічого не питав.
Усі зрозуміли, що тут нема жартів. Навіть ті,
що грали в карти, кинули своє заняття і при-

едналися до гурту. Здавалося, що всі пацани хочуть працювати. Але Журавель вибрав найсильніших, а врешті наказав зробити якнайбільше місця. Лиш урка, який удавав, що спить, пильно приглядався до всього, що діється.

Журавель, що його доля навчила розпізнавати людські характери, бачив удавання урки і знав, що він не буде тікати і від нього можна сподіватися халепи. Він пошепки сказав Жукові кілька слів і цей нишком підліз до урки та почав спостерігати за кожним його порухом.

Пацани працювали гарячково, але Журавель ще заохочував:

— Кінчайте, бо мусимо після першої станції, коли поїзд піде не так швидко, зникнути. А тепер, увага!

Журавель кинув поглядом по вагоні. Маленька свічка збиралася погаснути, видовжуючи тіні пацанів на стінах і стелі вагона. Голови всіх хлопців повернулися до Журавля.

— Братки, — почав Журавель і голос в нього став якийсь надзвичайно теплий, батьківський. — Братки, корешочки, доля загнала нас усіх на вулицю. Нас просто викинули поза життя. Це значить, що ми нікому непотрібні. От і тепер нас половили і везуть, хто зна куди. Напевно більш ніж половина нас не витримає і або подорозі або в таборі заграє в скриню. Тому ми й будемо пробувати знову вирватися на

волю. Оцю діру ви всі бачите. Або врятуємось, або... Я вже так два рази втівав, тому кажу вам, що треба спробувати. Хто боїться, хай залишиться. Але і йому не буде солодко, бо закатруплять його за те, що не повідомив про підготовку втечі. Я вас не лякаю, лише знаю з власного досвіду, що буде тим, хто сподівається врятувати власну шкіру. Не думайте, що треба тільки просунути в діру і вже гуляеш. Декому пощастить, декому ні... Але я думаю, що нам усім пощастить, а тому, гайда по черзі за мною. Я вже пояснював, як це робити. Коли поїзд десь притишить свій біг, почнемо... А поки що, лягайте і трусіть штанами, бо я теж труситиму. Я так само боюся, як і ви. Кому хочеться бути зарізаним?

На урку ніхто не звертав уваги, лише Жук не спускав з нього очей. Урка про щось вперто думав, бо сопів і неспокійно перевертався з боку на бік. Нарешті він піднісся. Жук насторожився. Урка глянув у той бік, де сидів Журавель. У цей момент загасла свічка. Жук підліз до урки і чекав, що він робитиме. Раптом почувся голос урки:

— Ей, як там тебе? А мене візьмете з собою? Я був фраером. З дурної башки погарячився. Хіба я хотів цього шухаря?

Голос в урки зірвався, бо йому, мабуть, коштувало багато зусиль, щоб переламати свою

гордість. У вагоні зависла тиша. Ритмічно стукали колеса і погойдувався вагон. Журавель мовчав. Він чекав, що скажуть інші. Але інші теж мовчали, бо всі знали, що урка порушив ненаписані закони вулиці і підніс руку на товариша недолі. Але першим не витримав Жук. Він у темряві віднайшов руку урки і дружньо її стиснув.

— Братва, — кинув він у темряву, — забудьмо про погане, бо що було, те загуло. Ми всі на вулиці і в біді, як сказав наш корешок. Тому я пропоную, щоб з нами зникав і цей, що провинився.

Усі полегшено зітхнули, бо Жук висловив загальну думку. Лишався ще Журавель. Він мав останнє слово. І він його сказав:

— Полізеш четвертим після Кока, цього кудого. Інші за чергою.

Урка з полегшенням, смачно вилаявся. Він порачкував до Журавля і почав частувати всіх цигарками.

Минула година або й більш. Нарешті поїзд почав гальмувати. Загудів паровіз. Журавель роздумував: або перед станцією, або поза нею. Перед станцією буде зле тікати, навіть, коли б поїзд цілком притишив їзду. Не всі встигнуть вилізти. І на станції можуть завважити. Краще вичекати. Але що буде, коли поїзд зразу зачне набирати швидкості?

Колеса застукотіли на стиках рейок. До вагону вскочило крізі щілини світло станційного будинку, поїзд почав прискіпувати швидкість і Журавель уже хотів проклясти себе за свій кепський розрахунок. Але нагло знову загудів гудок і почулося, як паровіз важко засопів. Тягне на гору... Ось наш час!..

— Готуйсь! — Журавель сказав таким голо-сом, що всі здригнулися. — Останній раз кажу: коли поїзд переїде понад нами, не кидайсь, хто куди. А по одному тягніть далі від рейок. День або два, щоб вашого духу не було коло залюд-нених місць. Ну, з Богом, як то кажуть. Я бра-тики, думаю, що ми зустрінемося... Лізу.

Хтось черкнув сірника і Журавель, оглянув-ши діру, поліз у неї. Він ще шепнув до друзів:

— Жук за мною, опісля Кок. Числи до деся-ти. Тримайсь і не дреф!..

Журавель просунув свої довгі ноги, повис на руках, потім спокійно почав опускатися. Ось уже зник його тулуб, залишились плечі і голо-ва. Потім раптово і ця решта Журавля зникла, немов розтала у світлі сірничка.

— П'ять, шість, .. дев'ять, десять, — голосно числив Жук.

Він так само поліз, не забувши тріпнути Кока по його буйній чуприні. Він не пам'ятав, як спускався, як опустив руки і як його кинуло кудись у бік. Чув тільки, як над головою про-

бігали колеса і шумів вітер. Невже я живий? — шугнуло в думці. — А як там Журавель, як Кок? Жук відчув, як біля його голови пробігла смерть. А колеса шумлять, шумлять! І чому так довго не кінчається цей клятий поїзд?..

*

Знову засірів ранок. Прощумів останній вагон. Здавалося, що хтось загорнув у жменю стукіт і дзвін. Настала тиша, від якої зразу зробилося моторошно. Поїзд зник, немов би його тут взагалі не було. Лише легенько потріскували гарячі рейки.

Жук несміливо підніс голову. Приемний степовий вітер дмухнув на обличчя, легені сповнилися чистим ранішнім повітрям.

Невже живий? Хлопець радісно усміхнувся. Небезпека минула. Але відразу випростувався, коли пригадав інших пацанів. Чи всі щасливо повилазили? Як Журавель, Кок? Жук поглянув назад — порожні рейки. Вперед — так само. Нікогісінько. Невже щось скоїлося? Він уже хотів свиснути, як умовилися були на випадок небезпеки, як недалеко на насип почала вдиратися якась мала постать. Жук впізнав Кокка. Малий радісно махнув рукою і покотився до Жука. Незграбно біг по рейках, перестрибуючи через залізничні пороги, а перед самим

Жуком спотикнувся і впав. Жук не витримав і голосно засміявся. Кумедно виглядало оте пацаня! Але Кок зразу звівся на ноги й собі зайшовся тоненьким реготом.

— Приїхали, — кризь сміх сказав він, тримаючись за натовчене коліно. — Хоч і не дуже щасливо, А де Журавель?

— Я його ще не бачив. Пошукаймо, може він там, — Жук рукою показав на рейки, звідкіля приїхали.

Хлопці не зробили і десяти кроків, коли побачили довгу постать, яка кивала до них руками внизу біля насипу.

— От, бачиш, живий! — радісно крикнув Кок і без надуми побіг до Журавля.

Жук побіг за ним, хвилюючись від радісної зустрічі. Тепер справді небезпека минула, всі вони знову були разом. Деякий час друзі німо дивилися один на одного, врешті Журавель стурбовано запитав про інших пацанів.

— Не знаю, — відповів Жук, — але сподіваюся, що всі щасливо врятувалися. Фу! — він задоволено розтягнувся на землі. — Поки розвидниться, шпана розтане. Дай, Боже, їм щастя...

Журавель і Кок також прилягли, розпружуючи свої нерви. Приходила реакція і перед очима пробігали деталі пережитого. Найбільше хвилювався Журавель, але не давав по собі

пізнати. А якщо б так не пішло, як думав? Скільки жертв було б на його сумлінні? Але до відважних світ належить. Справді таки належить! От вони ці відважні пацанята . . .

Повіяв легесенький вітрець і приніс із собою подих ранку та далекий гавкіт собак. Кок відразу зірвався на ноги й, прислухаючись, сказав:

— Наскільки я розуміюся на медицині, десь недалеко мусить бути село. А в селі звичайно перебувають сотворіння, що їх названо не людьми, а коровами. Оці корови з самого народження вміють переробляти траву на рідину, що зветься молоко. Молоко ж буває таке смачне, що й не можна собі уявити.

— І це ми робимо вже на протязі років — докінчив Жук.

— Правильно. Тому я голосую «за» — за отим молоком. Хто проти? Спротиву немає. Бери, Журавлику, свої розкішні ноги на плечі і гайда!

— Мені так шамати хочеться, що я б з'їв цілу корову! — ковтнув слину Жук.

— А молоко тоді нам хто дасть?

— Хто б відмовився від такого запрошення? — впав у загальний тон Журавель. — Беру ноги і негайно рушаємо. Молокоооо — протягнув він мрійно. — Я вже забув його смак. Добре,

що Кок пригадав, що воно все ж таки десь існує. Чую, як воно вже булькоче...

— Рушаймо швидше, — принаглив Кок, — я не витримаю...

Пацан перший побачив мало помітну стежку й вирішив, що вона приведе їх до бажаної мети. Іти довелося не довго. Коли стежка обірвалася в балці, хлопці побачили перед собою велике село, що ще ховалося в ранішньому тумані. Білі хатки порозбігалися на всі боки, зазираючи з-поза зелених дерев. Краєвид справді був чудовий.

— Може це тільки привид? — запитав Жук.

— Може це все нам здається?

— Як намальоване, — додав Журавель.

— От краса, — охкав Кок. — І лише подумати, що в тих хатках молочко... Не витримаю. А лікар заборонив мені хвилюватися.

Дивлячись на красу села, Журавель міркував, чи безбечно заходити в нього. Напевно поїзд ніде не зупинявся, тож утечі ще не помічено, ще не дали знати до всіх найближчих станцій і сіл. Можна спробувати, але треба бути обережним. У селі перекусити і далі. Бо справді вони голодні. А силу треба мати.

Кок, який ішов лише за наказом свого шлунку, закричав тоненьким голоском:

— Слухай мою команду... В атаку на молоко за мною біго-о-ом!

І він покотився в балку. Журавель кинув оком на Жука. Цей ще чекав, але Журавель зрозумів, що і він і Жук думали однаково. Тож Журавель рушив за Коком. Жукові не залишалося нічого іншого, як і собі погнати за хлопцями.

Недалеко першої хати, що стояла, здавалось, спершись навітер, вони зупинилися. У дворі господар лагодив воза, трохи далі під клунею літня жінка в мальовничій хустці на голові доїла корову. Молоко дзвінко билось об стінки стінки відра. Кок просто закам'янів. Він зачаровано дивився на жінку.

— Яка музика! — Кок облизав губи. — Які звуки, мамо моя рідна, чи це не сон... З такої непоказної корівки стільки молока... Це не корова, а цілий молочно-масляний комбінат. Привітаємося і до молока.

Він рушив далі, не чекаючи на друзів.

— Добридень вам! — Кок підступив до господаря, усміхаючись на всю губу.

Господар підвів голову, уважно подивився на хлопців і, не кажучи ні слова, пішов до хати.

— Пішов по хліб і кухоль. Дивіться, вже вносить, — Кок аж звівся на пальці.

Господар вийшов з хати, несучи в руках величезну оглоблю. Поглянувши багатозначно на пацанів, він поклав її біля себе. Після невеличкої павзи, під час якої Кок раптом став таким

маленьким, що майже невидним, хлопці без слова пішли далі. Лише Жук не витримав і кинув через плече:

— Оце називається українська гостинність! Дякуємо за хліб і сіль. Дай, Боже, щоб і ваших дітей так усюди приймали. Ну, ну...

Жінка, що весь час не зводила очей з хлопців, з докором подивилася на чоловіка. Той оглянувся на хлопців, потім на оглоблю, зустрівся очима з поглядом жінки, і знову глянув на хлопців:

— Ану, постривайте лише!

Від того «постривайте» Кок здригнувся, пригадавши оглоблю.

— Чого ж ти поспішаєш? — підсміхнувся з малого Жук, бачачи, що Кок намагається подалі відійти. — Відчини ротика, хлопчику, от зараз молочко в нього побіжить...

Журавель теж вирішив, що бій програно і нема чого залишатися. Може б краще оминати село? Початок був не дуже вдалий. Але Жук зупинився і повернувся до господаря. Цей стояв без оглоблі і на його обличчі малювалося бажання поговорити з хлопцями.

— Чекай-но, малий, — сказав Журавель до Кока, не маючи охоти залишати Жука самого. — Господар хоче з нами поговорити.

— Знаємо ми такі розмови, — нерішуче зупинився Кок. — Такою оглобленькою багато де-

чого можна сказати. І чого б я пер до неї? Таж видно, що вона — дубова.

— Ви звідки? — господар сперся об паркан і почав скручувати з газети цигарку.

— Та ми... ото... ми мандруємо до міста, — відповів Жук.

— Пішки, чи як? — очі господаря уважно побігли по обірваних постатях.

— Трохи пішки, .. трохи поїздом. Як коли.

— Ага! — кивнув головою господар.

У цьому «ага» Жук почув, що господар трохи зм'як.

— Ну, а до якого ж міста ви прямуєте? — господар пустив цілу хмару диму.

— До Харкова, — відразу збрехав Жук. — Мабуть, далеченько звідсіля?

— Трохи є. А ви ж самі хто будете? — господар зробив байдужий вигляд. — Га?

— Ми сироти, — щиро відповів Жук. — Хочемо кудись до великого міста.

— А ваші батьки, .. мабуть повмирили?

— Мабуть, — Жук навмисне зробив наголос на тому «мабуть». — Ну, бувайте! Підемо далі.

Господар переступив з ноги на ногу, колупнув землю і знову поглянув на свою дружину. Жінка покинула доїти корову і стояла, прислухаючись до розмови.

— А ті двоє хто? — запитала вона, показуючи очима на Журавля і Кока.

— Мої брати, — відповів Жук. — Пішли, хлоп'ята! Дай вам, Боже, господарю...

Жінка зітхнула і несміливо промовила, не дивлячись на чоловіка:

— Може зайшли б перекусити? Голодні ж, мабуть?

— Дякуємо. Якось обійдемося. Не хочемо завдавати вам клопоту. Та й заплатити не маємо чим, — і Жук відійшов до хлопців.

Кок смикнувся наперед і Журавель затримав його за руку:

— Куди ж ти? Ну, й норовистий ти в нас. Покличуть, тоді підемо. Куди тебе нечиста сила несе?

— Та вони вже кличуть.

— Хто тобі це сказав?

— А ти не чув «перекусити»?

— Перед тією перекускою я чув слово «може». Це значить, що можете зайти, але краще не заходьте. Зрозумів?

— Слабо. До мене дійшло лише «перекусити». Решта згубилася по дорозі.

— Коли знайдеш оту загублену решту, тоді і перекусиш. А поки що зроби байдужу міну. Добрі люди подумують, що ти корову їхню хочеш з'їсти.

— Причепився ти до мене з тими мінами! Як ота байдужа міна виглядає? Так чи що? — Кок сперся на тин, позіхнув і, дивлячись на Журав-

ля, запитав ні сіло, ні впало: — Як ти думаєш, в Америці тепер ніч чи день?

— Мені все одно, але продовжуй.

— Щось на дощ збирається.

— Нехай! Продовжуй. Позіхни ще раз, щоб аж корова завважила.

— Я вже більш не можу. А ви, куме, тут себе не зустрічали? — раптом Кок запитав хитреньким голосом.

— Як то? — щиро здивувався Журавель.

— Та ось подивіться. За отією клунею. Ним воду з криниці витягають. Баби... журавлем. Тож ваш рідний брат... Ох, не витримаю більш!..

Кок повернувся до господарів спиною і затрусився від сміху.

Це завважила жінка й сказала:

— Та чого оттак стояти. Малий вже, здається плаче. Клич їх. Мабуть, з голоду бідолашне. Ну, й куце воно у вас.

Кок почув слова господині, відразу витер очі, що зайшли сльозами від сміху, і з запитанням подивився на Журавля. Може перегнув? Але Журавель рушив до Жука. Тоді й Кок полегшено втягнув повітря в груди, відчуваючи смак молока на устах, що аж потріскали з голоду.

Увійшли в хату. Вона була убога, але чистенько прибрано й заметена. На стіні, в кутку

над вікном, висів портрет Шевченка, вирізаний з якогось журналу. Там, де колись були святі образи, лиш два вишиті рушники.

Господиня відразу підійшла до великої печі, почала поратися. Хлопці поставали в дверях, не знаючи, що далі робити. Перший отямився Жук. Він глянув на свої заболочені руки і подертий одяг. Кок і Журавель виглядали не краще. «Схожі на чортів, — подумав Журавель. — Справді треба доброго серця, або відваги, щоб пускати таких у хату...»

— Може ви дозволите трохи помитися? — звернувся він до господаря, що сів за стіл, не спускаючи з хлопців очей.

— Там на дворі відро з водою. Набирайте кухлем і зливайте один одному. Дай, старенька, рушника.

Господиня метнулася до другої хати і винесла біленький вишитий рушник, що його вже, мабуть, давно не вживано. Хлопці подякували і повиходили на двір. Вони поскидали сорочки і, не дивлячись на ранковий холодок, почали митися. Треба було аж два відра води, щоб трохи себе причепурити. Хлопці одноголосно вирішили не витиратись рушником, бо уявили собі, як би він виглядав. Кок запропонував обтертися його сорочкою, яку швиденько виправ і повісив сохнути. Хлопці вже хотіли одягнути

свої лахи, коли вийшла господиня і подала їм старі, але чисто випрані сорочки й штани.

— Носіть на здоров'я, — сказала вона. — Це моїх синів, — і при цьому зітхнула. — І йдіть у хату, коли помились. Дивіться, щоб не простудилися, бо вранці досить холодно.

Її теплий, материнський голос мимоволі нагадав хлопцям їхніх, уже забутих матерів.

Усій процедурі миття приглядався розумними очима великий кудлатий пес. Він сидів недалеко хлопців, слідкуючи за кожним їхнім рухом. Але, коли побачив, що господиня з ними привітно розмовляє, перевірів свій собачий інстинкт і вирішив, що це не злодії або недобрі люди. Він ділово підійшов до них і насторожено їх обнюхав.

— Приємно познайомитися! — Кок несміливо простягнув руку до псячої шиї. — Ти, песю, мабуть, добрий сторож? Як же тебе кличуть?

Собака замахав хвостом і лизнув Кока в руку.

— Солодкий песуньо, — Кок відважно обняв пса за шию, — такий хороший, розумний!.. А оце Журавель, — сказав він до тварини, немов до людини, — і Жук. Вони теж добрі люди, тільки весь час голодні, як і я. Та, мабуть, і тобі не переливається? От, кляті колгоспні часи...

З хати вийшов господар. Він усміхнувся очима, дивлячись на Кока і собаку.

— Заходьте, коли готові. Це наш Бровко, — пояснив Кокові.

Почувши своє ім'я, пес кинувся до господаря. Цей потріпав його по кудлатій спині.

— Собака чує, хто свій, а хто чужий, — сказав він. — Лихого чоловіка до хати не підпустить. Дивіться, який він з вами приятель. Ну, заходьте, заходьте!..

На столі вже стояв великий горщик з вареною картоплею, шматок чорного як земля хліба і глечик молока.

— Чим хата багата, — запросила господиня, стоячи скромно біля печі. — Їжте, прошу я вас.

Жук відрухово подивився на кут, де колись висіли образи. Він пригадав звичай, що перед їжею треба помолитися. Господиня слідувала за його поглядом, зітхнула і подивилася на свого чоловіка. Той підморгнув до хлопців і вперше усміхнувся. Його очі стали надзвичайно лагідними, а обпалене вітром обличчя з ранішніми зморшками наче посвітліло. Він перший узяв картоплину, заохочуючи і хлопців. Хлопців щось здушило за горлянку. Здавалося їм, що вони вже давно знають цих добрих людей, що десь уже їх бачили. Рідко це траплялося у їхньому бурлацькому житті, щоб хтось так по-батьківськи їх приймав.

Спершу їли обережно. Не хапали, а відмовлялися, як годиться, ніби вже не можуть. Але пізніше, коли потроху розговорилися, Жук, і сам того не помічаючи, оповів про поневіряння, про долю безпритульного, вічно гнаного в голоді й холоді, про звірства міліції, табори перевиховання, про канали, де гинули тисячі невинних людей. Господиня вже не приховувала своїх сліз, а господар важко сопів, нервово пускаючи хмари диму з люльки. Зірвалася остання нитка недовір'я, що досі непомітно ще висіла поміж ними. Господарям здавалося, що повернулися їхні сини й оповідають про своє гірке і нікому непотрібне життя.

— Ви, хлоп'ята, їжте, — просив господар. — Не маємо чимсь ліпшим вас пригостити, біда, самі бачите. Наше життя нікудишне. Але бодай покищо не вмираємо з холоду, хоч і важкувато жити. Ох, як важкувато...

— Сьогодні неділя, добре, що не треба йти до колгоспу, — пояснила господиня, доливаючи Кокові молока. — Пий, синку, пий. Поки нашу рябу до пекла не забрали.

Нарешті хлопці відчули, що вже більш не лізе в горлянку. Призналися щиро, що більш не можуть їсти. Кок сидів тихенько, його охоплювала приємна дрімота, з якою він боровся всіма силами. Журавель теж кліпав очима. Жук відчув, що й він от-от впаде. Це завважи-

ла господиня. Вона підійшла до хлопців, провела рукою по чубі Кока, аж хлопчина почервонів від несподіванки, і підморгнувши чоловікові, сказала:

— А тепер вам треба трохи переспатися. Бачу, що поспете і ще, не дай Боже, під стіл попадаєте. Там у клуні є свіже сіно і ряднина. Ідіть, лягайте. Ми вас опісля побудемо.

Заплітаючи язиками, хлопці подякували за хліб і сіль і пішли до клуні. Там зразу впали на запашне сіно. Не зчулися, коли поспули і скільки спали. Лише Бровко ділово бігав навколо двору, не забуваючи заглянути до напіввідчинених дверей клуні, де покотом хропіли в неспокійному сні хлопці. Бровко сідав під дверми й чуйно прислухався до кожного руху своїх нових друзів.

Хлопці проспали майже до самого вечора. Збудив їх Бровко, що прибіг і неспокійно почав біля них крутитися. Опісля він не витримав і лизнув Кока в самісінький ніс. Хлопець зірвався, а, не знаючи, де він і що з ним діється, злякався, бо побачив над собою собачу морду. Коківі спершу здалося, що це якийсь лягавий у такому страшному вигляді вже прийшов по його душу, але друге дружнє лизнення Бровка привело його до притомности. Він кинув очима на Жука і Журавля, зразу пригадав минулі події. Кок швиденько вистрибнув, разом із

Бровком, надвір. Сонце давненько посунуло за високий хвилястий обрій.

— Котра година? — звернувся хлопчина до Бровка. — Не знаєш, чого ж тоді крутиш хвостом?

У цю хвилину з клуні вийшли заспані Журавель і Жук. Обое смачно потягалися.

— Виспалися ми, братики, напевно на тиждень наперед, — задоволено сказав Жук.

— Підшамали теж, мабуть, на два. — Журавель стріпував з себе стебелини сіна. — Треба нам рушати. Запитаємо, куди нам найближче до якогось міста. Подорож до Сочі продовжимо. Як ви, пацанята, міркуєте?

— «Облизательно!» — Кок у тут ж мить споважнів, відповідаючи: — Певно, що не запишемося до тутешнього колгоспу.

— От, добрячі люди, дай їм, Боже, здоров'я! — Жук подивився на хату. — Шкода їх лишати. А знаєте, що? Може б ми так їм у дечому помогли?

— Певно, до вечора ще маємо час. Пішли, запитаємо. Але, коли хто з вас випустить пару з уст, що в його шлунку знову військова парада, той буде бідний!

— Ну, знаєш... — Кок образився.

Користаючи з вільного від колгоспної праці недільного дня, господар за хатою будував

з старих дощок і принагідного дерева малий курник. Жук почав йому помагати, навіть не питаючи згоди. Господар вдячно покрекнував. Журавель попросив дозволу почистити хлів, але господар спершу не погоджувався:

— Ви ж у нас гості, відпочиньте.

Але настирливі намагання Журавля зламали його спротив. Кок сам знайшов для себе працю: він натягав для господині повні ночви води, в яких вона прала білизну. Бровко ні на крок не відступав від нього.

Отак непомітно добіг до кінця вечір. За цей час Жук порадився з господарем і оповів йому про їхні пляни на майбутнє. Господар тільки руками розвів:

— Куди ж ви підете, коли на кожному кроці міліція?

Нарешті він докладно описав Жукові дорогу до найближчого міста, що ним на здивування хлопця таки був Харків.

Коли вже добре смеркло, посідали до вечері. Господиня наварила борщу. Хоч це була пишна назва, він так смакував, що хлопці не відмовлялися від зайвої тарілки. Дивлячись на своїх несподіваних гостей, господиня не стримувала сліз. Хлопці довідалися, що синів господаря забрали до війська і загнали кудись на Далекий Схід аж до Владивостоку. Батьки ту-

жили за ними, а мати очі виплакала, чекаючи вісточки від них. Та сини спершу писали, а потім і цілком замовкли. Ходила чутка, що вони попали до таємного будівництва якоїсь бази і поки її не закінчать, писати не можуть. Чи живі вони, чи може що трапилось? — плакало материнське серце.

На дворі раптом загавкав Бровко. Опісля він жалібно заскавчав і замовк. Господар тривожно глянув на двері, господиня замовкла на півслові. Двері хати з силою відчинилися, немов би їх хтось виривав із одвірків.

У хату увійшов тип з розпухлим, блідим обличчям. На голові в нього був міліціонерський картуз, з-під якого вилазив здоровенний чуб. Одне око міліціонера ховалося за підпухлою щогою, а друге неспокійно бігало на всі боки. Через плече у шкіряній кобурі висів наган. Не привітавшись навіть, тип відразу спинив своє око на хлопцях. Він довго на них дивився, вивчаючи, опісля тишу порушив захриплий голос:

— А це що за супчики?

— Це... це хлопці моєї родички. Їдуть до Харкова, оце лиш прийшли, — намагався сказати господар спокійним голосом, але видно було по ньому, як він не бажав цієї зустрічі.

— Чому начальник про це не знає? Плюєш на розпорядження? — Око злісно вп'ялося в господаря.

— Не плюю, — спокійно заперечив він. — От, зараз перекусять і підуть по дозвіл.

— Зараз, зараз, — перекрививсь міліціонер. — Ти мені дивись... Дограєшся! Ми з такими панькатися не будемо. Плювати нам на те, що твої при війську, чув?

Жук з Журавлем переглянулися між собою. Вони відразу збагнули, хто це прийшов. Господар мовчав, господиня нервово м'яла запаску. Журавель усміхнувся кутком уст. Але Кок не витримав, його почав злостити нахабний тип.

— У конституції ясно сказано, — почав він поважно, немов вичитував із книжки, — стаття 175, розділ сьомий, — Кок навіть очі замкнув, ніби пригадував, — що коли навіть представник влади приходить до приватної хати, яка є священною і недоторканною, тоді той представник влади, хоч би це був сам міліціонер, мусить спершу привітатися, а потім виконувати свої обов'язки...

Око хотів щось прогавкати, але хлопчина суворо подивився на нього і додав, розтягаючи слова:

— За невиконання цієї статті п'ять років далеких трудових таборів...

— Без права листування, якщо засуджений вміє писати взагалі — докінчив у тон Кока Жук.

— Якщо не вміє, — підхопив слова друга Кок, — йому додають, після перегляду спецколегією, ще десять, щоб він ліквідував у себе неписьменність...

Здавалося, що Око здурнів. Він не знав, що сказати. Тож Кок вирішив добити його.

— Коли не помагає і десять, тоді... тоді його шльопають на радість наших трудящих. Так написано в конституції. І це факт, а не рекламами.

Міліціонер врешті зрозумів, що з нього хлопець насміхається. Він посунувся до дверей і так ними грюкнув, що аж глина з стелі посипалася. Десь далеко радісно загавкав Бровка.

Жук з полегшенням зітхнув. Господар сплюнув з пересердя і закурив. Господиня заломила руки:

— Що ж тепер буде?

— Та ви не журіться. Ми зараз підемо по дозвіл. — Журавель встав. — Хоч я ніде такого не бачив. Але що ж поробиш? Начальство, так би мовити, проявляє «бдітельность».

— А чого ж воно у вас таке сердите? — запитав зацікавлено Кок. — Хто ж воно і якої масти?

— Це був заступник тутешнього начальника міліції, — пояснив господар. — Що вони в селі виробляють, крий, Господи!.. Цей уже не

одних чесних господарів із села вислав. А пиячать день і ніч. Вже люди скаржилися до району, але де там! Міліція довідалася пізніше, хто скаржився, і хату спалила. Там усі свої. Рука руку мие. Просто пекло зробили з села. Звичайно, що все це з дозволу районного НКВД...

— Ви на нас не гнівайтесь, що ми вам стільки клопоту наробили, — просив Журавель, якому невимовно було шкода цих добрих людей. — А звідки ж він довідався, що ми у вас?

— Та він заходить до нас майже кожного дня. То йому треба цього, то дай йому того. Ви самі бачите, як ми живемо. Ні, тягне і тягне. Сказав раз — не заспокоїться, поки нас звідси не викурить. Тільки те його ще стримує, що наші хлопці при війську, і досі він не знає, що нам пришити. Заївся на нас та й годі.

— Так, от де собака заритий! — зрозумів Жук. — Просто гад вислуговується. Бачили ми вже таких. Вставай, братчики. Ходімо до начальства по дозвіл. Може і дадуть!..

— Будьте обережні, діти, — тепло промовила господиня. — Вони такі, що і на душогубство рука їм підведеться. Господь хай боронить від такого гриха...

— Все буде добре, — сказав поважно Кок. — От, лиш щоб вам нічого не було. А нам не буде. Напевно.

Повиходили на двір, проклявши в душі кляте Око. До хлопців відразу прибіг Бровко. Він скакав біля них, немов скаржився.

— Він і на тебе підняв ногу? — запитав у собаки Кок, обіймаючи його. — Запишемо і це. Я йому, паразитові, пригадаю.

На дворі було темно і накрапав дощик. Весна ще боролася з зимовим холодом.

— Це він приніс таку погоду, — здригнувся Кок. — І це запишемо. Ми йому всю конституцію пригадаємо ще раз, — засміявся весело.

Господарі відпровадили їх до воріт.

— Ви з ними не дуже сваріться, — радила господиня, яка бачила, що в хлопців немає жадного страху перед начальством. — Ви ще їх не знаєте...

— Це нічого, незабаром познайомимося. Ми туди на одній нозі. Та коли б і забарилися, не хвилюйтеся. Добраніч, дякуємо за все. Пішли!..

Головне, що турбувало Жука і Журавля, це те, чи міліція не знала чогонебудь про їхню втечу з вагона.

— Нам, звичайно, наплювати на цей дозвіл, — голосно висловив свою думку Журавель. — Ми його не брали у самого «любимого», не те, що у цих задрипанців. Але з уваги на наших добрих господарів мусимо піти. І підемо.

І говоритимемо. Вони не знають того, що я можу бути деколи злим. А коли я злий, тоді, братва, тримайсь...

Жук здивовано подивився на Журавля. Таким тоном його друг ще ніколи не говорив...

— А чи завважили ви, братчики, — запитав Кок, — що те Око мало з боку?

— Завважили, — спокійно відповів Журавель. — І врахували. Напевно і начальник те саме матиме і очевидно нас лякатиме. Та ви нічого не помічайте! Це помагає. Побачимо, якої вони нам заспівають. Навіть, коли б прийшло до найгіршого, без мене не починайте. Будьте певні, що я сам почну. От, і прийшли.

Сільська міліція приміщувалася в найкращому будинку. Навколо велика площа, що правила за місце для мітингів, коло дверей велика дошка, на якій клаптиками паперу біліли якісь розпорядження.

Вікна були напів зачинені, а крізь них неслися п'яні голоси. Якийсь голос хрипів:

— За нашого товариша начальника! Крой во всю!..

Інший голос йому вторував:

— Гурра! За начальника! Музика, давай бойової!..

Кок заглянув крізь вікно до середини:

— Але ж начальство накурило, що й світу

не видно. Не розберу, скільки їх там. Та чи не піти б нам, мадам Журавлихо, на одну туру танцю за здоров'я нашого начальника?

— Зараз потанцюємо. Або вони . . . — сказав весело Журавель і собі заглядаючи крізь вікно. — Люблю музику . . .

Тим часом Жук уважно оглянув довкілля: от, недалеко невисокий паркан. Це добре. Далі хата, потім, здається, якісь дерева. Непогано. Лиш ота клята гола площа . . . Ні, краще на всякий випадок мати на увазі паркан і хату . . .

— Я їду перший, — сказав Кок, — бо те Око так симпатично дивилося на мене. Ми один одному сподобалися, просто закохалися в собі. Я йому і Бровка нагадаю.

Воно трохи й дивно було, що хлопці так відважно ішли на певну небезпеку. Але ця небезпека була нічим у порівнянні з бажанням провчити лягавих, які не знали, що мають до діла з пацанами. Нова пригода радісно хвилювала хлопців, хоч насправді ніхто з них, крім Журавля не здавав собі справи, як вона може скінчитися. Але й він ішов цілком спокійно, полягаючись на свій досвід і сприт. «Битиму, — вирішив він. — Битиму так, як мене вчили мої блатняки: вдарити раз але останній.»

Кок відчинив двері і неголосно сказав:

— Хлопці, тут стоять дві рушниці.

Журавель відразу підскочив до нього і без шуму повитягав замки.

— Готово, — ствердив він вдоволено. — Можна заходити на залю нарад. Чергою, пацани, і з шляхетними мінами. Ти, Коку, маєш досвід...

— Не можу, — відповів Кок. — Цей гармоніст так заводить, що мене в кишках болить.

Коли Кок відчинив двері, хлопців ударив терпкий запах самогону й махорки. За столом, повним пляшок, сидів гармоніст, широко розставивши ноги в нових чоботях, якими вибивав такт. Його мокре від поту волосся заліпило чоло і очі. Напроти нього сидів знайомий уже хлопцям Око, з напів порожньою пляшкою в руках, а під стіною на залізному ліжку, повному подушок, з чобітьми на ковдрі спочивав сам начальник. З розстрібнутої його сорочки випиналися волосаті груди. Біля начальника на кріслі висів наган.

Над столом звисала поганенька електрична лампа, яка аж плавала в густому махорчаному димі. Першим отямився гармоніст. Розтягнувши гармонію на всю широчінь, він немов зазмер:

— А це що за мара?

— Ми до товариша начальника, — ділово відповів Кок. — Прощу йому доповісти.

— Кого там чорти принесли? Хіба не бачиш,

що начальник культурно відпочивають? — до-
неслося з ліжка.

— Сто ті, що були в Каліберди, — сказав,
зло блиснувши Око. — От теперічка поговори-
мо по душам...

— Може це той, що конституції тебе вчив? —
запитав начальник, не міняючи пози.

— Той самий, — відповів замість Ока, Кок.

— Еге! — начальник зробив павзу, розрахо-
вуючи на ефект.

— Ми прийшли... — Жук теж зробив пав-
зу. — Прийшли по дозвіл...

— По який дозвіл? — не зрозумів начальник.

— Та отой тип казав нам, — Кок показав на
Око, — що ми мусимо мати дозвіл на перебу-
вання в цій військово забороненій смузі. Чи не
так?

Око смикнувся, але змовчав. Він тільки гля-
нув на свого начальника, який далі спокійно
лежав на ліжку.

— Васю, — звернувся він раптом до гармо-
ніста, — ушквар щось серцехапаюче... Нудно.
А ти, — це до Ока, — допитай отих супчиків і
про висліди негайно доложи мені особисто.

Гармоніст знову так розтягнув міхи гармонії,
що, здавалося, хотів їх передерти.

— Ох, і гарно ж! — похвалив його началь-
ник. — Люблю. Це Чайковський, да?

— Пушкін, — відповів гармоніст, знову стя-

гаючи гармонію до купи, аж моторошно стало.

— Єтот може. Ти крой далі.

Але гармоніст не «крив», а насторожено дивився на Око, що поглядом вп'ялився в хлопців. Вони стояли спокійно, немов би були запрошені на приемну гостину. Начальник теж подивився на свого помічника й запитав:

— Ти што ж? Закінчив?

— Музикальна павза, — гармоніст витер спітніле чоло й голосно підтягнув носом.

— Добре, — погодився начальник, — набери повітря в інструмент. А ми з тими поговоримо.

Око відразу ожив:

— Пошли в другу кімнату, — сказав він, криво посміхаючись. — Там поговоримо.

— Та ти крой тут, чого в другу? — начальник подивився на свого нагана. — Цікаавоо...

Око незадоволено смикнувся і промовив:

— Можна й тут. Документи і живоооо!..

— Які документи? — здивувався Жук.

— Може уповноваження заготскоту? — Кок ніби поліз у кишеньку штанів.

— Пашпорт, — рявкнув нетерпеливо Око. — Паашпорт, а не то...

— Та хіба пашпорти дітям дають? — Кок звернувся до Журавля, — Я про таке не чув.

— І я щось не чував, — підтвердив Журавель. — От напасть...

Око побачив, що промахнувся. Він поглянув на Журавля.

— А ти, дитя, теж не маєш? Га?

— Теж не маєш, — поглузував Журавель. — Може за два-три роки дістану.

— Значить, бумажок нет? — задоволено ствердив Око. — Так і запишем у протокол. — Товаришу начальнику, — по-діловому звернувся він до ліжка, — вони без документів... Чи не вдарить до районного НКВД?

— Пока ні, — відповів начальник і раптом рывкнув до хлопців: — Ви що робили в селі? Куди йшли? З ким маєте зв'язок? Хто вас послав?

Начальник піднявся з ліжка:

— Відповідайте скоро, в мене немає багато часу для вас!

— Ми прийшли до села трохи відпочити. Йшли до Харкова. Зв'язок покищо маємо з вами, ніхто нас не посилав, бо ми самі вміємо післати, коли до нас пристають, — Кок відповів так спокійно, що його друзі усміхнулися.

Око зірвався і, підбігши до Кока, підсунув йому під носа здоровенного волосатого кулака:

— Чим пахне, стерво?

— Смердить, — відвернувся Кок. — Хіба ти не знаєш різниці між смородом і запахом?

— Могилою, — прошепотів Око, — могилою. Раз дам і полетиш на небо.

Око розмахнувся і коли б Кок вчасно не присів, напевно полинув би до неба.

— Так ти бити? Мене? — Око аж присів із здивування.

— Стой, стой, братва, — начальник вирішив, що прийшов і його час. — Без паніки і вообщє...

Око в цей час тремтячими руками витягав з кобури нагана.

— Він в мою музикальну душу замахнувся, — закричав і собі гармоніст. — Тримайте мене, бо я за себе не ручу...

— Замри і закрий піддувало, — авторитетно наказав начальник. — З ними треба лагідно, як і належить по закону. Як написано в конституції, — ехидно закінчив він, дивлячись на Кока. — Вдар, Вася, того знавця законів по черепці, але легко і делікатно.

Око радісно заіржав і кинувся до Кока. Але його випередив гармоніст з криком:

— На небі чичас будемо, — і замахнувся на хлопців.

Але несподівано він дістав такий удар від Журавля, що лиш м'явкнув і гепнув на підлогу. Гармонія з жалібним рипом покотилася за ним. Око з криком «бий» кинувся до хлопців, цілячись з нагана, але пострілу ніхто й не почув. Журавель спокійно підставив свою довгу, чу-

десну ногу й Око, не добігши до мети, перекинувся на підлогу й згубив нагана. Кок теж не дрімав, а на лету піймавши Око за чуба так смикнув за нього, що, здавалося, вирве голову з в'язів.

— Це на початок за Бровка, — сказав він.

Жук блискавично підніс нагана і наставив на начальника.

— Ей ти, — зблід начальник, — брось ету штучку. Ми тее, ми жартували. Вася, встань і не валяй дурака. От я тебе піднесу...

Він нахилився до Васьки, але Журавель прогремів басом:

— Замри! Замри і не рухайся, стерво, а то полетиш на небо...

— Та... та... чого ж ви так? Ми з вами по хорошому, а ви... — загикувався начальник, не спускаючи очей з нагана. — Можете іти, я вам даю дозвіл.

— Бачили таку добру душу? — Кок аж плюнув на лежачих міліціонерів. — Зараз ми з тобою поговоримо і дамо... тобі дозвіл.

— Брешеш, сукин сину, — донеслося з підлоги і пляшка, кинута гармоністом, із свистом пролетіла над головами хлопців і розбилась об двері.

— Ти ще граєш? От я зараз тебе до твого Пушкіна відправлю, — погрозив Журавель, нахилився над гармоністом і махнув ребром

руки. — Це тобі завдаток. Що, солодко? Ми, жлобе, вміємо бити, шкода, що ти лежиш, а то б я показав тобі, як пляшками кидати.

Гармоніст дивно ойкнув, щось хряснуло...

— Тепер черга на начальника міліції, — випростався Журавель.

У начальника тремтіло підборіддя, він за всяку ціну хотів дістатися до свого нагана.

— Може його тобі подати, бач, не дістанеш? — насмішкувато запитав Жук.

— Я... я... нічого. Вип'ємо, братішки, помиримось. Я бачу, що ви орли, — запропонував начальник. — Нам таких, як ви, треба. Згода?

— Ти вже добре напився, вистачить з тебе. Нам люди оповідали, як ти тут хозайнуєш, — Жук не скінчив, бо Око непомітно підсунув руку й смикнув його за ногу.

Жук заточився, а начальник блискавично вхопив крісло, на якому висів наган. Уже падаючи, Жук натиснув язичок зброї. Крізь дим він побачив, як начальник, зігнувшись, впав разом із кріслом. В цю хвилину зірвався на ноги Око й щосили вдарив кулаком в живіт Кока. Малий і не зойкнув, а впав на землю як підкошений. Журавель залишився віч на віч з Оком. Він навіть не мав часу глянути, що діється з хлопцями. Око з розбитим чолом, з якого стікала кров, виглядав наче звірюка. Він почав наближатися до Журавля. Хлопець не від-

ступав, лише легко розставив ноги, сильніше впираючись в долівку. Око розняв руки, немов би хотів у них піймати хлопця.

«Візьму його на страх, — вирішив у душі Журавель, — інакше буде мені поганенько».

Він вдав, що шарпнувся вбік. Око, думаючи, що хлопець хоче тікати, кинувся до нього. Тоді Журавель лівою вдарив в обличчя. Але Око тільки заточився, але не впав. Він схопив пляшку з стола й з нею сміливо пішов на хлопця. Кров із рани заливала йому очі і він погано бачив. Тоді Журавель нахилився і з усіх сил вдарив напасника головою в черево. Око махнув пляшкою, але Журавель вже піймав його руку й здавив так, що здавалося, розчавить її. Другою рукою він ударив міліціонера в підборіддя. А коли цей падав, Журавель додав удару, від якого мало хто виходить живим. Він з усієї сили вдарив Око в шию ребрами обидвох долонь. Міліціонер впав і завмер на підлозі без руху.

Тоді Журавель кинувся до хлопців. Жук прийшов до свідомості, бо тільки вдарився, падаючи, але Кок лежав без пам'яті і майже не дихав. Жук швиденько метнувся до іншої кімнати, де була кухня начальства. Невеличка пічка, на якій стояв чайник з гарячою водою, була аж червона від вогню. Поруч стояло відро, покрите газетою. Думаючи, що в відрі вода,

хлопець вхопив його, але запах спирту зупинив його. Нарешті він знайшов відро з справжньою водою. В поспіху захопив зі собою і відро з спиртом і при тому ненароком вихлюпнув його на піч. Бухнуло величезне полум'я. Жук відскочив і кинувся до кімнати, де на нього ждав Журавель.

— Виливай на Кока, швидко, горимо, — жахнувся він, — там повно спирту біля печі.

Журавель хлюпнув водою на Кока, опісля вхопив його попід пахви і витягнув на двір. На дворі Кок опритомнів, хоч і тримався за живіт.

— Тікаймо, тікаймо, — наглив Жук.

У хаті аж шуміло від вогню. Хлопці підхопили малого й кинулися в бік дерев, під якими й зупинилися на хвилину. Кок став на ноги й мляво запитав:

— Живі? А в мене, ось, у череві, дуже бо-
лить. Не можу рухатися. І він знову звис на
руках друзів.

— Нічого, пройде, — затремтів голос Жука.
— Тримайся, малий. От ще трохи, відійдемо
далеко і тоді покладемо тебе. Де в тебе бо-
лить?

— Ось тут в середині... важко дихати, —
простогнав Кок.

— Промине. Бери його, Жуче, попід руки. Йо-
му треба трохи полежати, — заспокоював Жу-

равель, хоч сам був стурбований. — Трохи відбіжимо від цього клятого місця і спочинемо.

Хлопці знову підхопили Кока і майже понесли. Жук, який запам'ятав дорогу, вів до хати господаря. Нарешті добилися і знеможені зупинилися. Кока посадили під тином.

— Як тобі? Живеш? Дихаєш? — слабо зажартував Жук, схиляючись до Кока.

— Ні, не дихаю і давно вже вмер, — відповів малий жартом.

— Оце вже добре! — зраділи друзі, — ти у нас молодчина.

— Як там усе скінчилося, бо я пропустив кінець того театру? — поцікавився Кок.

— Та, як тобі сказати? Закінчення було дуже добре. Ми з начальством обіймалися і взагалі попрощалися навіки приятелями...

— Самогону вони так і не допили. Там було повнісіньке відро, — додав Журавель.

— Дивіться! — злякано скрикнув Кок. — Горить!..

Десь далеко за хатами в нічне небо піднявся стовп полум'я. Він махав вогняними руками, зловісно освічуючи околицю. Тривожно забавкав дзвін. З хат почали виходити люди, дивилися в бік пожежі й брали відра. Чути було гомін натовпу, що сунув до вогню.

У цю хвилину вийшов господар і побачивши хлопців, злякався.

— Що трапилося? Де горить? Ви здорові? — завважив він скуленого під тином Кока.

— Все гаразд. Оце вертаємося від начальства. А малий сів відпочати, бо по дорозі впав у яму і трохи потовкся. Але він здоровий, — відповів Жук, дивлячись на Кока.

Пацан з трудом піднісся і з полегшою віддихнув:

— Мені вже легшає.

Хтось у темряві кричав:

— Гей, люди, чия це хата горить?

У відповідь почулося:

— Міліція... Гукайте людей гасити... Швидко!..

Почувши слово «міліція», тіні, які поспішно бігли в напрямі вогню, зупинилися, немов на наказ.

Заграва більшала. Господар довго дивився на пожежу, опісля його німе запитання впало на хлопців. Він без відповіді все зрозумів. «Невже? — питали його очі. — Невже ви з ними так розпрощалися?»

— Ми того не хотіли, — тихо пояснив Жук, не дивлячись на господаря. — Вони хотіли нас... тее. А вийшло навпаки, ми їх... тее...

— Ходімте до хати, — опам'ятався господар. — Там і без нас погасять. Так їм і треба, — додав із серцем. — І тільки подумати, що такі слабосилі хлопці дали раду бандитам... Хва-

лю за відвагу. А тепер вам треба добре по-
черяти. Там стара хвилюється, не дай, Боже!
Напевно і Бровко на вас жде. І хто б поду-
мав... — бурмотів старий, пропускаючи хлоп-
ців на подвір'я. — Хто б подумав... Такі-о
пацани...

*

Ще не дніло, коли хлопці попрощалися з ми-
лими господарями. Ніким непомічені вийшли
городами поза село і битим шляхом подалися
в напрямі залізничної станції. Було їм важко
на душі. Здавалося їм, що залишили своїх рід-
них, з якими вже не побачаться.

Бровко довший час біг за ними, опісля на
шляху зупинився, махнув на прощання кудла-
тим хвостом і побіг назад, час-від-часу огляда-
ючись за хлопцями. Кок, який найбільш при-
в'язався до пса, теж зупинився і кивав до нього
рукою, ніби до людини. Жук бачив, що ма-
лий от-от не витримає і розплачеться, але не
казав нічого. Журавель ішов мовчазний, не
оглядаючись.

Дорогу після дощу розмило й їти було важ-
ко. Хлопці поскидали своє взуття і йшли босо-
ніж, дарма, що земля була холодна і липка. До
залізничної станції було далеченько. А неза-
баром знову стало мжичити. Важкі, чорні хма-

ри придусили собою мокру й набряклу від дощу землю. Обрію не було видно, тож хлопцям здавалося, що вони ніколи не дійдуть до тієї станції.

Хлопці пленталися помалу, втомлені дощем і важкою дорогою, коли несподівано їх наздігало порожнє вантажнє авто. Шофер, молодий хлопець, весело поблискував зубами, привітно махнув до них рукою і в цю хвилину машину закинуло вбік. Вона сповзла в придорожній рівчак і навіть не треба було гальмувати, бо колеса вгрузли в жирну землю.

— От і приїхав, — вилазячи з кабіни, промовив усміхаючись шофер. — І коли ж ми діждемося кращих доріг? Куди ви це чимчикуєте? — знову блиснув прекрасними білими зубами до хлопців. — Якщо на станцію, сідайте, підвезу. Тільки допоможіть витягнути з болота мого «газика».

Хлопцям не треба було казати двічі. Трохи пововтузилися і авто знову стало на шлях.

— Сідайте до кабіни, — запросив шофер. — У кузові холодно. Якось помістимося.

Авто рушило й хлопець, якого кортіло нав'язати розмову, часто поглядав на своїх супутників. Допоміг йому Жук, якому було незручно їхати мовчки. Він вирішив запитати про станцію.

— Наша станція невелика, — пояснив шо-

фер. — Оце їду за машинами для колгоспу. Там наші на елеваторі працюють... А ви не тутешні?

— Ні. Відвідали свою тітку в селі, — Жук показав протилежний напрям від того села, звідкіля вони вийшли. — А тепер думаємо махнути до міста. Там, чували, до ФЗО*) приймають...

— Еге, річ не погана, — погодився шофер. — Я все хотів до міста, але клята робота в колгоспі не пускає... Немає шоферів. Тож гасаю, як дурний, то на тракторі, то на комбайні. Люблю машини...

Раптом він змінив розмову:

— Чули? В нашому селі вчора пожежа була. Згоріла міліція, разом із начальником і двома помічниками. Не встигли загасити, так і зотліли як головешки...

У голосі оповідача хлопці не відчували ні трішки співчуття. Навпаки, оповідаючи, він ніби усміхався:

— Там зараз повно начальства з району. Слідство проводять. Але яке там слідство? Міліція просто напилася, як свині і позасинала. А в хаті повнісінько чистого спирту. От і пішли... Начальство з району весь час допитувалося, чи не було в селі когось чужого. Кажуть, найшли обгорілі рушниці без замків. А замки

* ФЗО — фабрично-заводське навчання (рос.).

біля хати валялись. От, кумедія. Хто його зна, як там було...

Хлопці насторожилися, але навіть не глянули один на одного. Шофер був вдоволений, що знайшов слухачів, тому вів далі:

— Треба сказати, що наша міліція була препаскудна. Чорт його зна, звідкіля вони з'явилися в нашому селі! Пиячили, били людей і все проходило їм безкарно. А тепер згоріли!..

— Еге, — погодився Жук, — нічого вічного немає. І в нашому селі не ліпші...

Опісля розмова зійшла на іншу тему й отак не вимушено розмовляючи, наблизилися до залізничної станції, біля якої височів сірий елеватор.

— Я вас підкину туди, — шофер показав у напрямі трьох чи чотирьох вагонів на запасних рейках. — Там мій дружок за бригадира. Розпитаємо, коли буде поїзд до Харкова. А, може, вас і порожняком відставимо. Напевно у вас грошей на дорогу, як кіт наплакав?

— І того менше, — щиро признався Кок.

— Нічого. Це ми влаштуємо.

Коли приїхали до запасних рейок, там працювали колгоспники, вивантажуючи з вагонів частини машин такі заіржавлені, ніби їх повикопували з землі. Чути було, як хтось голосно лаявся:

— Та ми ж замовили нові, а вони нам таке

барахло прислали! От і виконуй плян хлібоздачі!..

Авто зупинилося. З вагону вийшов молодий парубок, мабуть той, що висловлював своє невдоволення.

— Чого ж ти, Дмитре, так забарився? — запитав він шофера. — Бачиш, що на землю мусимо складати. Мабуть, загуляв учора?

— Та де там загуляв. Там загуляєш, еге! Чув, що було в нас?

— Чув. Тут на станції є з району уповноважений НКВД... А це що за люди? — завважив він хлопців, що прислухалися до розмови.

— Ці молодці їдуть до Харкова до ФЗО. По дорозі мене з рівчака витягли. Здоров був, бригадире, може б привітався?

— Здоров, здоров. А йди сюди на пару слів. — Парубок знову поглянув на хлопців. — Ви поки ще не вилазьте. Посидьте трохи.

Шофер заглушив мотора і виліз з авта. Він подивився на свого друга бригадира, але той тільки кивнув головою, мовляв, ходи. Хлопці залишилися самі, приглядаючись, як біля вагонів працюють люди. Працюючих було небагато. Були між ними й дівчата, які так само, як і хлопці, були в штанах і чоботях. Вони тягнули важкі частини машин і видно було, як напружувалися м'язи їхніх рук, усе тіло. Деякі хлопці допомагали їм, увесь час жартуючи.

Один із них, з обличчям, немов витесаним з граніту, красень, підійшов до дівчини, обняв її і звернувся до хлопців, що поставали і закурювали:

— Мені б таку наречену. Підеш, Галько, за мене? Я буду трактором орати або комбайном по полі гасати, а ти мене витягатимеш, коли десь застряну. От дівка, краса!

Дівчина не образилася, тільки легко звільнилася з хлопцевих обіймів і, так само жартуючи, сказала:

— Хіба колись дівчата отак працювали, як оце ми? Хто бачив, щоб дівчата робили важку роботу, яка і чоловікам не завжди під силу?

— Рівноправність, серденько, рівноправність, — зареготав парубок, але відразу споважнів. — Хлопці, ви вважайте на дівчат, не дозволяйте, щоб вони перемучувалися. А ви, дівчатка, беріть малі шматочки, а то втомитеся і не вийдете ввечері до нас поспівати. До кого ж я тоді придулюся?

— До трактора, — засміялася Галька. — Ти ж так його любиш!

— Трактор, серденько, не такий, як ти. Хіба його можна поцілувати?

— Можна, можна, — зразу загули всі дівчата. — Цілуй, скільки хочеш.

— Еге ж, цілуй! А хто співатиме?

У цю хвилину до авта підійшов шофер, ра-

зом із своїм приятелем бригадиром. Шофер був заклопотаний і вже не усміхався до хлопців.

— Я об'їду навколо станції і підвезу вас з іншого боку до тих вагонів, що там стоять з сіном. Вони за годину дві підуть на Харків. Але ви поприсідайте в кабіні, щоб вас не було видно. Усяке може бути, — сказав шофер, зиркнувши на свого приятеля, що цікаво розглядав пацанів.

— Еге, коли будеш оминати станцію, не зупиняйся, — наказав бригадир. — Хоч би навіть і питали, зрозумів?

— Зрозумів, — шофер вліз до кабіни авта. — Ну, а ви як тут сховаетесь?

— Чекай, — з поспіхом зупинив його бригадир. — Я накидаю порожніх мішків ззаду до авта і хай вони туди залізуть.

За хвилину він повернувся з оберемком мішків.

— Ну, чого поставали? — звернувся він до своїх робітників. — От, мені прислали бригаду...

— Ти, бригадире, не дуже начальствуй, — відповіла одна дівчина. — Увечорі прийдеш до мене в гості, то я тебе теж так попоганяю... Ач, який знайшовся!

Роздався дружній регіт. Хлопці рушили до вагонів, а дівчата ще трохи постояли, причепурилися як могли і собі пішли за хлопцями.

— Вилазь, — скомандував бригадир до наших пацанів в авті. — Накривайсь мішком і ні чичирк!

Наша трійця швиденько вистригнула з кабіни і так само швидко влізла на авто, де на них понакидали мішків.

— Уважай біля станції! — почули вони голос бригадира який перестерігав шофера. — Їх там аж п'ятеро. Усе перевертають. Може проскочиш. Ну, паняй...

Авто рушило. За вагонами не було видно станційних будинків, тому хлопці мали можливість добре заховатися під мішками.

— Під'їздимо, — почули вони голос шофера. — Замріть і не дихайте!..

Коли авто порівнялося з станційним будинком, звідтіля вийшли п'ять озброєних енкаведистів. Начальник станції і телеграфіст визирнули крізь вікно.

— Стой! — зупинив шофера один з енкаведистів. — Куди так розігнався?

— Порожні мішки з вагонів забрати, — відповів Дмитро, не зупиняючи авта.

— Не поспішай, мішки не втечуть, — сказав другий енкаведист. — Ти з М.? — запитав він, називаючи село, в якому були пацани.

— Еге, оце приїхав.

— По дорозі не зустрівач нікого?

— Ні. А кого ж я мав зустріти?

— Не балакай, коли питають, — зганив його другий. — Отвечай на вопросы.

— Я отвечаю, — шофер зупинив авто й у нього майнула думка, що хлопці пропали.

— Ану, покажи, які там у тебе мішки?

— Та звичайні, які ж можуть бути? — у Дмитра затремтів голос.

— Зараз посмотрім...

Хлопці в авті відчули, що чиясь рука перевертає мішки. Жук підібгав під себе ноги... В цю хвилину, яка здалася вічністю для Дмитра й пацанів, почувся голос начальника станції:

— Телефон з району! Вас кличуть!..

Рука перестала нищпорити поміж мішками. Енкаведист зіскочив з авта й побіг до станції.

— Можна їхати? — запитав шофер.

— Паняй, — погодився інший енкаведист і помалу пішов за своїм товаришем.

Із хвилювання шофер ніяк не міг завести мотору. Нарешті застартував.

— Чого це вони тут? — запитав він телеграфіста, що вийшов із станційного будинку.

— З ешелюну, що віз безпритульних, вивтікали всі з одного вагона. Десь тут в наших околицях. До того ж та пожежа в селі. Кажуть, що це робота контрреволюції. Тому й нищпорять... Усі станції повні залізничної міліції. Ну, давай, давай, опісля поговоримо...

Авто рвонуло з місця. Шофер оминув станційні будинки і під'їхав до групи вагонів, що стояли осторонь на головних рейках. Тут він вискочив, оглянувся навколо і шепнув до хлопців:

— Вилазьте просто до вагона на сіно. Швидше...

Пацани майнули, не оглядаючись. Жук на мить зупинився і з вдячністю глянув на шофера. Цей не витримав і щиро усміхнувся:

— Залазь, залазь! І будьте обережні, чули, що казав телеграфіст?

Опісля він кинувся до свого авта й дістав з нього невеличкий клуночок, загорнений у білу хустину.

— Це вам на дорогу трохи харчів. Шкода, що не взяв зі собою більш. А тепер замикаю двері. Незабаром ваш вагон причеплять до поїзду. Раджу сидіти в сіні і не показуватися... Щасливо! — він ще раз усміхнувся і лукаво підморгнув хлопцям:

— А з міліцією, то ви тее... Молодці!.. — шепнув вдоволено.

Приблизно за дві години, що їх хлопці провели в тривожному напруженні, вагон дзенькнув буферами. Опісля загув паровіз і застукали колеса. Хлопці були такі перемучені, що позасинали в сіні, не розмовляючи. Кожний по своєму переживав минулі події. Ще одна пригода за ними. Чи остання?

Пацани прокинулися від надзвичайної тиші. Кок обережно висунувся з сіна і поліз до дверей. Вагон уже, мабуть, давненько стояв на запасних рейках. Поруч сірла маса інших вагонів. «Ми певно на вузловій станції, — помислив хлопчина. — Треба розвідати, де ми». Він обережно відсунув двері й, обдивившись навколо, м'яко стрибнув на землю.

Була глуха ніч. Небо в намисті із зір, немов палахкотіло. Присідаючи, Кок помаленько пішов вздовж вагонів. «Хоч би не забути вагона, звідкіля вискочив — подумав він. — Так легко вилізти, а потім шукай... Ага, тут недалеко є водогін і на нього мушу орієнтуватися...»

За пів години хлопчина повернувся до вагона, в якому спали його друзі. Він знову обережно відчинив двері й неголосно крикнув у темряву:

— Гей, ви сплюхи!

Відразу з сіна виринула голова Журавля, а згодом і Жука.

— Харків? — запитали вони в один голос.

— Та де там. Вузлова станція перед ним. Я вже трохи рознюхав навколо. Далі не поїдемо, бо вранці розвантажуватимуть вагони. Це сіно для війська. Тому нам треба зникати. Тут міліції, як мурашок. Але я вже дещо підшукав

для вас. Тож швиденько мийтеся, чистіть зуби і робіть ранішню руханку, — зажартував він. — Я вас поведу до готелю.

Хлопці ішли обережно гусаком, оминаючи стоси залізничних порогів і рейок. Нарешті пірнули в якийсь коридор, утворений новими порогами, від яких пахло свіжою смолою.

— Ну, й прикотились! — задоволено сказав Кок. — Бачите?

— Бачимо, — відповів Жук, — бачимо, не повилазило.

— Що ж ти бачиш? Ану, скажи!

— Щось бачимо, але чорти його знають, що це воно за штуkenція!

— Не муч, а скажи, куди ти нас завів? — не втерпів Журавель.

— У вас, мабуть, куряча сліпота, чи що? Он там стоїть поламаний пасажирський вагон, зрозуміли? У тому ж вагончику можна спокійнісінько пережити день-два, плюючи на лягавих і дощ. Він же немов у цих горах шпал сховався. Хто ж буде нас шукати?

— Правильно сказав наш товариш капітан! — Журавель поклепав Кока по плечах. — От карапет!..

— Я ж вам казав, що ви без мене пропали б у дорозі, — вдоволено набундючився малий. — Пішли. Тут навіть вогонь розвести можна, ніхто не бачитиме.

Вагон справді надавався на сякий-такий захист. Кок запалив маленьку свічку, що її, разом з іншим добром, подарував їм добрий господар. Жук і Журавель почали наводити лад, викидаючи різне сміття і затулюючи розбиті вікна шматками дощок, що валялися у вагоні. А Кок вирішив цілком добити своїх друзів. У кутку біля залізничних порогів він розпалив невеличке вогнище і почав пекти картоплю, що її встиг під час своїх коротких оглядин потягти з одного вагона. У куховарстві він справді був незрівняний.

До печеної картоплі придався і великий шматок хліба, що його подарував шофер, кусочок сала, сіль і три великі паляниці. Журавель навмисне не витягав «залізного» запасу, що його він ховав під сорочкою, діставши від господині. Кок щиро розділив харчі на три частини, а картоплю дозволив брати «без карток», скільки заманеться.

— Поки не скінчиться, — сказав він.

Незабаром усі харчі зникли й хлопці задоволено крякнули.

— Попоїли, — сказав Жук, зіваючи.

— Спали, спали і знову спати хочеться, — здивувався Журавель.

— Напевно ростещ, — потішив його Кок, дивлячись, як Журавель скручує з газетного паперу здоровенну цигарку.

— Що я бачу, бароне? — здивувався Жук.
— Ви після обіду закурили сигару?

— Не витримав, — щиро признався Журавель. — Я довший час не курив, але знову потягнуло. Це мені господар всипав самосаду. Ми там з ним пару разів закурили... Я вже давно хотів закурити, та у вагоні з сіном не міг... Тепер я справді почуваю себе немов той барон. А ти ще не пробував курити? — звернувся він до Кока.

— Ану, дай раз потягнути!

— Облиш, це свинство! — порадив малому Жук.

— Прощу мене й моєї сигари не ображати! — поважно сказав Журавель, затягаючися димом.

— Оце тобі, Коку, перша лекція: затягнися і кажи — «пішла баба на базар, купила дров, запалила в печі, пішов дим». Випускай дим. Просто й гарно. Так і навчишся.

Кок затягнувся, але не встигла баба запалити в печі, як він закашлявся і впав на спину.

— З тебе курця не буде, — засміявся Журавель. — Я так і знав.

— От ми і повечеряли, як ніколи, — вдоволено сказав Жук.

— А тепер полягаємо осьтак на землі, — додав Кок, — на рідненькій нашій землиці, і нак-

риємось зорями. У голови покладемо собі місяць . . . Але ж і ніч яка! . .

Кок ліг горілиць і задивився в небо. Журавель солодко задрімав, а Жук лежав, замислившись.

— Оцим небом, що ми накрилися, — голосно мріяв Кок, — кудись зорі біжать. А куди? Мабуть, ідуть Чумацьким шляхом, чую як мажі скриплять, воли ремигають, а чумаки гомоняють, ідучи . . . Невже з того шляху видно весь світ? Виліз би я оце на Місяць і глянув униз . . . Трохи страшнувато, правда, це тобі не на залізничних буферах їхати. Глянув, а в низу люди живуть . . . Та хіба живуть? Ну, добре, таки живуть. Себто, радіють, сваряться, журяться, плачуть, працюють . . . А є від чого плакати, а журби тієї як отих зір. Не перелічиш! Темна наша журба як ніч, а ніч як журба. Ого, бач, втяв. Поетично, як у книжці. Ну, спробуй ще! Куди я заліз? Га?

— На Місяць, — пригадав Жук, якому раптом і спати відхотілося. Він прислухався до мрійної розповіді Кока і боявся пропустити слово. — Ану, малий, ще щось! Так гарно ведеш . . .

— Виліз я на Місяць, — Кок навіть не звернув уваги на слово приятеля, — за ріжок ухопився — не пече. Такий гладенький, як котик-муркотик. Зачепився я за ріжок і сів, ноги наче

на човні вниз спустив, балам, балам, і дивлюся. Глянув на захід. Мені що? Можна. Там усе інакше. Люди гарно одягнуті, ситі, авта, як світлячки, а головне — свобода. Лягавих наче корова язиком злизала. А якщо вони і є, то лише за порядком слідкують, а не пацанів бідних ловлять. Тьфу, на тих фараонів! Ну, добре, не буду собі пейзажу псувати! Знову дивлюсь — бачу Африку. А, здається, піску там досить. Напевно на картки не дають. Слони попадаються, жирафи, леви, одним словом, різна комашня пасеться. Чекай, десь там і річка є. От забув, як називається, — Кок замислився.

— Ніл, — підказав Жук.

— Еге, Ніл. Цікаво, чи такий як наш Дніпро? Шкода, що я високо, не бачу крокодилів, але чую, як вони клацають зубами і хочуть Журавля за його розкішні ноги вхопити. Ей, Журавлику, крокодили хочуть тобі ноги обгризти!

— Нехай, — донеслося з землі, — я їм...

— Куди ти там! Подумаєш, герой!.. Спи, я їх одгоню. Ану, ви там, киш!.. Але й кумедні ті крокодили... Десь я читав про Африку, але де, не пригадую. Давно це було. Гарна така книжечка. Що там ще є в тій Африці?

— Пальми, — сказав Жук.

— Звичайно пальми. Обов'язково вони є. Пальми й решта кокосів і бананів. Беру я ці

банани й починаю їсти. Легко сказати, а смак який? Але їм. Смакує мені клятий банан, здається, що сотню б з'їв. Ну, що там ще? Придивляюсь. І знаєте, що я бачу?

— Ну? — Жук аж підвівся. — Що там ще?

— Нічого, бо така ніч клята, хоч око вилупи.

— А про піраміди забув?

— Добре, що пригадав. Піраміди, фараони... Ти дивись, і там фараони були? А я про це й не думав. Ті ж піраміди рядочком стоять. Виліз я на піраміду, сів на свою сталінську конституцію і вниз. Ух... і знову поліз на гору, і знову вниз як на санчатах зимою, вдома... — Кок раптом замовк.

Аж після доброї хвилини він пошепки сказав:

— Вдома... Колись вдома... «Ой, люлі, люлі, прилетіли гупі, — співала мама, — спи, синочку, спи». А я далеко від мами на Місяці гойдаюсь, ось так — сюди-туди... Дивлюсь на світ Божий... Жуче, ти спиш?

— Ні, не сплю, не можу. Така ніч, що й спати не хочеться, як і тобі.

Кок довго мовчав, глибоко замислившись. Опісля запитав друга:

— Скажи, прийде колись такий час, що не буде більш безпритульних? Буде колись так, що в кожного пацана будуть тато й мама? Щоб нас не ловили як звірів, щоб ми могли ходити

до школи, щоб... Щоб можна було жити? Чи я багато хочу? Правда ж, ні? Лише жити так, як десь люди собі живуть.

— Напевно так буде, — схвильовано відповів Жук.

— Ех, коли б! — Кок замріяно повів очима по небі. — Колись я ходив до школи. Хор у нас був, я співав у ньому...

Кок засміявся тихеньким тонким голоском.

— Пригадую, співали ми гарну пісню... На слова Шевченка... Стривай, стривай, може згадаю... Ні, забув. А хор у нас був прекрасний. А мелодія!.. І думаєш, що? Учителів, учнів порозганяли, навіть Шевченка ліквідували. Не довчився я, пішов докінчувати освіту на вулицю... Ти кажеш: малий, а мені вже тринадцятий... В університети прийдеться теж на вулиці записатися. Не виріс я, малим залишився, як дитина, але душа велика... Але чого я це так сьогодні роз'їхався? Мабуть, через оці зорі й місяць... Гарна сьогодні ніч. А ти спиш?

Жук мовчав, думав про те, що сказав малий, а такий багатий і зрілий душею, пацан, і питає себе, чи справді на світі немає нічого вічного. То чого ж оце невічне таке довге-довге, вічне?

Мабуть було далеко поза північ, як хлопці поснули, разом із своїми думками. Що їм снилося у цю весняну, місячну ніч? Може, далекий

дім, може мати чи тато? А, може, взагалі не було снів?

Далеко в небі плив місяць, на якому раніше сидів у мріях Кок. Плив, минаючи зорі, малі хмарки, що вибігли на небо, на знать звідкіля, жартував із вітром і, нарешті стомившись, заховавсь у глибину нічного неба.

Ніч минала поволі, поволі. Здавалося, що все завмерло на місці. Лиш згодом Чумацький шлях почав бліднути. Вже й зорі стомлено моргали очима. Місяць ще раз виглянув, немов із-за дверей хатини, і гукнув до них, щоб котра з них не впала вниз і не збудила хлопців.

Нехай сплять! Бачите, на день благословиться? Он там, ледь-ледь зачервоніло. То напевно сонце протирає заспані очі. Народжується день. Правда, ще не скоро, але напевно прийде, як приходив учора і прийде завтра. День і ніч. День і ніч...

*

Три дні хлопці розкошували в безділлі... Кок сумлінно сповняв обов'язки кухаря, час-від-часу зникаючи, щоб роздобути харчів. Він приносив непотішаючі вісті. Станція була дуже дбайливо бережена і на ній зупинялися таємничі ешелюни. До поїздів нікого не допускали, вагони були запечатані, а варта ходила

з собаками. Так само нагло ці ешелюни зникали. Вночі їх контролювало НКВД. Кок не раз намагався підлізти до тих таємничих вагонів і побачити, що в них є, але завжди мав невдачу. Оті проклятущі собаки завжди занюхували ще тоді, «коли я тільки думав про те» — скаржився він хлопцям.

Одного вечора він зник як завжди. А за пів години прибіг захеканий:

— Нарешті я довідався про ці таємничі поїзди. В них везуть людей на заслання. Я чув, як плакали діти і хтось просив води. Віконця малі, загратовані. Напевно і повітря там нема. А який довгий ешелюн... Коли я вже відходив, прибуло ще три таких ешелюни. Їх поставили на першу путь. Довго не затримують... Боже, Боже, скільки там горя!..

Ця вістка приголомшила хлопців. Кожний з них по-своєму уявляв набиті людськими тілами поїзди. Старі, молоді, діти. Невинні, урки, бандити, все перемішане. Їдуть... Куди ж стелеться їх шлях? Скільки з них доїде? Скільки лишиться живими для того, щоб десь там серед вічного морозу й голоду нарешті померти, мріючи про свою сонячну батьківщину...

— Не можу тут більше сидіти, — висловив загальну думку Жук. — Рушаємо, засиділися. Оця проклятуща станція мені важким каменем

лягла на серце. Будь проклята та хвилина, коли видумала кацапів і того ката!..

— Я вже думав, як би нам зробити шухаря і звільнити тих бідних людей, — морщив чоло Кок. — Усе передумав. І так і так. І ніщо не виходить. Хіба б була зброя і постріляв би всю варту.

— І що з того? — Журавель холодно підходив до справи. — Що з того?

— Що з того? А тоді повипускав би всіх і крапка.

— Еге, постріляв би варту одного ешелюну. Треба постріляти всю власть, тоді щось з того було б.

— А ти думаєш, що колись не постріляємо? — запитав Кок із недовір'ям у голосі, ніби хотів почути заперечливу відповідь.

— Постріляємо, не хвилюйся! — Журавель аж зубами заскреготів.

— Їх усіх треба нищити, де тільки можна, — голосно висловлював свою думку Жук. — Лягавих, енкаведистів, сексотів. І де лиш можна, помагати усім тим, хто карається невинно. Ми, правда, звичайні пацани, але все таки можемо дещо зробити...

— І дещо вже зробили, — пригадав Журавель. — Міліція згоріла якраз впору.

— Сьогодні увечорі рушаємо далі, — ствердив Жук. — Пробуватимемо тримати напрям

на південь. Коли б у дорозі виявилось, що на Кавказі справи такі самі, як тут, міняємо маршрут. Мені, щиро сказавши, вже й курорту того відхотілося. Але все ж поїдемо туди. Зрештою, ми завжди знайдемо собі халепу.

— Я вас, дармоїди, ще раз сьогодні нагодую, — обіцяв задоволений з висліду нарад Кок. — Бо не знати, чи в епоху боротьби з лягавими та іншим паразитським елементом моя кухня зможе працювати нормально...

— Давай, годуй, ми такі, що ніколи не...

У цю хвилину за горами залізничних порогів почулися приглушені голоси: «Я бачив, що він біг сюди. Напевно десь тут поховалися. Заходьте з двох боків...»

Хлопці завмерли. Міліція. Очевидно хтось стежив за Коком аж сюди. Хлопці блискавично позбирали своє добро і Кок махнув рукою:

— За мною! Я їм покажу, де раки зимують. Ми вийдемо одним таким провулком, що вони й не зчуються, як ми опинимося у них в тилу, — прошепотів. — Тільки тихо, як тіні. Рушаймо.

Здавалося, що голоси ворогів були ось-ось за порогами. Чути було, як хтось обережно ступав важкими чобітьми. Хлопці пірнули в перехід, але не пройшли кілька кроків, як їм назустріч вийшов міліціонер. Його було досить добре видно, а хлопці ховалися в сутінках. Мі-

ліціонер подумав, що це його товариші і зашипів: «Тссс!..»

Кок закам'янів, не знаючи, що далі робити. Жук і Журавель притулилися до купи дерев'яних порогів.

— Проходь ближче, — прошепотів, очунявши Жук до міліціонера. — Вони там...

Міліціонер ступив крок і відчув, що чийсь руки схопили його впоперек.

— Ви що, здуріли? Не жартуйте, — злісно просичав він.

— Та ми й не жартуємо, — шепотом відповів Журавель, затуляючи міліціонерові рота.

Нападений пробував крикнути, але Журавель так стиснув йому горло, що він лиш захрипів. Ще кілька добрих стисків і міліціонер мішком осів на землю.

— Одного ми тимчасово заспокоїли, — шепнув Журавель. — Нехай полежить, поки придуть інші. А ти справді ведеш нас провулком, де повно лягавих, — з докором штовхнув Кока.

— Звідки я міг знати, що він сюди залізе? — боронився малий. — Давайте далі, — і Кок повів хлопців. — А тепер, увага! Виліземо сюди на шпали. На сам вершечок. Тримайтеся мене, а потім...

— Чого ти сюди прещ? — не витримав Жук.

— Ша! Слухай наказу! Зліземо на цю гору шпал, вона найвища з усіх. Потім я скажу: раз,

два, три і посунемо якусь шпалину вниз. Вона й потягне за собою решту. Зрозумів? Ми їх тут і закопаємо. Це я вже давно приготував на всякий випадок. Ну, полізли, але, боронь Боже, якщо хтось з вас наробить гуркоту!..

Хлопці помалу полізли на пороги, чіпляючись за окремі з них, що повиставали з ряду. Кок дряпався як кішка, здавалося, що він у темряві бачить як у день. Нарешті опинилися на самій горі купи і тоді Кок скомандував:

— Увага, я зараз гукну, щоб знати, де ті супчики гуляють і в який бік нам найліпше цей дерев'яний Казбек пхати. Товарищу начальнику, — гукнув він з усіх сил, намагаючись надати голосові якнайнижчих тонів, — вони тут!

— Де? — голос ішов із самої середини складу порогів.

— Тут. Тримаємо, швидше всі сюди! — гукнув басом Журавель, збагнувши задум Кока.

— Всі на голос Іванова, — пролунав наказ. — Жевжиків піймали...

— Як лиш підйдуть ближче, підносимо оцю шпалу й кидаємо, — пояснив Кок. — Ох, і важка вона до біса!

Хлопці піднесли дерев'яний поріг і натиснули на інші.

— Раз... два... три! — дерев'яка з гуком покотилася вниз у темряву, зрушуючи своїх

сусідів. Здавалося, що валиться велика гора, тягнучи за собою купи каміння і піску.

Крізь гуркіт хлопці почули крики, матюки і прокльони. Не чекаючи, аж усе розвалиться, хлопці швиденько втекли. Позаду них валилися величезні стоси порогів, дзенькали рейки... Коли пацани були вже на землі, Кок пояснив:

— Я там не раз лазив і вимірював, що треба на всякий випадок приготувати ті гори до обвалу. Ну, й переконався, що коли лиш одну шпалку рухнути з місця, повалиться і решта. Самі знаєте, як по ударному тяпу-ляпу складали ці шпали й рейки. Аби норму виконати. А тепер, хлоп'ята, нам треба оминуть цей горбок і зачекати на вечірній поїзд. Він ходить для робітників. Тут повзе як черепаха, тож зачепимось і доїдемо до найближчої станції. Мені здається, що за яких десять хвилин від під'їде. Ну, що ви на це, мої орли?

Кок гордо випростувався.

— З нього будуть люди, — переводячи дух, сказав Жук. — Молодець. Тобі варто почепити орден з картоплі або й з буряка. Хвалю, ти справді молодець, Коку.

— А ви, Журавлику, що на це? — Кок чекав і від Журавля похвали.

— Я нічого. Це по-моєму ми вже почали, тобто продовжуємо нашу умову... Але, коли вже

хочеш, щоб і я тебе похвалив, то похвалю. Дай п'ять! — і потиснув Кокові руку.

Робітничий поїзд, що про нього говорив Кок, справді підліз, дихаючи важко парою, немов ядушливий. Вагонів було небагато. Старі, з по-вибиваними вікнами, брудні й неохайні, вони робили дуже сумне враження. Не треба було багато зусиль, щоб непомітно влізти до напів-темного вагона.

У вагоні переважно їхали робітники, перемучені працею. Багато з них спало, інші куняли, спершись об плече товариша чи стінку вагона. Хлопці якось примістилися і почали розглядати оточення. Деякі робітники розмовляли, але так пошепки, що важко було зрозуміти сенс слів.

За годину поїзд нарешті доволікся до якоїсь великої станції. На обшарпаному пероні бруд був ще гірший, ніж у вагонах. Робітники повисідали і за яких десять хвилин на пероні знову запанувала тиша й порожнеча. Хлопці пішли за натовпом і вийшли на невелику пристанційну площу, на якій вітер ганяв шматки газет і різного сміття. На площі стояла пара лавочок, росли рахітичні дерева й пожовкла та потовчена трава на клямбах. Посередині площі стояло на спеціальному підвищенні погруддя Сталіна. Сильна електрична лампа кидала світ-

ло на напис: «Спасибі доротому Сталіну за щасливе життя» . . .

Хлопці подивилися на те «щасливе життя» і плюнули. Кок не витримав і, оглянувшись навколо, підніс камінець та майстерно шпурнув у лампу. Тоскно дзенькнувши, лампа згасла.

— Правильно, — похвалив Журавель.

— От, ми з вами причадили. А звідсіля куди ж думаємо поплисти? — запитав Жук, якому стало сумно на цій безлюдній, здавалось, вимерлій площі.

— Хто його зна? — почухав потилицю Журавель. — Така діра, що аж гидко.

— Може, порадимось в онтого фараона? — Кок показав на міліціонера, що якраз вийшов із-за рогу станційного будинку. — Дивись, який він важливий! А живіт випер поперед себе, як начальство . . .

Кок знову нахилився, щоб підняти камінець, опісля націлився в міліціонера.

— У живіт? — ділово запитав Жук.

— Думаю в живіт, але може бути відхилення на два градуси, тоді просто в пику.

— Валяй, але не промаж! — Журавель прижмурих око, мірячи віддаль до лягавого.

Кок кілька разів відвів руку назад, ніби розмахувався.

— Вогонь! — скомандував Жук.

Міліціонер стояв під світлом і хлопці бачили, як він нагло схопився за щоку.

— Мала помилка в розрахунку. Відхилення на три ступені, — завважив Журавель.

Міліціонер злякано оглядався навколо, витягаючи нагана. Хлопців він не бачив, бо вони стояли в темному місці.

— Нехай собі переживає, далі не цікаво. Ану, хлоп'ята, спробуємо піти на станцію, — запропонував Журавель.

— Ти що? Здурів? — скрикнули в один голос Жук і Кок. — Та там нас відразу накриють!

— Тут нас швидше накриють, — резонно відповів Журавель. — Там між народом переночуємо. Не будемо ж тут стояти цілу ніч.

— Та воно ніби й правда, — погодився Жук.

Хлопці знову повернулися до станційного будинку. Стріляючи на всі боки очима й намагаючись оминати зустрічі з підозрілими цивільними, що з мінами звичайних пасажирів вешталися без діла й тільки мишкували, пацани підійшли до залі третьої класи. Біля дверей стояв міліціонер, який пропустив їх без слова, але уважно зміряв від ніг до голови.

У залі було накурено й брудно. На лавках і долівці валялися чоловіки, жінки й діти. Всюди повно клунків, мішків та старих, перев'язаних мотузками, валізок. Невелика лампа під

стелею ледве пробивалася своїм світлом крізь туман диму й вогкого повітря.

— Тут для нас не зарезеровано місця, — песимістично ствердив Кок, наступаючи когось на ногу. — Нема де й голці впасти, а про дихання й не кажи. Ходім до другої кляси.

— Це є безклясове суспільство, — дивлячись на сплячих подорожніх, сказав Жук.

— Проміняймо цей палац на вулицю, там хоч повітря є, — Кок попростував до дверей.

— Справа безнадійна, — погодився Журавель. — Щож, ходімо, може попадеться підходяща тумба або щось подібне.

Коли хлопці виходили, міліціонер знову підозріло глянув на них:

— Чого швендяєтесь?

— Загубили маму, — відповів Кок.

— Я тобі загублю маму, — погрозив представник влади. — Провалюй, мабуть, за чужими чемоданами полюєш?

— Коли б попалися. Самі мішки й клунки, як бачите, товарищу начальнику. Та ми вже не працюємо, пізно . . .

— Давай, давай! Зараз очистити мені територію! . .

— Я б тебе очистив, — пробубонів Кок, — що й рідна мати не пізнала б. Паразит! . .

Хлопці пішли коридором, де на скляних дверях висів великий напис: «Зал першого класу.

Для пасажирів м'яких і міжнародніх вагонів». Коло дверей в залі стояв якийсь дідуган у лівреї. Він уважно оглядав кожного, що заходив у залю. У декого навіть питав за документами. Третьокласники мовчки оминали двері й зразу ішли натовпом до третьої кляси. Там вони і тупцювали перед дверима, не маючи змоги ввійти до середини.

Хлопці зацікавлено підсунулися під самі двері першої кляси, і почали заглядати крізь скло дверей. Дід відразу завважив їх і широкою спиною заслонив двері.

— Ей, ти! — Кок застукав пальцем об шибу. — Відсунься! Чи ж не можна глянути, як пасажири виглядають на м'ягко і на міжнародньо?

— Чого преш? — прогудів дід. — Хіба не знаєш, де ваша кляса лежить?

— Ти, дідугане, не кипятися! Ми ж майбутні орденоносці. Нам глянути дозволено. Не бачиш, чи тобі повилазило? — Кок став навшпиньках і притулив кирпатого носа просто перед дідовою бородою.

Дід настовбурчився. Він відчинив двері і визирився на Кока.

— Провалюй, провалюй, шпана мені тут різна...

— Борода у тебе, діду, як бачу, ще дореволюційна. Тоді ти тут комусь іншому також від-

чиняв двері і так само вгинався в три погібелі. Нічого для тебе не змінилося. Для чого ж ми кров проливали? — звернувся Кок до хлопців.

— Для його бороди, — пояснив Жук, — хіба вона не варта того?

— Не базікай, щеня паршиве, а то зараз покличу, кого слід.

— Не розмахуй так руками, бо полетиш. Ота кляса, що там сидить, скоро лежатиме. А ти, мабуть, лежатимеш в могилі. Подумаєш, який нарком шляхів знайшовся! — Журавель згори дивився на низького діда.

Дід скоренько витягнув свисток.

— Стоп, дідугане, — зупинив його Жук. — Перед тим, заки ти набереш цього повітря для орденоносців, подумай, чи варто їх лякати вночі? Вони ж тобі цього не подарують. Тиж тільки подумай: чого ж я, старий дурень, буду серед ночі симфонічну оркестру заводити?

В цю хвилину до дідугана підійшов гладкий чоловічок. На його грудях виблискували медалі.

— Старік, мені треба чемодана на перон винести. Де тут носильщик?

Дід відразу забув про хлопців, зігнувся, як казали вони, в три з половиною погібелі і, шанобливо кинувши оком на медалі, солоденьким голосом відповів:

— Зараз пришло, ваше ство... товаришу орденоносець. Чичас пришло-с.

— Може б ми вам, товаришу наркоме, перенесли? — запропонував Кок. — Дешевше буде.

Чоловічок глянув на пацана критичним оком, опісля ж запитав:

— А ти чому не в будинку для безпритульних?

Кок не чекав такого запитання. Він хотів віднести валізки і, може, дещо заробити. А тип з таким питанням. Не розгубився лиш Журавель.

— Ми прийшли, щоб вас запитати про дозвіл, — сказав грубо, бо чув, як в серці накипає злість. — Оце весь день чекаєм на вас...

— Покличте міліціонера! — наказав дідові чоловічок.

— Отставіть! — раптом почули хлопці за собою.

Чоловічок з медалями зухвало подивився на кремезну постать військового, що непомітно підійшов був до них і прислухався розмові.

— Отставіть! — повторив військовий. — Ми і без міліції поладнаємо.

Не звертаючи більш уваги на типа з медалями, він сказав до хлопців:

— Я маю один чемодан, занесіть до залі.

Тип вороже подивився на військового, а потім фальцетом крикнув:

— Назад, босячня! Я не дозволю цим обіріванцям заходити в залю. Вони туди бліх поносять.

— Коли ви підете геть, то бліх більш не буде, — з усмішкою відповів йому військовий і дав у руки Кокові малу валізку. — І раджу вам тут більш не кричати. Зрозуміло?

— Та я вас... та я... — чоловічок мало не луснув із злости.

— Прошу вас, обережно з висловами! — відрубав військовий.

Несподівано до хлопців підійшов якийсь цивільний. Він давно вже стояв осторонь, прислухаючись до суперечки. Не кажучи ні слова, він начальницьким оком зміряв військового, опісля типа з медалями.

— В чом дело, товарищі?

Військовий не відповів. Він відсунув діда, що дививсь, чия візьме, загорнув рукою хлопців і пхнув їх до залі. Сам він пішов за ними. Дід стояв ні в сих, ні в тих. Кок бачив, як цивільний про щось питав типа з медалями, а той показував рукою на військового, що вже відшукав вільний столик і сів на стілець. Хлопці поставали біля нього, не знаючи, що їм робити.

— Сідай, братва! — запропонував їм військовий. — Зараз повечеряємо. Не хвилюйтеся, нехай оті поміж собою поговорять. Гей, офіціян-

те, вечерю на всіх, — крикнув він до пробігаючого прислужника.

Жук із зацікавленням дивився на військового. Цей був в уніформі, без відзнак. Над розумним і гарним чолом пробігало пасмо сивого волосся, закинене назад голови. Добрі очі, які при усміху обводилися сіткою тоненьких зморщок, дивилися лагідно. Але коли військовий говорив, відчувалося, що він вміє наказувати. Його голос мав у собі сталеві нотки.

— Безпритульні? — запитав хлопців військовий, усміхаючись кутиками уст.

— Важко заперечити. Всеодно не повірите, — відповів Жук.

— Повірю, повірю... Голодні мабуть? Та чого ж ви стоїте?

Хлопці несміливо посідали. Їм було ніяково серед цього моря світел і небаченої розкоші. Білосніжні скатерті на столиках, квіти, м'які килими на долівці. Чудовий з горіхового дерева буфет, повний пляшок і з горами закусок. Офіціанти пролітали повз столики, за якими сиділи цивільні й військові, з випашеними обличчями й гордовитими мінами. Хлопцям здавалося, що на них всі звернули увагу. Хоч це була деякою мірою правда, бо поява військового з трьома обірванцями, з яких один ніс валізку, здивувала всіх.

Офіціант приніс цілу гору тарілок, на яких

парували борщ і м'ясива. Не бракувало й пляшки горілки. Розкладаючи тарілки, прислужник недбало підсував їх хлопцям. Йому й досі не хотілося вірити, що ця кумпанія вечерятиме з військовим, чи хто він там був. Хлопці увесь час переглядалися поміж собою і були в здогадах. Може, оце зараз прийдуть лягаві й заберуть їх? Чого цій високій рибі забаглося запросити їх на вечерю і то в таке місце, хай би воно сказалося! А, може, це просто примха вельможі, який хоче бути, так би мовити, ближче «мас»? Одним словом, чорт його зна, що воно за штука і чим це все закінчиться!

Навіть їлось, хоч були голодні, якимсь мляво. Військовий завважив це, суворо подивився на хлопців і наказав:

— Наїдайтесь, наїдайтесь!

— Ми вже наїлися, — відповів Кок.

— Не бреші! Такий малий, а брехати навчився. Бачу, що голодний. Ну, оповідайте про себе...

Хлопці відразу й ложки поклали. Журавель глянув на Жука, який перевів свій погляд на Кока. Кок ніби говорив: «А не казав я вам? Нагодує, а потому допит...»

Військовий відразу збагнув, що сказав не те. Він уважно подивився на хлопців і поправився:

— Я не так висловився. Говоріть не про себе,

тобто біографію, чи що... А от про те, як живете і взагалі...

— Та живемо добре, — порушив досить довгу мовчанку Жук. — А взагалі... теж добре.

Розмова явно не клеїлася. Військовий теж перестав їсти і, стукаючи вилкою по столі, важко замислився.

— Оце дивлюся на вас, хлопці, і згадую своє дитинство... І я колись був безпритульним. Так, як ви, тинявся по світі. Потім прийшла революція... Захопила мене, закрутила... Був я при війську, захищав здобутки революції. Думав, що вибору краще життя. І виборів. Таких як я, багато. А бачу, що доборолись... Хто був нічим, той став усім. Нас, старих дураків, обдурено. От, знову є безпритульні, знову злидні навколо... От вам і Україна. Обідрана, голодна Україна. Годуємо чи не пів Європи, не кажучи про Росію, а самі... Чого це я? Ви не слухайте мене старого. Їжте! Мені хотілося б вас усіх нагодувати. Та чую, що мене скорше нагодують десь там ті... з орденами...

Він замовк. Хлопці не знали, як реагувати на його, здавалося б, щирість. Ніби і не п'яний, бо до горілки не доторкнувся, а таке говорить...

До сусіднього столика підійшов підозрілого вигляду типок і примостився, ніби замовляючи меню. Військовий і оком не моргнув. Лише Кок, який опинився обличчям до типка, відразу

насторожився. За хвилинку до столика, за яким сиділо веселе товариство військових з жінками, розмальованими немов на сцені, підійшло трьох. Вони щось там поговорили і військові, вагаючись, встали та перейшли до іншого столика. Троє сіли і вже відкрито почали дивитися в бік хлопців з військовим. Жук глянув на військового. Цей нічого не говорив, пив горілку, смачно закусуючи. Одначе було видно, що він уважно слідкує за тим, що навколо нього діється. На дверях біля дідугана стала раптом миршавенька постать, заклавши руки в кишені.

Жук очима показав його Журавлеві, ніби хотів сказати: «Дивись і будь готовий!» Сам у душі кляв себе за те, що так по дурному сюди влізли. Але хто знав, що воно так буде.

Кок вартував на протилежному боці й увесь час сигналізував очима Жукові. Журавель сидів насторожено. Військовий сидів спиною до залі, одначе відчував, що навколо починає бути цікаво. Він випив ще одну чарку горілки, витер серветкою руки і сказав ніби до себе:

— Ви тільки дивіться, як зараз тут буде весело. Просто театр. Але ми заграємо як справжні артисти. Офіціанте! — гукнув він голосно. — Ми платимо й рушаємо...

Підбіг прислужник. Типчики за своїми столами насторожилися. В цю хвилину в дверях

появився високий енкаведист. На зріст він був чи не на голову вищий за Журавля. Видно, що це була висока риба, бо за ним увійшло ще два, теж в уніформах. На них усе блищало, починаючи від чобіт, і кінчаючи відзнаками. Вони підійшли до столика, де сидів військовий з хлопцями. Всі типи, що обсіли поблизькі столики, скочили з своїх місць немов на команду. Військовий заплатив, кинув на чай офіціантові й поклепав себе по животі. В цей час до нього підійшов енкаведист. Двое, що були з ним, стали дещо осторонь, тримаючи руки в кишенях. У залі враз настала тиша. Всі голови з страхом і цікавістю звернулися до них.

— Дозвольте ваші документи! — пролунав бас енкаведиста.

Військовий ніби не чув. Він грався краєчком скатертини, мнучи її в руках.

— Обшукати! — впав різкий наказ.

Двое, що стояли осторонь, вмить кинулися до стола. Військовий, не поспішаючи, обернувся до них.

— Замри і не рушся! — сказав він тихо. — Зараз я вас, супчики, перевірю!..

Почувши ці слова, енкаведист витягнув пістоль, думаючи, що військовий буде боронитися. Те саме зробили й ті, що стояли навколо нього. Військовий навіть не встав з крісла. Він

пальцем покликав до себе енкаведиста, який, не випускаючи пістоля, наблизився.

— Я тобі, сволоч, покажу, як перевіряти документи, — погрозив. — Сховай свою дулю, а ні, то я тобі морду розіб'ю! Чув? А коли вже так хочеш документів, на, дивись! — і витягнув з кишені червону книжечку.

Разом з цим впали на стіл три орденоносні книжки.

Енкаведист взяв книжечку до рук й відразу зм'як. На обгортці золотими літерами стояло: «Ц.К.К.П. (б)». А коли б хлопці заглянули в середину, то прочитали б: «Пред'явник цього є спеціальним уповноваженим ЦК Партії з необмеженими повноваженнями. Особи й організації, як партійні, так і НКВД, підлягають його вказівкам і наказам. — Й. Сталін».

Хлопці з дива не могли вийти, коли побачили, яку міну зробив енкаведист. Він раптом приклав руку до дашка шапки і виструнився. Ті, що стояли біля нього, порозкривали роти. Військовий забрав з рук енкаведиста книжечку, подивився на неї, дивно усміхнувся і сховав. Опісля промовив до енкаведиста:

— Забери оту тічну псів. А з тобою я ще поговорю. Марш!.. Ага, зачекай! Того з орденами, що навів тебе на мене, посадити. Я сам перевірю, як ви тут господарите. Ясно?

— Так точно, — пролунало чітко.

Офіціанти, усі гості за столиками, навіть дід при дверях мовчки дивилися, як енкаведисти поспішно відходили. А потім відразу всі столики опустіли. Усі тікали, не знати чому. Чи зі страху перед людиною, від якої всемогутнє «око» народу бігло, не оглядаючись, чи від подиву до такої, ще ніде не баченої, «високої риби» з партії. Лиш військовий не звертав ні на що уваги. Він позбирав свої документи про наділення орденами, вимішав їх немов карти і поклав до кишені.

— От ми й закінчили театр. Як це вам, хлоп'ята, подобалося? — голос військового був надзвичайно теплий, а очі усміхалися. І голос був разюче неподібний до того, що ним він перед хвилиною говорив.

Хлопці не знали, що відповісти. Ось така мала книжечка, а яка в неї була сила! Напевно, він — велика людина. Але його щирі ніби слова розходилися з тим, що вони оце тільки пережили.

— Нічого ви не розумієте, малята, — кивнув головою старшина. — Це й краще. Колись зустрінемось, якщо тільки зустрінемося, тоді ви багато зрозумієте. А тепер ми собі дещо на дорогу приготуємо. Офіціанте! — гукнув він трубним голосом.

Офіціант миттю прибіг і так низенько зігнувся, що Кок не витримав і пирснув сміхом.

— Приготувати цим пацанам на дорогу харчів. Зрозумів? А не так, як кіт наплакав!

— Слухаюсь! Чичас зробимо, — офіціант побіг мов вітер.

У залі почало прокидатися завмерле життя, дехто з полегшенням зітхнув.

— А куди ж ви подорожуєте? — проникливо подивився на хлопців несподіваний їх опікун.

— Як вам пояснити, — зам'явся Жук. — Ми мандруємо, оминаючи непередбачені перешкоди...

— Куди очі, туди й ми, — докинув Кок, відчуваючи, що можна говорити трохи свобідніше.

— Ну, а все ж таки? До якогось дитячого притулку чи колонії вас не тягне?

— Чому не тягне! Ще й як. Та от, очі не туди дивляться, а ми за ними. Що поробиш! — глибоко зітхнув Журавель. — Така вже наша доля, мабуть...

Військовий засміявся.

— Я бачу, що ви й дотепні. Люблю гумор. Ану, розкажіть ще щось.

Кок глянув на своїх друзів і оповів жарт, в якому було багато правди.

— Побудували якось новий крематорій, тож треба було перевірити, чи справно він діє. Під рукою не було свіжо-померлого, але попалась шпана. От її і запхали всередину. Натиснули на різні там гудзики, пустили струм. Чекають.

Нарешті, за розрахунками, з тієї шпани вже легка пам'ять мала лишитися у вигляді попелу. Відчиняють двері, а з крематорію: «Закрий двері, заразо, не бачиш — віє...»

Військовий так зареготався, що, здавалося, стіни трясуться. Ті, хто уривками чув розповідь Кока, і собі засміялися.

Прибіг офіціант і приніс величезний, дбайливо загорнений у папір пакунок.

— Ось вам на дорогу, — військовий поклав пакунок перед хлопців. — Беріть, беріть...

Опісля він подивився на годинник.

— Мені час рушати, — пояснив він. — Зараз над'їде мій поїзд. А ви все ж таки зрадьте свою таємницю, куди думаете далі, тобто, куди ваші очі завертають?

— На південь, — вихопився Кок. — На курорт. Нам треба трохи відпочати. Всі трудящі мають право на труд і відпочинок. І ми теж, здається, хоч і без права, маємо право...

— Гаразд, валяйте на південь. Шкода, що я з вами не можу... Відпровадьте мене трохи...

Коли вони встали з своїх місць, знову всі голови повернулися в їхній бік. Дивна це була кумпанія: трьох безпритульних, а посередині них величезна постать військового. Дідуган задалегідь широко відчинив перед ними двері і нахилив голову:

— Прошу-с...

Кок подивився на діда і підморгнув. Мовляв, а я ж тобі не казав?

Коли вийшли на перон, військовий взяв валізку від Журавля.

— Давай, синку, я не звик, щоб мені носили. От і мій поїзд.

Підійшов кур'єрський поїзд лише з вагонами першої кляси. Коли він зупинився, ніхто з нього не висів. Лиш у дверях вагонів з'явилися військові. На пероні в цей час, крім військового і хлопців, не було нікого. Всю посторонню публіку міліція зігнала до станційного будинку. Але Кок знав, що з усіх боків за ними зорять всевидющі очі міліціонерів і енкаведистів. Вони тільки чекають, щоб цей несподіваний опікун від'їхав, а тоді... Кок набрався відваги й шепнув до військового:

— Дозвольте й нам увійти до вашого вагону...

Густі брови старшини піднеслися із здивування вгору.

— Та, ось що... — почав він непевним голо-
сом, — не знаю, чи...

Кок швидко обірвав йому.

— Та ні, не думайте, що ми хочемо їхати з вами. Нам тільки ввійти оцими першими дверми, а вийти тими, що напроти... А то лиш ви рушите, а нас лягаві зразу забарабанять. А ми

їм дулю під ніс, проскочимо другими дверима, а там поза насип і давай, Боже, ноги...

Військовий щиро зареготався:

— Ну, й спритні ж ви молодці, їй-бо!... Ваша правда, я поїду, а вам не минути лиха. Так, давайте швидше...

Вагони були з червоного дерева, так звані «міжнародні». Але один із возів був цілком не подібний до інших. Величезні вікна його були щільно завішені заслонами, напівтемні.

До того вагона і попрямував військовий, підганяючи наперед себе пацанів. Двері вагону відчинилися і два військові в них виструнилися, хоч їхні очі мало не вилізли з лоба, коли вони побачили безпритульних.

— Пропустіть їх, хай проскочать! — усміхнувся весело старшина.

Військові ще більш здивувалися, коли Кок, немов білка проскочив крізь перші двері й зразу кинувся до других. За ним прошмигнули й інші два.

— На вас чекають, — сказав один військовий до старшини.

— Іду, ніби зітхнув він і кинув оком крізь шибку вихідних дверей, де мелькнули тіні пацанів.

Поїзд рушив тихо, без стукоту...

РОЗДІЛ II

Надвечір, коли сонце збиралося впасти десь за море, і місто гомоніло, спроквола охолоджуючись від денної спеки, недалеко від залізничної станції Одеса-Головна, перед закритим semaфором зупинився поспішний поїзд.

Стомлені дорогою пасажери кинулися до вікон. З-під одного вагону вилізли три запорошені, аж чорні постаті. Вони рядочком поставали біля вагону першої класи і з завзяттям почали тріпати свою одержу. Якась дамочка, що якраз висунулася з вікна, обурено крикнула:

— Це ж просто хамство! Я не маю чим дихати!..

— А чи не більше хамство, що це опудало їде там на подушках і ще кудкудахає? — почувся нам знайомий голос Кока.

Дамочка швиденько заховалася у вагоні. З вікон виглянули пасажери, з зацікавленням оглядаючи «справжніх» безпритульних.

Лягідно пригрівало надвечірне сонце, повітря було чисте й свіже. Моря не було видно, але його подих відчували всі... Загудів паровіз, вагони рипнули й помалу покотилися по

гладких рейках. Наша трійця залишилася, вдоволено втягаючи в легені повітря.

— От, коли б ту курочку посадити на наші місця в ту скриню під вагоном і коли б вона проїхала три дні й три ночі, напевно не так співала б, — Кок подивився за поїздом, що немов розставав у далечині.

— Мусимо зробити невелику перерву у використанні залізничного транспорту, бо він мені вже боком вилазить, — сказав Журавель, намагаючись випростуватися.

Глянувши на Журавля, Жук засміявся. Він пригадав, як вони їхали під вагонами в скрині, куди залізничники деколи кладуть свої причандали. Ці скрині стали улюбленим місцем подорожування усіх безпритульних, що вибирали пасажирські поїзди як засіб для своїх поїздок із міста до міста.

— Чого ж ти, нещасний, так заливаєшся? — ніби образився Журавель. — Чи я винний в тому, що скрині не пошиті на мій зріст? Але це штука так вміти зігнути і, не розгинаючись, доскочити аж сюди. Що?

— Сер, вам належиться признання. Я мушу поговорити з наркомом залізничного транспорту, щоб ті спальні домовини трохи розширити. Це просто обурююче, що ми мусимо їхати так невігдно... А все таки, дорогі корешочки, ми доїхали. І доїхали досить щасливо. Факт?

— Факт, а не рекляма, — потвердив Кок. — Доїхали... Ох, як приємно, яке повітря!.. Шкода, що я маю лише двоє легенів.

— Можу позичити тобі свої. Дихай! Я не скупий, — запропонував Жук.

Він обвів поглядом довкілля і зрадив:

— От ми й приїхали до Одеси-мами, притулку всіх безпритульних, злодіїв, босяків і взагалі усіх позаклясових елементів, як сказав би наш рідний, зараза йому в печінки, Сталін.

— Рідна Одесо, чи ти знаєш, хто до тебе приїхав? Я — Кок... Чуєш, Одесо?..

— Чую, — відповів Журавель, — чую. Не позакладало.

— Чи ти за всю Одесу відповідаєш?

— За всю. Навіть з Пересипом і Молдаванкою. Не хвилюйся! Ось я не кричу, а напевно знаю, що коли браточки довідаються, що я приїхав цілий і здоровий, побачиш, як зрадіють. Я маю тут корешків на всі сто. А ти, Жуче?

Жук поглянув у напрямі міста й мимоволі зітхнув.

— Колись я їх мав, та навряд, чи хто з них залишився...

— Попереджати про наш приїзд телеграмою ми не будемо, — не вгамувався щасливий Кок.

— А просто так приїдемо і скажемо, що ми вже...

— Що вже? — зацікавився Журавель.

— З тобою говорити це все одно, що переко-
нувати лягавого, що ніч є днем. «Вже» зна-
чить... як тобі це науково пояснити?.. Ну,
вже і крапка. Зрозумів?

— Отак би й відразу. Певно, що тепер мені
ясно. А то загинає за сто кілометрів.

— Ви чуєте? — раптом насторожився Жук.
— Чуєте?

Журавель і Кок замовкли, з запитом дивля-
чись на Жука.

— Не чуєте? Ех, ви! А ще «ми з Одеси»!..
Справжній одесит як тільки приїде до свого
міста, зразу почує, а ви?..

— Не муч, — не витримав Кок. — Ти обра-
жаєш в моїй особі цілу Одесу.

— А ти, Журавлику, теж нічого?

— Я? — Журавель безпорадно оглянувся і
прислухався. — Я... нічого.

— Та морем пахне! От з вас жлоби! Пахне
морською травою. Пахне смаженою скумбрією,
бичками, асфальтом, смолою... Пахне Оде-
сою... Ех, одесити з вас!..

— Так багато запахів, що ми просто розгуби-
лись, чи не так, шпано? — запитав Кок, звер-
таючись до Журавля.

— Ці всі запахи такі смачні, що я просто
паду з голоду. І пригадав наші нещасні живо-
ти! — Журавель втягав в себе повітря і важко

зітхнув. — Запахами навіть в Одесі не зацить-каеш голоду.

— Не зачіпайте моїх сердечних почувань, — зітхнув і собі Кок. — Нам треба швидко різати до міста. Вмру на очах в одеситів. Корешочки мої дорогі, ви тільки подивіться на море! — гукнув він, коли друзі рушили в дорогу й у віддалі замерехтіли хвилі. — Скільки в ньому води і скільки в ній рибки, крабів і взагалі різного барахольця.

— Одним словом, стихія! — докінчив Жук.

Він зачаровано дивився на прекрасну велич моря. «Ніхто ще не зміг описати цю красу, — думав хлопець. — Та, мабуть, і не зможе. Бо кожний відчуває по-своєму. Напише, а той, хто читає і ніколи не бачив моря, а може й бачив, скаже, що це не так. Про море треба писати всією душею, всіма відчуттями, чи хто зна чим, але... наша мова, мабуть, забідна, щоб підняти слова...»

— А що воно за штука стихія? — запитав Кок, перериваючи думки друга. — Щось нове для мене...

— Стихія, — почав Жук. — Як тобі пояснити... Хоче, робить бурю, хоче — спокійне. Раз перекидає все догори ногами, іншим разом лгідне, як ягнятко... Зрозумів?

— Ага, — зморщив чоло Кок. — Це, так ска-

зять, як ота клята міліція: хоче — тебе піймає, а як не захоче — забирає.

— Або як наша дорога власть, — додав у тон Журавель. — Зробить з тебе наркома, а завтра на Соловки або під мур поставить.

— До біса з цією стихією! — щиро обурився Кок. — Це якась чортяка, коли не гірш...

— А чи були ви у катакомбах? — запитав Журавель, гордо поглядаючи на друзів.

— Ого, настрашив. Чули ми про такі. Хоч і ніколи не бували, але колись побуваємо, — відповів Жук і раптом зник, немов крізь землю провалився.

— Ого, ти дивись, він відразу від слова до діла. Гей, де ж ти запався? Може, й справді в катакомби поліз? — занепокоївся Кок.

Ідучи до міста, хлопці й не помітили, що почав западати вечір. Море, яке, як здавалося, було тут під рукою, почорніло й нахмурилось. Зникли чарівні барви й усе бралось чорними плямами. Тож Жук упав у якусь яму, не встигши й крикнути.

— Обережно там, тут яма, — почувся немов із-під землі голос Жука. — Нехай би тому, що її викопав, добре в ній лежалося! Дайте ж руку!..

Кок зразу впав на черево й нахилився над ямою, простягаючи руку кудись у темряву.

— Але й глибоченька вона... Де ж твоя лапа? — гукав він до Жука.

При цьому він сунувся все нижче й нижче і, коли б його не підхопив Журавель, Кок напевно теж зникнув би в ямі.

— А ти куди? Не рухайся, бо не втримаю! — перестерігав малого Журавель. — От, напасть! Забаглося їм у катакомби...

— Тримай, — задихано репетував Кок, — тримай... Сунусь...

— Та я ж тримаю.

— Кого? Мене?

— А тож кого? — щиро здивувався Журавель. — Теж запитання!..

— Тримаєш мої штани... Зникаю!.. — майже кричав з розпукою Кок. — Тримай, ірде, не штани, а мене за ноги.

Журавель похопився і зачепив Кока своїми залізними руками, що хлопчина аж йойкнув.

— Він мені мої останні ноги повикручує, ... легше там на палубі, чуєш?

— Вірааа!*) — сказав Журавель і потягнув Кока до себе.

— Фууу! Оце була катакомбочка, — виплювуючи з уст пісок, покрутив головою Кок. — Наївся уже...

*) Віра — на гору! — шахтарський вигук.

— А я думав, що ти вже пішов, навіть не по-прощавшись, — засміявся Журавель. — Як смакує пісочок?

Кок не встиг відповісти солоним слівцем, як знову почувся голос Жука:

— Шпано задрипана, чи думаєте про мене?

— Ти дивись, він ще там? А ми думаємо, куди це його запропастило? — зажартував Журавель, заглядаючи одним оком в яму.

— Зв'яжіть свої ремінці від штанів, інакше не вилізу, — гукав Жук. — Тут повно води...

— Справа починає набирати державного значення, — ствердив весело Кок. — Скидай Журавлику, свого пояска. Ось тут мій і зав'яжуй їх швидше, бо там Жук дуба ріже...

Журавель швидко зв'язав докупі два ремінці і спустив у яму.

— Тримай мене за ноги, — гукнув він Коківі. — Але тримай, бо коли пустиш...

Кок сів на пісок, заперся і вчепився за довгі ноги Журавля, який відважно майже по тулуб зникнув в ямі.

— Намагайся робити в піску діри і так вилазь, за ремінчики я не ручусь, вони...

Жук вхопився за кінець ремінця і, впираючись ногами в пісок, почав лізти вгору. Журавель помалу висувався з ями. Кок не випускав його ніг, відповзаючи назад.

— Давай руку! — донеслося з ями.

Журавель простяг руку, а друга, в якій він тримав ременці, раптом ослабла. Жук знову гепнув вниз.

— А щоб вам там нагорі волосся вилізло, — почав він лаятися.

— Не лайся, — заспокоїв його Журавель. — Хіба ж я винен, що ти моєї руки в темряві не знайшов. Пробуй ще раз.

— Бог трійцю любить, — додав упівголоса Кок. — Тягни, Журавлику, того катакомбника.

Знову ж повторилася та сама історія, на цей раз, одначе, з щасливим закінченням. Журавель витягнув друга й Кок привітав Жука:

— Вітаємо тебе з щасливим поворотом із того світу! — він не витримав і зареготався.

— Регочись, заливайся на всю губу, — скрикнувся Жук — Хотів би я бачити тебе на своєму місці.

— Чого ж якраз мене? Мені вистачить і на тебе подивитися...

Жук поглянув на свою одягу. Увесь у мокрому піску, що поприлипав не тільки на одязі, а й на обличчі, подряпаний і в синцях, Жук виглядав незavidно.

Журавель з жалем дивився на пояски, від яких лишився тільки спогад у вигляді двох шматочків.

— Як же я тепер штани носитиму? — журився він. — Лишились ми з тобою, Коку, без

підпори. Наші пояски згнули, рятуючи цього типа. Як же тепер по Одесі парадуватимемо?

— А якщо б там залишився, щоб тоді було?
— запитав Жук.

— Нічого. Ти залишився б у ямі, а ремінці з нами. От і все, — пояснив Кок.

— Не тріпай там! — Жук подивився на Кок з удаваною злою міною. — Ходімте ліпше скупаємось.

— Нарешті ми почули від товариша доповідача мудре слово. Гайда купатись!..

Десь далеко на Пересипі, в малих одноповерхових дімках робітників і рибалок засвічувалися огні. Вони наче моргали, заплющуючи то одне, то друге око вікон.

Хлопці минули ще один залізничний насип, пройшли невеличким, зарослим бур'янами, полем і вийшли на широку косу морського пляжу.

— Ось воно, наше Чорне море!.. Купайся, братчики, скільки влізе. Я дозволяю, — Жук підійшов до води і набожно зачерпнув жменю води. — Просто не віряться, що ми вже коло нього...

— А пісочок такий дрібненький, такий солодкий! — Кок з насолодою простягнувся на піску.

— Для Жука він уже втратив смак, — усмі-

хаючись, додав Журавель. — Йому тепер більш смакує море.

— Роздягаємося. Раз... два... три! — крикнув Жук. — За мною всі!

Журавель не дав себе довго просити і помчав у воду разом із Жуком. Лише Кок не поспішав. Він дивився на голі спини приятелів і кричав, весело заливаючися сміхом:

— Журо, дістань онтам дна, дивись, Журавлику, щоб тобі бичок пупця не відкусив... Спіймайте мені краба... Тепер, хто довше під водою? Раз, два...

— Ей, голубе, а ти чого це тільки кричиш? — виринув з води Журавель, задоволено випускаючи з рота цілий водограй солоної води. — Капітане, ви що? Може, води боїтеся? Жуче, де ж ти?

— Я тут, — виринув і собі Жук, який все ще сидів під водою, думаючи, що змагається з Журавлем на час перебування під водою. — Хто виграв? — запитав він, відсапуючись.

— Ніхто. Нам треба того крикуна до води затягнути, — показав на Кока Журавель.

— Як? Він ще на березі? Ти що, здурів? Ану, ходи, бо затягнемо, тоді буде ще гірш...

— Громадяни, дозвольте сказати пару слів перед тим, заки ви почнете мене топити. Я...

— Згодом, згодом. А зараз, давай, сину... Море на тебе чекає.

Жук і Журавель прожогом вискочили на пісок і почали ганяти за Коком, що майстерно тікав їм просто з рук. Після біганини вони спіймали його, підтягнули до води й, взявши за раки й ноги, почали розгойдувати.

— Раз... два...

— Ви тільки не перекиньте мене до Туреччини! — просив Кок, який очевидно був цілком задоволений. — Я ж жива людинааа... три...

І малий полетів у воду, кумедно розмахуючи руками й ногами. Хлопці стояли й дивилися, де врешті покажеться Кокова голова. Але ніяких ознак на появу Кока над водою не було. Жук затривожено подивився на Журавля, а цей, довго не думаючи, стрибнув у те місце, де мав бути Кок. Зляканий Жук пішов за ним. Аж ось голова Кока з'явилася ген далеко від берега. Він сміявся, дивлячись як друзі, відсапуєчись і відпльовуючись, кумедно повертали свої голови на всі боки й шукали товариша.

— Я тут! — крикнув він і, набравши повні легені повітря, знову пірнув під воду.

Жук і Журавель і собі поринули.

— Піймаймо того нахабу, — вирішили вони. — Тоді він побачить, де раки зимують.

Але піяти Кока було не легко. Він мав на диво здорові легені й тримався під водою так довго, що Жук здався. Він чекав, поки малий

сам не виплине і попаде їм до рук. Лише Журавель не примирився з програною, а вганявся за хлопчиною, немов дельфін. Врешті і він охляв. Тоді Кок раптом висунувся з води біля нього і задоволено запитав:

— Ну, а що?

— Але ж і плаваєш ти!.. Вилазимо. На перший раз досить.

— Я ще раз пірну, — сказав Кок. — Коли я у воді, мене важко з неї витягнути. От...

І він, як той морський бичок, махнув ногами і зник. Журавель задоволено дивився на море. От тобі й капітан! Таке куце, а так прекрасно плаває! А капітан тільки вдав, що він поплив десь далеко в море. Він підплив до Журавля і так щипнув його в ногу, що цей з несподіванки аж підскочив і йойкнув. Та Кок не дав йому отямитися, а потягнув у воду. Жук негайно кинувся йому на допомогу. Море враз закипіло від боротьби морських титанів, як сказав би капітан Кок. Видно було, як хлопці з'являлись над водою, то знову поринали. Нещасливо напившись морської води, Журавель виліз на беріг і звідтіля слідкував лише, як двоє його приятелів виладовували свою енергію. Нарешті і вони помучилися.

— Відкладаємо на завтра, — запропонував Жук. — Я вже готовий.

— Я ще ні, але приймаю вашу умову. — Кок

ще раз набрав до уст води і так майстерно випустив її вгору, що Журавель на березі з задоволенням аж закректав.

— Капітане, дайте мені потиснути вашу руку, — сказав Жук. — Ви нас сьогодні потрясли. Від такого куцого я такого не сподівався.

— За слово куций ви зараз знову будете під водою цього Чорного моря, — загрозово випростувався Кок. — Хочете?

— Дуже вам дякуємо за таку пропозицію.

Кок хотів ще раз пірнути, але Жук затримав його.

— Хвилинку, капітане. Одне запитання: коли ви хочете ночувати в Чорному морі, ночуйте. Але ми хочемо їсти і тому просимо вас уклінно приладнати нам вечерю, а потім собі і нам на здоров'я можете впірнати хоч і ціле своє життя. Як ви на це? Скажіть, але щиро, ми люди свої...

— Чого ти до нього пристав? Плаває собі, нехай плаває. А ми самі пошамасмо. Може, чоловік не голодний. Плавай, плавай, хлопчику! — Журавель підморгнув Жукові.

Кок завмер. Він очевидно вирішував питання, чи далі поринати, чи повечеряти. Опісля зітхнув і вийшов на берег.

— А чи я не казав? — задоволено сказав Журавель. — Проміняв море на шамовку. От тобі й капітан!

— Поки я приготую вечерю, ви візьміть наше барахольце і поперіть. Тільки не так, ніби ви виконуєте п'ятирічку за один день. Сумлінно, чуєте?

— Слухаємо, ваше благородіє. Пішли, Журавлику, він нас убив.

— А де ж ми це барахольце розвішаємо? — ділово запитав Журавель.

— І на чому? — додав, розглядаючись, Жук.

— В період суцільної колективізації і техніки ви ще маєте лице завдавати мені такі дурні запитання? Певно, що на місяць не зачепите. Ну, й йолопів послала мені нещасна доля! — Кок зневажливо подивився на хлопців. — Чи не здогадуєтеся, що випрану білизну треба розкласти на піску? Сама висохне.

— Коли сама висохне, так чого ж її на піску класти? — не здався Жук.

— Я сказав, що висохне сама, тобто треба її попрати і покласти на пісок. Але досить вам базікати. Швидше до роботи. Майте на увазі, що їсти ми маємо малувато, трохи хліба й картоплі. Якщо завтра не подумаємо про поповнення, то... Зрозуміли?

— Та як не зрозуміли. Ходімо, Журавлику, а то він нас замучить промовами.

Білизна була випрана й розкладена на піску. За цей час Кок знайшов відповідне місце за невеликим горбком, що був межею між пляжом

і невеликим пустирем, назбирав паперу, трохи гілля, що лежало біля засохлого кущика, й розвів багаття. Хлопці сіли голяком біля вогню і чекали, поки Кок не спече картоплю. Картопля трохи пригоріла, але це не перешкоджало з'їсти її з великим смаком.

— Усе? — запитав розчарований Журавель, коли хліб і картопля зникли.

— Зараз подадуть шампанське і морозиво, — поважно відповів Кок. — Ось я гукну.

І він справді гукнув у ніч.

— Прошу подати три пляшки французького шампанського і морозиво... Морозиво аж на двадцять копійок кожному!

— Чичас, — раптом почули вони відповідь. — Несу...

У Кока виступила гусяча шкіра. Журавель і Жук приготувалися скочити на рівні ноги, якщо зайде потреба.

Почулися кроки і біля вогню появилася якась постать. Кок з полегшою зітхнув, коли побачив, що це не міліціонер. Незнайомий лише стрельнув очима на хлопців. Але вони мовчки дивилися на непроханого гостя, який стояв і ніяково усміхався. На ньому було досить приличне убрання, біла сорочка з викладеним коміром, а на голові кашкет з малим дашком. На ногах він мав сандалі, що їх звичайно носять літом одесити.

Гість трохи постояв, опісля ж присів біля вогню. Обличчя в нього було не погане, вражали тільки несимпатичні очі, примружені від диму цигарки, що звисала в кутку уст. Досить довгу мовчанку порушив Кок.

— Ну, а де ж те морозиво? — запитав він.

Незнайомий відповів густим басом.

— В місті в кіосках. Хіба ти з неба впав? А ви що тут голяка? Може вам робу покрали?

— Ще той не народився, хто б у нас щось вкрав, — похвалився Кок. — Ми оце скупались і, добре повечерявши, відпочиваємо. Голяка тому... А чи ти не слідчий, часом? Дивись, його все цікавить. Може б спершу привітався, як це водиться у порядних людей?

— По вас не видно, чи ви порядні. Важко розпізнати, на твоєму животі того не написано, — усміхнувся нічний гість, не виймаючи з уст цигарки.

— А ти хоч і піжоном, то я тобі скажу, що ти просто жлоб! — всердився Кок.

— А це чому? — здивувався незнайомий. — Хіба жлоби так виглядають?

— Точнісінько. Бо порядний жевжик не швендяє поночі і не турбує чесних людей.

— Невже ж? Якщо б я був жлобом, то я просто взяв би ваше барахло, що там лежить на піску, й адіос! Тобто, до побачення! І в чому б

ви завтра гуляли? Ви звідкілля приїхали? — запитав раптово.

— Звідки знаєш, що приїхали? — нахмурився Кок.

Жук і Журавель мовчали. Журавлеві цей незнайомий когось нагадував і він намагався пригадати, де його вже раз бачив.

— Бо хто ж з одеситів купається вночі та ще й пере своє барахло? А після чого вам захотілося морозива? Чи не після картоплі?

Опісля незнайомий звернувся до Журавля.

— Чи не бачив я тебе раніше, корешок? Здається, що ми з тобою уже десь гуляли?

Журавель перебігав у думках усі свої зустрічі й місця, але ніяк не міг пригадати, де й коли зустрічався з цим типом. Тому й мовчав. А гість пильно вдивлявся в його обличчя і дивно посміхався, нервово курячи цигарку.

— От і не пригадую. Але бачу, що й ти не можеш. Та напевно, що ми з тобою старі знайомі. Це добре. Може закурите?

Гість витягнув пачечку цигарок. Цигарку взяв лише Журавель, прикурив і, випускаючи дим, сказав до Кока:

— Принеси, Коку, нашу одягу, може вже трохи підсохла. Якщо ж ні, то тут біля вогню швидше висохне. Я вже змерз.

Кок встав і пішов по білизну. Він ще раз

обернувся і кивнув головою Журавлеві, немов хотів сказати: ти дивись, поки я скочу.

Знову настала мовчанка. Здавалося, що сидять старі знайомі, які наговорившись, посідали відпочити. Повернувся Кок і Журавель одягнув на себе штани та підсів ближче вогню, щоб швидше вони підсихали. Кок усе ще сидів голий. Він тримав у руках сорочку, не знаючи, чи одягати її на себе.

— От ми й поговорили, — відізався незнайомий, встаючи. — Ви продовжуйте курорт, а я піду. Ми напевно ще зустрінемося. Мда... Але все таки, де ж це я тебе вже бачив? — звернувся він до Журавля.

Блимаюче світло загасаючого вогнища кидало навколо слабі, темні тіні. Море відбивало золоту доріжку місяця, що немов струмочок бігла з далекого таємничого обр'ю. Ніч була прекрасна. Віддалік шуміло місто, блимали огні маяка, немов хтось моргав великими червоними очима.

Так само як прийшов, незнайомий відійшов у ніч, не попрощавшись і не сказавши більш ні слова. Журавель мовчав, Жук теж не хотів порушувати тиші, тільки Кок не витримав і злісно сказав:

— Зіпсував настрої цілого вечора. Чого це він так пристав до тебе, Журавлику? Може, ви й справдідесь зустрічалися?

— Не можу пригадати, — відповів спокійно Журавель. — Але напевно ми вже десь зустрічалися. Та не варто про це думати. Лягаймо спати.

Хлопці примостилися на піску й Кок зразу почав лічити зорі. Але дійшов лиш до десятої, тієї, що була найяскравішою. А потім раптом зорі почали зникати, прийшов сон і обтулив хлопчину темним приємним покривалом.

Уранці наша трійка маршувала приморським Миколаєвським бульваром. Вулиці були порожні, Одеса ще спала. Поблукавши трохи, хлопці присіли на відомих на весь світ сходах. Внизу розкинувся порт, в якому стояли великі, пузаті кораблі. Вони тулились до елеватора, з якого текла прекрасна українська пшениця. Якийсь рибальський човен виглядав немов крапка на плесі моря.

Кок милувався краєвидом, розглядаючись навколо. Ось ліворуч запущений і брудний «Люна-парк», направо мала залізничка-фунікулер, яка підвозила тих, що не бажали йти тими довгими, предовгими сходами. Просто перед сходами — пам'ятник дюка Рішельє. У його постументі незграбно застрягла важка залізна куля. Коли і як вона туди попала, ніхто не вмів сказати. Або просто не знав. В самому низу, де закінчуються сходи, почерез вулицю — маленька церковка. Вона вже давно переста-

ла бути Божим храмом, тож стояла сумна, нагадуючи ті часи, коли в неділі одесити, особливо пристаневі вантажники й мешканці припортових діляниць, ходили до неї молитися.

Не зважаючи на ранній час, сонце почало припикати. Кам'яні сходи добре нагрілися і, зморені теплом, хлопці мляво реагували на появу мужчини, що помалу ішов сходами, часто витираючи піт з лоба. Кок думав про те, що його спрага більшає, а Журавель таки сидючи досипляв ночі. Перехожий кинув оком на хлопців і рушив до них. На ньому була біла сорочка, легкі сині штани й елегантні черевики.

— Ще якогось піжона до нас несе, — буркнув Жук. — Не дадуть спокійно насолоджуватися заслуженим відпочинком.

А незнайомий, зупинившись біля хлопців і ще раз витерши чоло, сказав:

— Сидимо, га?

Кок, не поспішаючи відповів:

— Думаю, що ніяк не виглядає на те, щоб ми лежали або стояли...

— Хочете, хлопці, дещо заробити? — раптом запитав незнайомий, байдуже оглядаючи пацанів.

— Дещо не хочемо. Для «дещо» навіть не рушимся. Але заробити добре, якщо це можливо, можемо, — пояснив Кок.

— Тож я пропоную вам добру працю. Нам

для фільмування, отам внизу, на пристані потрібно людей для масових сцен. Двадцять п'ять карбованців на день.

— А що нам там доведеться робити? — цікавився Кок. — Я ще ніколи не грав у кіні. Це цікаво, якщо ви не заливаєте нам баків . . .

— Я шукаю за учасниками масових сцен. Поки гарна погода, мусимо фільмувати. Я напишу вам записочку і ви, не гаючись, чимчикуйте вниз. Там недалеко стоїть корабель «Україна» і там відбуватиметься масова сцена.

Незнайомий, не чекаючи відповіді, витягнув записну книжку й написав кілька слів.

— Я зараз і сам там прийду. А якщо б ви ще знали когось, що хотів би заробити, покличте. Нам потрібно досить багато людей.

Махнувши на прощання рукою, незнайомий пішов.

— Що ви, братчики, на це? — сміючись, запитав Кок. — Йому напевно подобалися наші фраки. Чи ви звернули увагу на те, як він на мене дивився?

— Еге ж, — сонно відповів Журавель. — Він лише з тобою і говорив, а на нас — «ноль вніманія».

— А що він там написав? — зацікавився Жук.

Кок подивився на записку.

— Тут написано таке, — почав він фантазу-

вати, — посилаю вам для фільмування трьох прекрасних хлопців. Найменший — це вимріяний красунь і нова зірка. На нього прошу звернути найпильнішу увагу. Він здібний...

— Потягнути все, що лежить, разом з усім фільмовим барахлом, — додав Журавель.

Але Кок і оком не моргнув. Він продовжував:

— Здібний... от ти мені й перебив... страшенно здібний...

— Не так здібний, як страшенно, — поглизував Жук.

— Можна і так, — погодився Кок. — Але слухайте далі: другий, трохи більшенький, дарма, що він надто чорнуватий, може грати роллю кочегара. Третій... — Кок подивився на Журавля, — може служити за щоглу або за стовп. Ну, що, чухраємо? Мене цікавість просто розпирає.

— Пождемо, аж тебе таки розіпре, і тоді підемо, — зажартував Жук. — Сімдесят п'ять карбованців на землі не валяються. Можна спробувати, коли той тип нам не збрехав. Шкода, що ми на базар не зможемо піти.

— Підемо іншим разом, — заспокоїв Журавель. — Зробимо капітанові приемність.

Поки хлопці збігли з сходів, добре упріли. При кінці сходів Кок оглянувся і кивнув рукою.

— Це ти кому? — запитав Жук.

— Дюкові Рішельє. Мовляв, постій трохи, зараз повернемося.

— Ааа, — поважно відповів Жук, — ти маєш високі знайомства.

— А ти ж думав? Мене вся Одеса знає. Чужраємо сюди направо. Я знаю, де стоїть «Україна».

За п'ять хвилин наша трійця була на причалі, але там було порожньо. Хлопці зніжковіли. Невже той піжон збрехав? Вони вже хотіли смачно вилаятися, як за великим кам'яним баракком, що стояв поруч, щось сліпуче блимнуло.

— Значить там, — показав рукою Кок. — Піжон не обдурив. Гайда туди...

— Звідкіля ти знаєш, що якраз там, а не на Пересипі? — не повірив Жук.

— Бачиш, як щось блимнуло, напевно дзеркала. Ходім, побачимо. Це ж два кроки...

— Ти лише подивись, як йому закортіло стати кіноартистом. Що ж, ходімо, може й справді з цієї бузи щось вийде.

Кок перший прибіг на місце і зачарований завмер. Коли ж підійшли його приятелі, вони переконалися, що малий не помилився. На причалі, де стояв старенький пароплавчик, було досить людно. Збоку під великою парасолею сиділа група акторів і характеризувалася. Далі від них — ще більший гурт статистів, в одягах купців, офіцерів царської армії, міщан та

вояків. Великі дзеркала відбивали сліпуче одеське сонце. Біля трьох фільмових камер метушилися оператори і їхні помічники. Через увесь причал гадюками звивалися великі й малі, грубі й тонкі, дроти.

На пароплавчику стояли моряки в кумедній уніформі. Серед них височів капітан, з люлькою в роті, який тоскно дивився в бік режисера, що з своїм асистентом обговорював, мабуть, наступну сцену. Ще молодий режисер, з сценарієм у руках, час від часу оглядав увесь причал, критично переводив погляд на статистів і помахом руки заспокоював капітана. Там, де сидів гурт артистів, був приклеєний великий акруш паперу, на якому хлопці прочитали: «Кіно-студія Ленфільм. Ленінград». Біля самого пароплавчика ціла гора скринь, клунків і валізок, недалеко селянський віз без коней. Все це наші пацани оглянули за одну мить.

— Чи я не казав? — захоплювався Кок. — Чисто як у кіні. Лафа...

— Піди, запитай у якогось фрасера, де нам треба стати, чи як, — наказав Журавель. — Коли отак стоятимемо, напевно ніхто не дасть нам ні копійчки.

Кок голосно шморгнув носом, зробив поважну міну й рушив просто до стола під парасолею, за яким сиділи артисти. Він підійшов до

«надзвичайно вродливої», як йому здалося, артистки й без усяких передмов запитав:

— До кого тут треба... так би мовити. Вибачте, добридень!

Артистка цікаво подивилася на пацана й, усміхаючись, запитала:

— Ви до мене?

— Нас прислав сюди якийсь піжон, — пояснив їй Кок. — Тут потребують артистів, так от ми й прийшли.

— Ви артисти? — повторила артистка.

— Так, ми артисти. З самого народження.

Ледве стримуючи сміх, артистка відповіла:

— Ви сказали, що «ми прийшли». Чи багато вас?

— Аж трое. Думаю, що нас вистачить. А яка ваша думка?

— Мені здається, що так, — щиро засміялася дівчина, але швидко схаменулася і поважно пояснила пацанові, — вам треба звернутися до помрежа. Он там. Бачите його? Він усе скаже, що вам робити.

До розмови прислухалися інші артисти. Один із них підійшов навіть ближче. Він був в уніформі полковника донських козаків. На грудях блищала ціла купа медалів та відзначень, з-під військового кашкета звисала чудова, пишна чуприна. Почувши Кокові слова, він презир-

ливо посміхнувся і, звертаючись до інших колеґ, поглузував:

— Оці хохли всі з уродження артисти. І де їх стільки набралось?

Кок спалахнув. Він зміряв «полковника» від голови до ніг і в тон йому відповів:

— І розвелось на білому світі фраерів, що вдають з себе артистів! Розвелось, як у сучки бліх.

Артист з несподіванки аж рота роззявив. Він хотів відповісти, але голосний сміх не дав йому й слова сказати.

— Вибачте, — Кок галлянтно звернувся до дівчини, що хустиною витирала заплакані від сміху очі, — вибачте і прошу не плакати. Ми за словом у кишеню не поліземо. Оревуар!..

Хлопчина вклонився і пішов до приятелів.

— Нам треба звернутися до того жлоба, що оце бігає, наче води після дині напився. Він нам усе пояснить. А той фраер з медалями ще дістане від мене за образу.

— Що він тобі заливав? — запитав зацікавлено Жук.

— Назвав нас хохлами. Я не знаю, що це таке, але мені здається, що тітка колись пояснювала мені, що нас, українців, так називають кацапи. Все одно. Я йому ще покажу.

— Хохлами? — перепитав Жук. — Ага, цього не треба забути.

— Коли я був в одному таборі, — додав Журавель, — там усіх, що були з України, називали хохлами. Більшої образи для українців не було. Ми йому цього не подаруємо. А тепер ходімо шукати того помрежа.

— Ви навіть не переодягайтеся, — сказав спітнілий і заклопотаний помічник режисера. — Зараз усім пояснять, що треба робити. Дайте вашу картку, я зазначу на виплату грошей.

За хвилину всіх статистів скликав асистент режисера. Він виліз на якусь скриню і почав пояснювати.

— Ця сцена уявлятиме евакуацію білогвардійських військових відділів. Але й ви, цивільні, намагаєтесь дістатись на корабель. Між вами буде головна артистка і герой, який буде вас розштовхувати, щоб і собі врятуватись. Це він намагатиметься зробити за всяку ціну... Запам'ятайте: за всяку ціну! Інакше їх і вас порубають червоноармійці, які от-от наскочуть на пристань...

— Нічого собі перспективка, — зажартував хтось із статистів.

— Отож, — продовжував асистент, витираючи спітніле чоло, — ви собі уявіть, що ви — рештки контрреволюції, рештки недобитої сволочі і єдина у вас надія врятувати себе і свою родину, це всісти на корабель, що відплине до буржуазних країн...

— Уявити легко, — знову пролунав голос з гурта статистів, але чи не пришиють опісля 58 статтю?

— Від цієї сцени, як ви її зробите, залежить, чи скоро ми закінчимо її і зможемо перейти до чергової... Тож більше метушні, одчаю, крику. Прошу приготуватися.

Асистент зіскочив з скрині. Відразу до почалу помалу підїхали на візках фільмові камери й величезні дзеркала кинули на гурт людей сліпуче світло.

— Приготувалися? — крикнув асистент і підійшов до режисера.

— Приготувалися! — запищав за всіх Кок, а до своїх друзів шепнув: — Дивіться, отой фраер, що я з ним говорив. Як він надувся. Та він, як бачу, головну рольку грає... Цікаво.

«Донський полковник» почав пропихатись крізь гурт статистів, тримаючи за руку дівчину, до якої звертався за порадою Кок. Це була його «наречена». Асистент махнув рукою, немов би давав наказ військові іти в наступ. Немов стадо баранів, статисти кинулися до східців корабля. Режисер поглянув на суматоху й значуче повернув голову до асистента.

— Стоп, стоп, — загорлав асистент. — Хіба так виглядає евакуація?

— А хто його зна, як вона виглядає? — донеслося з гурту.

— Чи ви ніколи не евакуювалися? — захрипло закричав асистент.

— На жаль, ніколи, — відповів за всіх Журавель, якому почало подобатися це кіно. — Ви лиш дайте нам можливість, ми дуже радо...

Статисти безпорадно стояли. Вони були перемучені спекою й очевидно не мали ніякої охоти грати так, як цього вимагав асистент режисера.

— Спробуємо ще раз, — наказав асистент. — На цей раз з головними особами фільму.

— Хлопці, увага! — попередив Кок. — Той фраер теж полізе. Он бачиш, який пишний полковник.

А «полковник» набундючився і приготувався виявити свій акторський талант.

— Цей миршавий? — зацікавився Журавель. — І він посмів нас образити?

— Той самий, — потвердив Кок. — Отой, що преться першим. Прошу запам'ятати його благородну фізію.

— Запам'ятаємо. А тепер на прохання дирекції додамо до нашої сцени такого життя, що напевно нас не забудуть — Журавель весело підморгнув своїм друзям. — Ви, корешочки, напевно мене розумієте?

— Сказавши щиро, ні. Але розуміємо вашу благородну думку. Ви хочете щось встругнути? Ми за — погодився Жук. — А що ти придумав?

— Нічого надзвичайного. Не спускайте очей з того жлоба й усе. Пхаймося до нього, а там дивіться, що я робитиму.

Асистент режисера знову звернувся до статистів.

— Пробуємо останній раз. Більше життя! Рухайтеся жвавіше, кричіть, вимахуйте руками, штовхайте один одного... Одним словом — грайте. Грааайте! — крикнув він в одчаю.

— Ми готові! — прокричали хлопці.

Решта статистів здивовано подивилася на них, мовляв, ви що, здуріли? Нам аби день якось скорше скінчити, а вони «ми готові»...

— Приготуватись! Акція!

Наша трійка перша побігла до східців, проштовхуючись до головного артиста, який сумлінно пробивався крізь натовп, тягнучи за собою героїню. Фільмові камери прицілювалися з усіх боків.

— Чудово, тааак, — захочував асистент, — продовжуйте!..

Але в цю хвилину наших хлопців відтиснули від героя. Тож пацани не на жарт почали змагатися з товпою статистів, аби знову приблизитися до своєї жертви. Нарешті їм пощастило й несподівано чиясь невидима сила почала підносити героя понад голови ститистів. Він незграбно чіплявся за чужі голови, щось кричав,

але статисти, пам'ятаючи наказ асистента, ревіли, немов би їх хтось різав.

— Чудово, природньо, молодці! — захоплено гукав асистент. — Так його, вище...

Героя піднесено ще вище, він майже плавав у повітрі. Опісля він зробив невиразний рух усім тілом і, розчепіривши руки, полетів у воду.

— Стоп, павза, — закричав асистент. — А тепер повторимо цю сцену. Товаришу Борисе, товаришу Борисе, — гукав він у натовп. — Ви і Тамара на свої місця.

Але «товариш» Борис чомусь не з'являвся. Всі безпорадно оглянулись. Аж героїня, яка була свідком випадку з «товаришем Борисом», вияснила асистентові:

— Борис впав у воду...

— Що? — злякався асистент. — Хто впав у воду?..

— Товариш Борис, — гукнули хором хлопці.

— Він чомусь піднісся в повітря і... Може, хотів скупатися? В таку спеку це єдиний спосіб дещо прохолодитися.

Асистент як ошпарений кинувся до води. Всі з цікавістю дивилися, як унизу, між східцями і пароплавом, бовталася у воді постать Бориса. Вона прокричала: «Рятуйте, тону-уу!», і зникла під водою.

— Надзвичайно натурально тоне, — поваж-

но завважив Кок. — Я від нього цього не сподівався. Талант!..

— Та чого ж ви стоїте? — закричав режисер. — Рятуйте!..

— А ми не вміємо плавати, а тут глибоченько, — відповів Кок. — Нехай собі трохи рибки половить.

Та в цю хвилину хтось кинувся у воду й вхопив потопельника, що ще раз виринув на поверхню води. Хтось кинув рятувничий пояс і за хвилину товариша Бориса витягнули на берег. А коли витягнули, .. дружній регіт покотився пристанню.

Донський полковник згубив перуку свого чорного волосся, і прекрасна лисина засяяла на весь причал. З гордої постави і зарозумілості не залишилося ні сліду. Вигляд у нього був такий кумедний, що всі присутні, разом із режисером і асистентом, просто лягали від сміху. Товариш Борис лежав на гарячому камінні пристані і, здавалося, не дихав. Сміх ущух і всі розгублено переглянулися. Тоді з пароплавчика скочив засмаглий кочегар і почав рятувати полковника, пристосовуючи штучне дихання.

— Ач, який егоїст, — сказав Журавель, дивлячись, як з уст Бориса пішла вода, — подивіться, скільки він водички попив. Мабуть, хотів ціле море в себе втягнути.

За деякий час артист опритомнів. Режисер

зрадів і наказав понести його в тінь парасолі. За ним потягнулась решта артистів. Асистент проголосив перерву і статисти, зі сміхом коментуючи пригоду, розійшлися. Наша трійця і собі подалася геть, шукаючи затінку.

Хлопці посідали в тіні великого бараку на купі корабельних канатів, від яких пахло морською травою і смолою.

— На перший раз з нього вистачить, — задоволено ствердив Кок.

— Це йому за хохлів! Може, варто було його довше потримати в воді, напевно зм'як би не так, — засміявся Журавель. — А як прекрасно він бульки пускав.

— А як лисиною засвітив, — пригадав Жук.

— Цікаво, чи й далі він буде таким чванькуватим? — запитав Кок. — Може, купіль йому придалася. А яка ваша думка, товаришу професоре?, — звернувся він до Жука.

— Ні, братіку. Цей з тієї породи, що всією своєю мізерною душею ненавидить Україну. Для них вона завжди буде хохлацькою країною, «Малороссією». Це той чистокровний кацап, про якого мудро казала твоя тітка.

— Тітка у мене добряча, — зітхнув Кок. — Дай, Боже, їй багато років прожити!

— Де вона, у Києві? — запитав Журавель. — Може б ми колись до неї навідалися?

У Кока засвітилися очі. Напевно в нього промайнув спогад про добру тітку . . .

— Та ми, крім тітки Кока, нікого з родичів не маємо, — завважив Жук. — Обов'язково треба її відвідати. Чи не майнути б нам до Києва?

— Восени, — пообіцяв Журавель. — Ми ще не встигли в Одесі погуляти.

— Але ж і гуляємо ми, — скривився Жук. — Вже, мабуть, друга година, або й далі, а досі не йшли. І в тому винен Кок.

— А чому ж я винен? — здивувався пацан. — На чому ж і з чого маю тут приготувати для вас обід? Ми ж учора всі свої делікатеси поз'їдали. А він — «Кок винен»! . . .

— Тому ти винен, що захотілося тобі стати відомою кінозіркою, не знаєш?

— Мені вже відхотілося, — враз засумував хлопець. — Я думав, що цікавіше буде, а воно . . .

— Чи довго так чекатимемо? — Журавель кинув оком на опустілий причал. — А ось щось приїхало, дивіться!

На причал в'їхало невелике вантажне авто й зупинилося недалеко парасолі. До авта підскочили всі артисти.

— Я так і знав, — зітхнув Жук, — ви дивіться, братіки, для них привезли шамовку.

Справді, всі, хто підбіг до авта, тримали в руках великі білі булки, ковбасу, сир, пляшки ви-

на. В бік авта дивилися не тільки наші хлопці. Всі статисти жадібно слідкували за майже небаченою в Одесі сценою: жадної черги, білий хліб, м'ясиво...

— Може, їй нам дадуть, — непевно сказав Кок.

— Напевно, вони помилково дають отим жлобам. Зараз і до нас підіде, роззяв ширше рота!.. — Журавель сплюнув. — Ми їм дуже потрібні.

Авто постояло ще кілька хвилин і від'їхало.

— А я не казав? — Журавель раптом встав. — З мене досить. Ходімо, скажемо, щоб заплатили за пів дня і чухраємо на базар.

Друзі погодилися.

— Вам чого? — невдоволено запитав асистент, смачно заїдаючи. — Коли треба буде, я покличу...

— Ми вже закінчили, просимо заплатити.

— Як? Що закінчили? — не зрозумів асистент.

— Нашу працю з вами.

— Але ж ви знаєте, що треба бути увесь день, вам про це говорили?

— Так, але не говорили, що ми мусимо тут з голоду повмирати.

— Я вам нічим допомогти не можу, — асистент розклав беспорядно руки. — Не можу...

— Тоді заплатіть нам і все буде гаразд.

— І цього не можу зробити. Ви повинні бути тут увесь день. Тому ми так добре платимо. Перетерпіть ще пару годин...

— А чому ви не можете перетерпіти і їсте? — не втерпів Жук.

Асистент, який хотів відійти, зупинився. Він зневажливо подивився на хлопців і крізь зуби процідив:

— Ми інша справа.

— Я щось не второпав, — не заспокоювався Жук. — Може, поясните, яка різниця між «ми» і нами, всіма статистами?

Асистент почервонів, але презирливо сказав:

— Ми — це лєнінградці, або москвичі... А ви... — і махнув лиш рукою.

— Ось мені вже все ясно. Ходімо, хлопці, від цієї зарази, від неї ми нічого не дістанемо.

— Що ти сказав? — гаркнув асистент. — Ану, повтори...

— Якщо це тебе дуже цікавить, я з радістю, — вмішався Журавель. — З а р а з а !

— Ви... ти, шантрапа, я вас... — позеленів асистент, плюючись хлібом.

— А ти паразит, от що. «Ми лєнінградці, ми москвичі!» — перекривив Кок. — Ти чий хліб їш? Ану, скажи? Може, з Лєнінграду привіз?

— Та я вас зараз до НКВД віддам! — прошипів асистент і рушив до парасолі.

— Бачили таких, не злякаєш, — гукнув йо-

му у слід Журавель. — Фраер лєнінградський! . .

— Барахло московське, — додав вдоволено Кок. — Барахло, чув?

— Треба й мені йому на дорогу побажати, — сказав Жук і гукнув, — кацап!

Асистента немов хто по голові вдарив. Він повернувся і хотів кинутися на хлопців. Але в цей час на причалі, де бігли дроти, піднявся огник, вдарило сліпуче світло й запахло горілою гумою.

— Дроти горять! — закричало декілька голосів. — Рятуйте реквізит! . .

Асистент побіг до причалу, забуваючи про хлопців, що спокійно пішли геть.

— От тобі й сімдесять п'ять карбованців! — засміявся Журавель. — Бачили, як вони нас накрили? Нічого, капітане, ти не журися, — потішив він Кока. — Колись ще будеш великим артистом.

— Та я нічого. Головне, що ми грали в кіні. А на решту наплювати.

— Правильно, — погодився Жук, — Ми добре йому сказали.

— Дивіться, яка краса! — раптом одвернув їхню увагу Журавель.

За розмовою хлопці і не спостерегли, що вийшли на причал, де стояли дубки, що привезли

кавуни й дині з Херсону. Над морем плив чудовий, терпкий запах баштанів.

Дубків було безліч. По дерев'яних, перекинутих з кожного човна, східцях, бігали люди й виносили, кидали, тягали цілими кошами кавуни. На березі біля кожного дубка стояли великі одеські вози на пару коней, так званих «бендюжників». В повітрі стояли гамір, сміх і лайка.

— Оце справжнє кіно, — захопився Кок. — От, де життя...

Він жадібно втягав носом усі запахи пристані й у своїх думках уже мчав дубком до Херсону. Навколо великі хвилі, вітер роздуває вітрила і весело насвистує у всіх щілинах... Але кермо в надійних руках. Кок прикладає руку до чола, чи не видно була якоїсь небезпеки?..

— Ти що? — раптом він почув біля себе голос Журавля, що здивовано дивився на малого. — Може тобі окулярів треба?

— Я... ні, це просто так... — опам'ятався Кок. — Від сонця, — і глибоко зітхнув.

Хлопці підійшли до найближчого дубка. Він стояв, як і інші, носом до причалу. На ньому метушилися кремезні, без сорочок, люди. Засмагли від вітру й сонця тіла, по яких спливав піт, виблискували під горячим промінням одеського сонця. За дубком з усіх боків цілий ліс щоглів. Здавалося, що вони виринали з води.

Опущені різних кольорів вітрила, сонно хилилися над водою. Та й самі дубки були всяких розмірів, мирно дрімаючи один біля одного та потираючись своїми боками. У воді, серед великих синьо-фіялкових плям олії плавали червоні плями розбитих кавунів. То тут, то там блискала жовтою шкіркою диня.

— Гей, ви, чого так роти порознімали? — гукнув до хлопців чолов'яга, який стояв на дубку й приглядався, як цілий ланцюг кавунів біг до воза на березі. Їх передавали з рук до рук вантажники.

— Кавунів не бачили, чи що? — чоловік тепло усміхнувся і пакнув свою лопечку. — Ставайте з нами до роботи. По кавунові заробите... Це ж не абиякі кавуни. Чули про Таврію? Так от — додав він гордо — вони звідтіля.

— Вже раз заробили — неголосно відповів Журавель, — вистачить з нас.

Але Жук був іншої думки. Йому сподобався той чолов'яга з Таврії. Адже ж батько так багато про неї оповідав... Пропонує заробити по кавунові, але жартує... Може, й справді допомогти йому?

— А може б ми помогли? — несміливо запитав Кок. — Покоштуємо кавуна...

— Я згідний, Коку, — відповів Жук, — а ти, Журавлику?

— Що з вами поробиш! Ходімо! — погодився Журавель.

Чоловік на дубку бачив, що хлопці вагаються.

— Та ідіть до нас, — гукнули вантажники.
— Не з'їмо. Ви ж ще не доспіли...

У відповідь почувся дружній регіт.

— Побачимо, чи зможете піднести оцього з Олешок, — один білявий велетень узяв у руки здоровенного кавуна і кинув його сусідові немов картоплину.

— Коли вони беруть нас «на слабо», то вже хоч-не-хоч, а мусимо іти — пояснив Журавель.

— Ходімо хлопці, й тримайся. Зціпи зуби і не вдар обличчям у калюжу...

Вони підійшли до ланцюга вантажників. Ці, весело переморгуючись, зробили для хлопців місце. І знову побіг потічок кавунів і динь...

— Тримай! — гукали один одному вантажники. — Тримай! Іде з Голої Пристані...

— А ось летить з Очакова...

— Херсонський, хлопці... Оце кавунчик...

«Херсонський» перелетів через десяток рук і попав до Кока, який захитався і мало кавуна не випустив.

— Ледве хлоп'ятка з ніг не збив, вибирай меншенькі, — жартували в гурті.

— Меншенькі в нас не водяться, — відповів йому чоловік з дубка, — хіба більшенькі...

Наша трійця спітніла. Боліли спини й руки, але хлопці зціпили зуби і намагалися кидати так, як і інші. Вони нишком слідкували, як треба підхоплювати кавуна чи диню від сусіда і як треба кидати далі. Опісля навіть вправилися. Найгірше було Кокові. Ті, що кидали перед ним, були височенного росту, тож доводилося хлопчині кидати свого кавуна ніби до неба. Але той, що стояв біля Кока, непомітно підійшов ближче до нього і майже відбирав від нього з рук. Але при тому він далі кричав, ні, просто гудів на весь причал, відвертаючи увагу інших.

— Тримай, малий, триимааай... Добре, молодець з тебе, люблю таких...

За годину навантажено останнього воза. Вдаючи злих, бендюжники гукнули на коней і вози потягнулися шнурком в напрямі Военного спуску. На причалі почало втихати. Праця на дубкові, де стояв чоловік із люлечкою, на його наказ зупинилася.

— Кінчааай! На сьогодні вистачить... Хлопці, полуднувать!..

Останнього кавуна так і не докинули. Він упав на гаряче каміння причалу і розсипався сліпуче червоним нутром. Всі задоволено поставали, хвилину відпочиваючи й розправляючи бронзові тіла. Опісля один за одним, а було їх чоловіків із десятків, посунули на дубок.

Старші посідали в тіні вітрил, а молоді відром черпали воду з моря і під жарти та сміх поливали один одного.

Наші хлопці постояли, постояли і рушили за останніми возами. Вони були мокрі від поту й штани неприємно ліпилися до ніг. Але пацани були задоволені.

— Хлопці! — почули вони позаду себе. — А ви це куди поперли?

— Це не до нас, не хвилюйся! — заспокоїв Кока Журавель. — Поїхали, поїхали...

Але той самий голос уже сердито наздогнав їх.

— Та я до вас, трясця вашій печінці. А їсти ж хто буде?

Хлопці обернулись і побачили чоловіка з люлечкою, що напів висунувся з невеличкої каютки й махав до них рукою.

— Повертай оглоблі... Швидше. Ач, які... — він ніби розсердився і знову зник у каютці.

— Може, жартує? — висловив загальний сумнів Журавель.

— Напевно, — погодився Жук. — Ми підійдемо, а він... Знаємо такі штучки: «чого прийшли»?

Та тут решта вантажників, які вигідно посідали і курили, гукнули, не змовляючись:

— Ходіть, хлопці, до нашого гурта. Ми не кусяємось... Ходіть!

Наша трійця рушила до дубка. По східцях вони перейшли до вантажників.

— Сідай, де хто стоїть, — зажартували вантажники. — От ми зараз до моторів трохи пального докинемо. Миколо, чи ти там пропав? — гукнув один із вантажників у середину каютки. — Давай їсти, бо твого дубка почнемо гризти.

Лоцмани, а не вантажники, як спершу думали хлопці, були різного віку. Були й сивуваті, справжні морські вовки. На своєму віці вони з сотню разів, чи то в бурю, чи в негоду, махали з Одеси до Херсону або навпаки. Переважно возили кавуни, дині, яблука, виноград. Возили й знамениті олешківські абрикоси. Усе, що давала щедра й плодюча українська земля, особливо в Таврії. Такі подорожі були для цих людей звичайністю. Отак ніби переїхатись з одного села до великого міста. Свої дубки вони любили. Бо дубки для них були те, що для доброго господаря коні й віз.

Сам дубок був схожий на невеличку пузатеньку барку. Він низько сидів у воді і був кременний і відпорний на всяку погоду як і їхній господар. Дубки ходили переважно під вітрилами, яких було два-три, про що свідчили невеликі щогли. На дубку був ще кубрик — невеличка каюта, в якій варили їсти і де спали під час плавби. Залога дубків була невелика — п'ять-шість людей, залежно від величини дуб-

ка. Але, коли був більший вантаж кавунів чи динь, то пливло більше людей.

На дубку, куди прийшли наші пацани, були теж і молоді хлопці, які привчались до моря. Такі молоді учні проходили добру школу й чимало з них опісля ставали капітанами, штурманами чи механіками на справжніх кораблях. Вони водили українські кораблі по всіх морях світу.

— Гей, там на горі, тримайте! — почулося з каютки, з якої раптом попливли такі пахоці, що в усіх присутніх аж слинка потекла.

— Іде наш дорогенький, іде, — протягаючи руки до каютки, гомоніли лоцмани.

Дужі руки витягали вгору здоровенний осмалений казан.

— Щоб ні одна краплина не впала! — бідкалися ті, хто витягав. — Тут. Став обережно... Ох, і пахне, біда. Просто кладе.

За казаном появився і кухар. Це був отой чоловік з незмінною люлечкою в зубах. На ньому чистенька вишита сорочка. Коротко підстрижене волосся, густо всіяне сивиною. А очі такі сині, ніби в них сховалося усе море.

— Це наш старший, — пояснив один із лоцманів. — Він і куховарить. Краще за нього ніхто такого не зготує... Сідайте, хлопці, ближче. Тут не можна гав ловити.

Власник вишитої сорочки тримав у руках ці-

лий оберемок дерев'яних ложок. Він поклав їх на розстелений біля казана рушник з мережаними краями.

— До роботи, до роботи! — закликав він. — Покажіть, чи ви так само вмієте їсти, як і кавуни вантажити.

— За те не турбуйся. Ось ми зараз його знищимо.

Усі посідали півколом, порозбирали ложки поміж себе й хлопцям дали по одній. Молодим нетерпеливилось. Вони жадібно поглядали на казана, то на свої ложки, але не починали їсти. Їх стримували суворі погляди старших.

Нарешті господар витягнув люлечку з уст, старанно вибив попіл до води і присів до гурту. Він мовчки нахилив голову і так завмер. Усі затихли. Наша трійця пацанів спершу не зрозуміла, в чому справа. Але опісля Жук непомітно штовхнув Кока. Всі мовчки молилися.

Нарешті скінчили молитву. Дружньо опустилися ложки в казан. Коли хлопці і собі покуштували їжу, аж крякнули.

— Що? Як вам? — запитав один із лоцманів. Чи їли колись таке?

— Ніколи я не їв такої смачної каші, — щиро відповів Кок, облизуючи ложку.

Усі зареготалися.

— Це, синашу, не каша, а по нашому нази-

вається куліш. Колись чумаки, якщо чував про таких, варили...

— Та де йому про чумаків чувати. Він оце, мабуть, недавно і ходити навчився.

— Їжте, хлопці, і вдома розповісьте, яким кулішем ми вас годували.

— От і не розповімо, — відважно сказав Кок.

— А це чому? — запитало відразу декілька голосів.

— Бо ми не тут живемо, — пояснив Журавель.

— Ага, ви приїжджі?

— Вчора лише, — додав Жук.

— А де ж ваші батьки? — підсовуючись до хлопців, запитав білявий велетень, що вантажив кавуни разом із Коком.

— Нема в нас батьків, — тихо сказав Кок.

— Якто нема? — не зрозумів господар й уважно подивився на хлопців.

— Та от... як воно... ми безпритульні.

Хвилина мовчанки. Всі навіть перестали їсти. Потім господар співчутливо запитав:

— Та все ж колись вони у вас були?

— Були. Інакше ми оце з вами кавунів не вантажили б — усміхнувся Кок.

— Ти диви... От воно яка штука. Так ви справді безпритульні? — нахилився сивовусий лоцман, що досі не приймав участі в розмові.

— Справжнісінькі, без усяких домішок. Чи-

стокровні, — відповів Журавель, непомітно розстібаючи ґудзика на штанях. Він уже не міг дихати. «Пережерся!» — з докором подумав сам про себе.

— Та все ж, де ваші батьки? Вибачте за цікавість. Ми люди свої...

— От у нього, — Жук показав на Кока, — повмирали... з голоду. У нього — показав на Журавля — розстріляли всю родину. Матір, батька і братів. Тут уже в Одесі. Моїх позасилили... Здається, на Соловки, не знаю...

Знову впала мовчанка. Дехто хотів закурити, але так і залишився із піднесеною до уст цигаркою. Звичайно, для присутніх це не була аж ніяка новина. Голод, арешти, розстріли. Але на них чомусь зробило величезне враження те, що ці пацанята оповідають про себе так просто. До того говорять українською мовою. «Це ж наші діти!» — подумав не один із них.

Нарешті хтось неголосно запитав:

— А як же ви живете? І де?

— Живемо, як бачите, де захочемо. Сьогодні в Одесі, завтра поїдемо до Харкова, пізніше на Кавказ, Крим... Як живемо? Це вже інша справа. На це не важко відповісти. Як можемо. І де можемо...

— А... ви, може, і... — не закінчив хтось своєї думки, засоромившись.

— Крадемо? — запитав Жук, зрозумівши за-

питання. — Трапляється. Але це коли ми дуже голодні і заробити не можемо. Але лише в тих, хто забагато має. На базарах. У спекулянтів. Цих не шкода.

— А міліція вас не чіпає?

— Міліція? Та це ж наші найкращі приятелі, — гірко усміхнувся Журавель.

Присутні й собі усміхнулися. А Кок, довго не думаючи, почав оповідати про незліченні пригоди хлопців. Оповідав так майстерно і з таким гумором, що не раз дружній регіт плив понад море. Лише старший лоцман увесь час покинував головою.

— На цьому наше гостювання закінчуємо, — сказав, встаючи, Жук. — Дякуємо вам за хліб, сіль і за куліш.

— Постривайте, хлопці. Ми вам винні по кавунові, ви їх чесно заробили.

— О, за кавуни дякуємо. Ми тільки вийдемо з ними, а фараони тут як тут. Забарабають за крадіж.

— От що, пацанята, — встав і старший, — не відмовте нам... Ми тут вам дещо приготували. З одягу. Воно, правда не нове, але ціле й чисте. Може, і не дуже воно буде на вас, та не наша вина, що ми всі повиростали на таких козарлюг.

— А я ось маю трохи сала, — встав інший.

— Я маю цілу хлібину, я... — відразу загу-

ли всі. — Візьміть, вам воно буде потрібне. Ми і так завтра на Херсон...

Кок чогось увесь час м'явся. Він насуплював чоло, усміхався, опісля знову ставав поважний. Щось його мучило, але він не мав відваги сказати. Нарешті підійшов до старшого і, несміливо потягнувши за руку, запитав:

— А чи не могли б ви взяти нас зі собою до Херсону? — у цю хвилину очі Кока були такі дитяче добрі й такі просючі, що старший не витримав і відвернувся.

— Не можу, сину, не можу... — він теж захвилювався. — Нас контролюють в морі човни прибережної охорони НКВД. Коли б вас знайшли... До чортової матері, — раптом з душі вилаявся. — Я б зараз вас узяв. До себе... Я в Херсоні недалеко пристані. Запитайте про лоцмана Вусатого. Вам покажуть.

— Та і до мене прощу, і до мене, — загомоніли інші лоцмани.

Кок, хоч і не мав надії від'їхати дубком, все ж був надзвичайно вражений відмовою. Він ладен був заплакати. Таким хлопці бачили його вперше.

— Він у нас капітаном мріє бути, — пояснив Жук, якому теж стало шкода малого. — Тому його від води не відтягнеш. Не журися, — потішив він Кока, — колись при нагоді напевно дубком до Херсону махнемо.

— Та я... не журюся, — підтягнув носом Кок. — Я вже не журюся. Не можна, так не можна... — і хлопець відвернувся, щоб не зрадити сліз. — Я вже...

— А, може, все ж таки... — запитав веле-
тець, який від Кока не відступав ні на крок.

Йому ці хлопці, а особливо найменший так припали до вподоби, що він готовий був зробити все, щоб їх узяти з собою.

— Ти ж знаєш, що неможливо. Гадаєш, що я про це не думав? — старший почухав стрижену потилицю. — Думав я, братіку, думав... І нічого не видумав. Коли б ми це везли якийсь вантаж, то інша річ. Заховали б так, що й... Але порожняком повертаємо. А ті напевно усе переріють горі дном. Вони це вміють... Туди ж їх до сто сот... Ходімо, хлоп'ята, в кубрик, там ми вас переодягнемо. Коли буде трохи завелике, якось уріжемо чи зашиємо, — сказав Вусатий і поліз у каютку.

За ним полізли й хлопці. Решта залишилась на покладі. Замовкли розмови. Чомусь уже не хотілося і жартувати, не чути було й звичайного в цей час співу. Хто був з інших дубків, пішов до себе, попрощавшись із господарями. І не один лоцман поніс у душі спомин про трьох українських дітей-безпритульних.

Пристань затихла. Світлячками мигали скупенькі ліхтарі на дубках. Небо почало затяга-

тись чорними хмарами. З моря несміливо повіяв вітер. Потім він дмухнув сильніше, заліз у щілини і тоскно заспівав. З чорного обрію наближався шторм.

Наша трійця вийшла з каютки. На них були чисті моряцькі сорочки. Правда, штани висіли трохи незграбно, особливо у Кока, але на це не зверталось уваги. В кожного під пахвою пузатенький клунок. Вони попрощались з своїми новими приятелями вниз. Вийшов лише Вусатий. Він провів своєю шорсткою рукою по Коківій чуприні, потиснув руки Журавля і Жука. Постояли трохи мовчки. Кожний із своїми думками. Потім рушили на беріг. Ще довго блимала люлечка на дубку, аж і її накрила нічна темрява.

*

Того ж самого пізнього вечора знайомим нам Миколаївським бульваром проходили три особи, в яких не важко було пізнати Жука, Журавля і Кока. Вони звертали на себе загальну увагу одеситів і курортників, які за традицією прогулювалися тут кожного вечора. Кок замітав порох своїми довжелезними штанами, Журавлева сорочка була явно закоротка, хоч він її увесь час запихав за пояс. З Жуком не було б так кепсько, коли б не задовгі штани й

така ж сорочка. Але хлопці йшли задоволено. Вони були ситі, аж їх розпирало, чисто одягнені, з теплим почуттям вдячності до тих щирих людей з дубка.

У Кока на голові був величезний солом'яний бриль, що його він знайшов на пристані, тому хлопець увесь час мусів підносити голову, щоб побачити, куди треба йти, та не налізти на чийсь ноги або спину. Раптом хлопці зупинилися недалеко готелю «Лондон». Відразу довкола них зібралися жадібні на різного роду видовища одесити. Ті, що переходили, не знали, в чому справа, і вже пустили поголоску, що когось зарізали. Це ще вдвоє збільшило кількість роззяв. В Одесі таких випадків бійки між моряками було досить багато, а коли ще до того додавали любовну історію, публіки було більше ніж треба.

Коли натовп почав уже нетерпеливитися, Кок витягнув із бездонної кишені своїх штанів гребінець, намотав на нього шматок тоненького паперу і приготувався. Журавель був за «конфєрансьє». Він вийшов на середину кола, що його створила публіка, гідно схилив голову, що було прийнято за привіт, і почав поважно, як роблять у театрах або на естрадах:

— Шановні ловці гав! Симфонічно-гребінцево-джазова оркестра виконає марш з опери «Кармен». Під час виконання просимо зберігати

відповідну тишу. Маестро, прошу! — Журавель кивнув головою в бік Кока.

Кок приклав гребінчика до уст і майстерно програв марша. Публіка забила браво і Кок вклонився.

— Наступна точка нашого ідеологічно витриманого концерту — виступ прекрасного акробата і його трупи.

Жук підніс руки вгору, тримаючи ноги рівненько, не згинаючись. Потім він нахилився і руками дістав землі, добре ними вперся і спокійно підніс ноги в повітря. Зробив це з великою грацією і так завмер, легко коливаючи пальцями для рівноваги. Знову впали оплески.

— А зараз — колгоспна стойка, — пояснив Журавель.

Жук змінив позицію. Ноги розклав ножицями, опісля знову звів їх до купи. Так кілька разів.

— Стойка інтелігентська! Прошу, маестро! — Журавель звернувся до Жука.

Жук відразу звів ноги до купи. Голову, яка весь час була піднесена трохи вгору, він сховав між руками, і так рівненько, немов одна лінія, навіть не поворохнув. Виглядав на людську постать без голови. На багатомовність цієї еволюції публіка голосно й радісно zareагувала.

— І на кінець — смеретельне сальто! Увага!..

Жук блискавично став на ноги, опісля, мах-

нувши руками, зробив коло в повітрі, знову стаючи на те саме місце. Зірвалися рясні оплески.

— Зараз відома на весь світ арія з опери «Не бий мене, мамо, мокрим ручником», яку виконає лірично-баритоновий сопрано.

Журавель проспівав декілька, не цілком відповідаючих назві, пісеньок з репертуару безпритульних. Голос у нього був милий, до того він співав із серцем. На біс відспівав відому в Одесі «Як умру я, умру, поховають мене...» Впали ще сильніші оплески.

— І на закінчення концерту — вавилонська вежа у виконанні всього складу артистів, оркестри, солістів і дирекції. Прошу нервових закрити очі.

Журавель розставив ноги і міцно вперся ними об землю. На нього почав дряпатися Жук і сів йому на плечі. За Жуком поліз Кок. Він теж сів Жукові на плечі. Всі вони на викрик Журавля «оле!» повитягали руки вбік.

Кок, який був найвище, відразу завважив, що крізь натовп пропихаються три міліціонери. Але не так легко було їм допхатися до тієї вежі, що її створили тіла хлопців. Публіка, як на злість, щільно стояла і через голови й плечі інших намагалася побачити виставу. Кок, не намисляючись, стрибнув униз, мало ніг не по-

крутив. За ним упав і Жук. Публіка реготала, думаючи, що так власне й треба.

— Тікаймо! Міліція! — прошепотів Кок.

Та все ж Журавель не розгубився. Він з капелюхом у руці оббіг навколо глядачів, які щедро кидали дрібні гроші. Монети падали й на землю, де їх спритно підносив Кок. Опісля хлопці ще раз вклонилися публіці, підморгнули дівчатам, що не зводили з них очей, і протиснулися крізь натовп, що голосно домагався продовження вистави. Але хлопці квапилися. Кому ж хотілося після всього потрапити в руки лягавим?

З відходом хлопців натовп рушив і поплив бульваром. З пристані відчалив, сяючи вогнями, пасажирський пароплав і рушив у напрямі самотнього маяка.

В цю хвилину пустився дощ, який незабаром перейшов у зливу. Люди бігли, хто куди міг. Десь далеко загримів грім. Потім дощ так само раптом ущух, як і почав. І знову вулицею поплив натовп. Лиш поодинокі калюжі виблискували під ясними світлами ліхтарень.

А наша трійця вже далеко залишила за собою бульвар і поспішала кудись, де нарешті можна б було відпочити. Таке місце знайшли не скоро. Воно було майже на кінці бульвару, де панувала темрява і стояли густі кущі. В

цьому місці бульвар кінчався стрімкою гіркою, що вела до пристані.

Тут хлопці вирішили заночувати. Вони полягали, притулившись один до одного, бо досить таки змогли на дощі. Але сон їх не брався. Перед очима проходив день, такий щедрий на пригоди. Врешті непомітно поснули.

Над ними пливла ніч, пробігали хмарки, час від часу затуляючи собою щербатий місяць. А десь далеко шуміла Одеса.

Ще було далеко до ранку, коли їх збудив чийсь настирливий голос. Перший відкрив очі Журавель. Коло них стояв обірваний пацан і нетерпляче термосив то одного, то іншого хлопця.

— Вставай, жлобня! — шепотів він злісно.
— Бач, хроплять. Швидше...

— Ти чого? — зпросоння запитав Журавель.
— Чого чесних людей зі сну зриваєш?

— Буди твоїх корешків. Тут зараз на бульварі облава, а вони.

— Що? — скочив на ноги Журавель. — Де облава?

— Та кажу ж тобі — чистять Одесу від безпритульних. Я оце пробігав і побачив, як ви порозлягались. Шкода стало вас... забарабають. Так от я і збудив. Я не маю багато часу. Тримайся! Якщо побачите когось із наших, по-

відоміть... — і пацан покотився швиденько вниз.

Журавель збудив приятелів і в двох словах пояснив їм ситуацію. Треба було негайно кудись зникати. Але куди? Журавель зморщив чоло.

Але довго не довелось міркувати. Десь недалеко засюрчав свисток, йому відповіли інші. Опісля роздався голосний крик. Очевидно, когось ловили.

— За мною! — крикнув Журавель. — Не ловіть гав...

Хлопці покотилися так само швидко, як і той пацан, що попередив їх про облаву. Пацанам здавалося, що, може, в пристані буде легше сховатися, ніж тут серед дерев, де міліція знає кожний кущик. Так само небезпечно було йти до міста. Там напевно хмари міліції, яка завзято полює на безпритульних.

Поки хлопці добігли до пристані, вони декілька разів мусіли «завмирати» чи просто падати на землю, коли в двох або трьох кроках від них пробігав міліціонер. Нарешті пристань. Куди ж тепер?

А позаду вже хтось, лаючись, гукав:

— Щоб я не бачив тут босяка! Чуєте?...
Усіх сучиків позганяти до мене!

«Значить, що вже й тут є лягаві!» — тьохнуло щось у душі нашої трійці. Хлопці поди-

вилися на Журавля. А він стріляв очима на всі боки, шукаючи, де б можна заховатися. Але на жаль, пристань була, як на злість, порожня. Жадного вантажу або скринь чи міхів на ній не було. Знову почулися свистки, а після того бахнув постріл.

Жук раптом побіг до кінця пристані й швиденько збіг до води. Журавель і Кок ще не встигли подумати, куди це Жука понесло, як він знову появився і махнув до них рукою. Хлопці відразу побігли.

— Тут рибальський човен з вітрилом, — нервово шепотів Жук. — Сідайте швидше. А я розв'яжу шнур. Вийдемо на воду... Ти, Журавлику, бери весла. Але без поспіху. Отак. Я вже відв'язав. Відштовхую.

Човен слухняно поплив. Журавель веслував, не поспішаючи. Почало світати, засіріла пристань, що помалу віддалювалася від хлопців. В цю хвилину надбігли міліціонери. Один із них глянув на порожній причал і гукнув на хлопців:

— Гей, рибалки... Чи не бачили тут бува босячні?

— Бачили, — пробасив Журавель. — Полізли під причал. Вони, мабуть, були чи не з ножами...

— Це добре... Що? З ножами? А...

Міліціонери зупинилися. Опісля хлопці по-

бачили, як один із них поліз під дерев'яний причал, а інші, витягнувши нагани, допомагали йому шукати. Вони робили це без охоти й очевидно для того, щоб тільки здихатись.

— Налягай на весла, — усміхнувся Кок. — Налягай!.. Тут і без нас буде багато мороки. От тільки, щоб усі пацани встигли повтікати або добре заховатися.

— Куди ж триматимемо курс? — запитав Журавель.

— Можливо, що власник прийде, а човна нема. От тоді він поставить на ноги прибережну охорону, — висловив здогад Жук.

— Не думаю, — заспокоїв його Журавель. — Дуже часто буває, що рибалки позичають один в одного човна, навіть не попереджаючи.

— Тоді тримаймо на маяк, а там підемо берегом аж до Ланжерону або до Аркадії.

Кок метушився за кермом. Він то вставав, то знову сідав і неспокійно вдивлявся в далечінь.

— Ну, чого ти нам удаєш морського вовка? — сердито запитав Журавель. — Не хитай, мені і так важко веслувати.

Кок на хвилину заспокоївся, але згодом знову почав вертітися. Звичайно, він уявляв собі, що величезні хвилі накривають човен, але він уміло кладе кермо на бік, човен вирівнюється, хоч він повний води... Знову величезна, отак з десять поверхів, ... хвиля.

— Ого, рибалки! — раптом хлопці почули голос з маяка, до якого наблизилися.

Наша трійця, як на команду, повернула туди голови. Вже добре розвиднілося і лиш над водою плавав ріденький туман, який зникав, коли припікало сонце.

Журавель перестав вслухати, а Жук із запитом дивився на нього. Нова халепа чи що?

— Повертай назад, — кричало з маяка, — не можна виходити. Шторм іде... Повертай!..

— Повертай, — сказав Журавель до Кока. — От і приїхали. Не випускають, чорти. А, може, це лиш отак... щоб нас не випустити?

— І я так мислю, — погодився з ним Жук. — Отой на маяку знає напам'ять усіх рибалок, яким можна виходити в море. А тут ми... А мо' й справді шторм?..

— Ми тільки тут збоку коло Ланжерону, — раптом прокричав Кок, якому страх хотілося вийти в море. — Можна?..

— Я сказав, що іде шторм. А там, як собі хочете, — відповів чоловік з маяка. — А де ж ваші вудки? — запитав раптом, намагаючись заглянути в човна.

— Ось тут на дні, — гукнув Кок. — Ми більше на шнурок...

— Ні, хлопці, повертайте, — сказав твердо чоловік. — Не можна виходити. Повідомляли, що шторм суне не абиякий. Коли хочете рибачити, чекайте тут.

лити, ставайте ось тут і закидайте... Риби на всіх вистачить...

— Тоді ми додому... Або, давайте, хлопці до яхт-клубу. Добре, що нас попередили, спасибі вам!..

Чоловік привітно махнув рукою, мовляв, нема за що. Якщо б, одначе, хлопці могли заглянути на гору маяка, то побачили б, що там сидів інший чоловік, який пильно обстежував далековидом тихе й, здавалося, цілком мертве море. Опісля він узяв телефонічну слухавку і сказав, не випускаючи з руки далековида, якого повернув на хлопців:

— Ми їх завернули... Якись смаркачі... Ні, не думаю. Не варто, нехай собі трохи поплавають...

За цей час наші моряки почали радитися, що їм далі робити. Куди пристати, щоб не налізти на міліцію?

— Може, вже облава скінчилася? — запитав Кок з такою безнадійністю в голосі, що його друзям, не зважаючи на поважну ситуацію, захотілося розсміятися.

— Чого ж ти, капітане, так зажурився? Не пустили в море, га? Чорти б їх забрали... От, чого доброго, нас на берег не випустять, тоді що робитимемо? — зажартував Жук, дивлячись, як у Кока заблищали сльози.

Але Кок був не з таких, які показують свої

дитячі слабості. Він швиденько підшморгнув носом і знову повеселів, хоч у його душі не було погідно.

— Приставай, Журавлику, куди попадеш. На нас вся Одеса дивиться, — Кок тужно глянув в бік міста, яке з моря здалося ще кращим. — Ми одинокі на всю пристань. І не буде дивно, коли лягаві нас не дочисляться: «Дивись на море! Супчики пливуть. Ось вони. Ось вони, наші дорогі хлоп'ята... По рибу виїздили? Вилазь, таку вашу... і претаку...» І ми вилазимо і ведуть нас і...

— Що це з тобою, малий? — стурбовано запитав Жук. — Ти, либонь трохи того...

— Розкисаєш, корешку? — Журавель багатомовно поглянув на Жука.

Але Кок вже трохи заспокоївся. Навіть спробував усміхнутися.

— Отаким я тебе люблю, — й собі усміхнувся Жук. — Нам журитися не вільно. Це шкодить на печінку. Давайте, причалимо десь і пересидимо лиху годину.

— Ваша пропозиція добра. Веслуй до берега. Там десь і зачекаємо.

Журавель знову почав веслувати, не поспішаючи. Кок перехилився через борт човна й опустив руку в воду. Ось, повагом хитаючись, пропливла велика медуза, за нею ціла зграя молодих бичків. Ще далі в глибині блиснула спи-

ною велика риба. Може, камбала? А що ж там у ще більшій глибині? Морська трава, може, і якісь скелі, між якими лежить затоплений піратський вітрильник? А в його трюмі в залізних скринях скарб? Але до скарбу ніяк не можна дістатися. Величезний рекін гасає навколо, не даючи нікому приступу. Але в мене ніж. Я спритно поринаю і відважно пливу до тієї клятої акули . . . Коротка, але скажена боротьба на життя або смерть. Нарешті рекіна вбито. Залишилося взяти скарб . . . Еге, а як же ти дихаєш? Та якось там дихаю, — сам себе заспокоїв Кок. — Беру скарб, навіть і не дихаючи, і вгору . . .

— Ну, ми й на місці. Вилазьте, рибалки! — загув голос Журавля.

— А, може б, ми тут побули до вечора? — запитав Жук, оглядаючи причал, на якому вже почався щоденний рух.

— Думаю, що краще кудись зникнути, — після надуми відповів Журавель. — До вечора ще далеко, а тут може наднести власника цього човна. Знову непотрібні розмови й вияснення.

— Отже, що ти радиш? — отямився з своїх фантастичних мрій Кок.

— Посидимо тут з годинку, а опісля я поведу вас в одне місце, якщо тільки воно ще існує — усміхнувся Журавель.

Однаке, хлопці мусіли просидіти майже до

вечора. Час від часу Жук виглядав на причал і зажурено хитав головою.

— Не можна . . . лягавих повно. Хіба, як вантажники скінчать свою працю. Терпи, козаче . . . отаманом будеш, — він глянув на Кока, що облизував пересохлі уста. — Ще трохи . . .

Голод і спрага давались в знаки. Хлопці охляли, а Кок навіть не пробував жартувати. Журавель тримався краще, але він морщив чоло, шукаючи якогось виходу. Жук напружував усі свої сили, щоб бути бадьорим.

Нарешті Жук знову виглянув і полегшено зітхнув. В пристані кінчали працю вантажники, і не поспішали, втомлено протягаючи ноги, групами подалися до виходу.

— Збирайтесь, корешки! Шабаш! — Жук вдоволено зідхнув на повні груди.

Журавель зразу скочив на рівні ноги, Кок повеселішав.

— Підемо в те місце, про яке я вам згадував, — підморгнув Журавель. Ви напевно ще там не бували. Там і поїмо, відпочинемо, а завтра видно буде . . .

— Чи не до готелю «Лондон» він нас запрошує? — поважно запитав Жук у Кока. — Ми ще там справді не були.

— Нехай куди завгодно. А то я вмру, коли ще хоч хвилинку посидимо. — Кок благально подивився на Журавля.

— Живи, живи. Ти, капітане, сьогодні трохи здав кінці... Я б сказав, немов би ти готовий був скатушитись, — Журавель глянув на Кока і зразу додав: — Я жартую. Сам ледве тримаюсь. Як там, Жуче, можна вилазити?

— Не тільки можна, а й треба. Я перший...

Пристань була напівпорожня. Останні групи вантажників, помившись біля крану, й собі рушили. До них приєдналися наші хлопці. Ніхто на них не звертав уваги, ніхто й не питав. Безпритульні в пристані — часті гості, хоч наші хлопці на таких вже не виглядали. Біля крану вони довго й жадібно пили воду, ледве відірвались. А біля брами Журавель непомітно завернув у якийсь провулочок з обставлених бочок.

— Через браму не підемо. Тут ми й видряпаємося. Але, хлоп'ята, обережно! Очі мусять бути на спині. За мною, козаки, за мною.

Спадала літня спека й Одеса почала відживати. З моря повіяло легеньким вітерцем. На вулицях ставало все людніше. Лиш у пристані пузаті кораблі задоволено поринали в заслужений сон. То там, то тут чути було веселу музику з голосників.

— Замість хліба — фокстротами годують, — сердито бурчав Кок. — Ось я до вас доберусь! — погрожував він не знаючи кому.

Хлопці пленталися незнайомими вуличками і провулками, не забуваючи при тому мати «очі

на спині». Згодом, досить пізно вже, вони знову вийшли на передмістя. Минули маленькі, похилі хати рибалок, невеличкі городці, що тулились біля тих халупок, і раптом налізли на цілком розвалений двоповерховий будинок. Ні, вікон, ні дверей у ньому вже давно не було, облуплені стіни світили голою цеглою. Зірваний в численних місцях дах звисав довгими бляшаними листвами.

— Оце «Лондон»? — щиро здивувався Кок.

— Ні, «Париж», — так само в тон відповів Журавель.

— Тоді поклич швейцара, нехай забере наші чемодани. І не забудь замовити вечерю.

— Все зараз буде зроблено, — Журавель поважно вклонився Кокові.

— Валяй! Я дозволяю, — Кок присів на піску. — Коли все буде готове, понесете мене в «Париж», бо я вже готовий і мені не зручно рачки влазити до цього прекрасного готелю.

— Ти ще мені подякуєш за цей готель, — усміхнувся Журавель, — і я вам, хлоп'ята, скажу щиро, що коли він ще існує, то ми тут відпочинемо.

— Що ти розумієш під «існує»? — не второпав Жук.

— Існує, себто, що в ньому ще хтось мусить бути. А якщо є, то міліція про нього ще так до-

кладно не знає. А, може, й знає? . . . Це питання, яке мене мучить.

— Так щож робитимемо? — Кок встав, розглядаючись навколо. — Може, підемо до іншого? Мені щось архітектура цього будиночку не дуже подобається.

— Справа не в формі, а в змісті, як навчає вождь усього світу. Зараз спробуємо задзвонити.

Журавель підійшов до діри, яка колись була заткана дверми, й зник у ній. Опісля почувся його голос.

— Давайте, герої, сюди. Тут розкішно.

— «Доктор Ватсон і Шерлок Гольмс увійшли до великої і фантастичної кімнати, яка нагадувала . . . »

— Невеличку діру, повнісіньку темноти, — докінчив Жук у тон Кокові. — Залазимо. Цікаво, що наш Журавлик розуміє під словом розк... — Жук не скінчив, як зачепився за щось і, легко клянучи, кудись запався.

— Я врахую те, що Жук впав. Отож, очевидно, що тут треба бути обережним, — говорив сам до себе Кок. — З цією хаткою жартів нема . . .

При цих словах він наступив на дошку, яка під вагою його ноги піднеслася і з розмахом шарахнула його просто в лоб.

— Чи ти часом не вдарився? Я чув щось по-

дібне на удар у порожнє місце. Чи не по голові дістав? — поважно запитав Жук з темряви.

Кок не відповів, чухаючи гулю на чолі. Він відважно зробив дальший крок і наліз на стіну.

— Що ти там товчешся? — зашипів Журавель.

— Технічна перевірка власним чолом, чи міцні стіни. Ти йому не перешкоджай, — не втримався Жук і неголосно засміявся.

Кок нарешті перемиг усі перешкоди й опинився біля Журавля і Жука, що вже вигідно порозлягалися на кимсь настеленій сухій траві під шматком уцілілого даху.

— Коли завтра ми дряпатимемо далі, — сонно пояснив Журавель, — не забудьте нарвати й постелити свіжої трави на це місце. Такий неписаний закон безпритульної братви. От нам теж хтось настелив. Зрозуміло?

— Так точно, — відповів Жук.

— Точно так, — підтвердив і Кок. — Буде нарвано, постелено, постелено і нарв... — він не закінчив і почав кудись провалюватися — його огорнув сон.

Жук так само, не помічаючи, заснув. Лиш Журавель ще раз висунувся крізь діру вікна на вулицю, довший час прислухався до недалеких гістеричних гудків паровозів, опісля обережно вмовстився біля Жука, і вже засинаючи, взяв руку Кока в свою.

І от, ніч ніби вже почала кудись мандрувати. Вулиця раптом почала губити свій таємничий чар. Якийсь шалений горобець, що ночував понад головами хлопців, раптом пригадав собі, що вже світає, і з вереском скочив на найближчу гилляку, з просоння мало що не впав, підхопився і, лаючись на всі боки, зник у невідоме. Цей горобець і збудив Кока, який, повернувши голову, побачив, що на нього з гущавини бур'янів, які росли біля їх «лежанок», дивляться чийсь симпатично босі ноги.

Кок, за звичкою, спершу поглянув на свої ноги, поворушив ними, переконався, що при всіх чудах світу ще не було випадку, щоб ця частина анатомії могла рости від голови. Він перевів погляд на Жука. Той спав солодко, підібгавши власні ноги під себе. Журавель, якому було надто тісно, поставив свої ноженята просто на стіну, де вони зачепившись за якусь цеглину, відпочивали мирно.

— Гм, цікаво, — сказав до себе Кок. — Три пари ніг, плюс дві — п'ять. Це, мабуть, у Жука за ніч виросла ще одна пара. От, має чоловік щастя...

Кок вже знову хотів заплющити очі, але мимоволі ще раз поглянув на нові ноги.

— Цікаво, хтось ночував разом з нами, а ми навіть не підозрівали, що хтось поруч вилежеться. А, може, це труп?

У Кока всередині все похололо. Він вирвав стеблинку трави й легко провів нею по великому пальцеві на одній з нових ніг. Палець не поворухнувся. Коли ж навіть за третій раз нічого з того не вийшло, Кок ствердив:

— Ясно. Це чистокровний труп. От лихо! Чи будити тих сплюхів, чи, може, я сам його поховаю? Добре сказано, поховаю. Де? Чим? Як?

Кок ще раз поглянув на того пальця, по якому водив стеблиною, перевів погляд на решту постаті, що заховалась у бур'яні, подивився на своїх друзів і почав уже вставати, як раптом хтось голосно і смачно підтягнув носом.

— Якщо не помиляюся, труп почав оживати, — зрадів Кок і непомітно штовхнув під ребро Журавля.

Журавель прокинувся, подивився на Кока і, побачивши його міну, перевів свій погляд на «трупа». Зпросоння він нічого кращого не знайшов, як запитати:

— Ноги?

— Не думаю, — скептично відповів Кок, глузуючи.

— Як ні? — опритомнів Журавель. — Чиї ноги?

— Живого трупа. Чув про таке?

— Все може бути. Але . . . ці ноги комусь належать?

— Як ти думаєш?

— Якійсь людині . . . Зрештою, зараз побачимо.

Журавель вже хотів підвестися, як ноги раптом поповзли в бур'яни.

— Бачив?

— Еге, цікаво . . .

Під час того Жук і собі відчинив очі.

— Що він там плете? — запитав Жук у Журавля.

— Та он дивись: чийсь ноги ночували з нами.

— Я їх перший побачив, ага! — похвалився Кок. — І це факт, а не рекляма. Ви ще спали, як . . . Одним словом, нема на що чекати й відгадувати. Гей ви, ноги, а покажіть свою фізіомордію! . . .

Трійця з цікавістю чекала, що заворушиться трава і з неї покажеться невідомий. Але трава, хоч дещо заворушилася, знову завмерла. Кок не витримав і ще раз гукнув, трохи голосніше.

— Гукни ще раз так, побачиш, як з усіх боків лягаві повискакують, — суворо повчив Журавель.

Він підліз до того, хто заховався в траву, й потягнув його за ноги.

— Вони чекали, аж гидка і страшна потвора вилізе з своєї засідки, — почав немов казку Кок, — і кинеться просто на їхні невинні голови . . . А, може, він справді мертвий?

— Мені цікаво, чи він прийшов після нас, чи

вже був тут і ми його не завважили? — запитав, ні до кого не звертаючись, Жук.

— Мабуть, спав уже перед нами. Сон у того типа, можна сказати, просто протигарматній, — прицмокнув Кок. — А, може, він, братіки, нічна сторожа, просто вчора набрався, як зюзя, і не міг не тільки заблукати до себе додому, а й слово «мама» вимовити. Що ви на цю теорію?

Хлопці не встигли нічого відповісти, як «живий труп» заворушився. З того боку, де лежало тіло, донеслося голосне шморгання носом.

— Досить музикально, — признав Кок, — у нього незлий слух.

У бур'яні довго щось вовтузилося, підтягало носом і нарешті хлопці побачили, як з-поміж стеблин бур'яну в них вперлася пара великих і здивовано-переляканих очей. А тоді з'явився і власник цих очей. Він продерся крізь стіну бур'яну і став перед хлопцями в усій своїй красі. Це було мале й замурзане пацаня. Худе й бліде личко, а ще більші як лопухи, вуха прикрашали власника цього портрету. Але все це було нічим у порівнянні з довгеньким і тонким носом, таким брудним, що здалека блищався. Короткі штанятка і біла колись сорочина висіли на пацаняті досить таки незграбно.

— Я думав побачити не знаць що, — розчаровано промимрив Кок, — а тут... Ну, що скажеш? — запитав він суворо.

У відповідь пацан так підшморгнув носом, що хлопці з подивом подивилися на нього.

— Такого я ще не чув, — Кок просто ахнув. — Повтори, корешку, ще раз, — попросив привітніше.

Пацаня нарешті опритомніло і, бачачи, що безпосередньої загрози від тих трьох нових сусідів немає, усміхнулося.

— Отож, — Кок зробив надзвичайно поважну міну. — Значить...

Але пацанок мовчав, незрозуміло дивлячись на Кока.

— Він глухонімий, — раптом заявив Кок. — Це ж ясно, як у ніч...

— Хто? — запитало пацаня тоненьким голоском.

— Та ти ж, а хто по-твоему?

— Я не глухонімий, я — Ньюма! — сказав пацан, мило усміхаючися.

— Ти диви, воно навіть ім'я має! Звідкіля ти, Ньюмо взявся і куди преш? — присуваючись до пацана, запитав Журавель. — Куди це тебе вітри несуть?

Ньюма трохи перелякано подивився на три пари очей, але швидко відчув, що ці очі не бажать для нього кривди. Він вирішив, що таким, як він пацанам, можна сказати всю правду.

— Я їду до своєї сестри.

— Хвалю! Кожний, хто має сестру, має і повне право їхати до неї. Конституція Советського Союзу, розділ сто третій, стаття п'ятдесятъ восьма карного кодексу — відразу нагородив Кок.

— Ти, Ньюма, його не слухай, він жартує. Куди до сестри? Тут в Одесі?

— То це Одеса? — злякався Ньюма. — А я думав, що це вже Бердичів.

— Не треба, Ньюмо, думати! Чи тобі повилазило? Коли ти приїхав на станцію, там великими літерами... Ти читаєш писаними чи лише друкованими? Отож там... — Кок навіть не дав бідному пацанові відповісти. — Ясно чорне по білому або навпаки стоїть... Одесса. Аж через два «с». Бо одного вже замало.

— Я приїхав вночі... А потім... я ще не дуже вмю читати, — почервонів Ньюма.

— Скільки ж тобі стукнуло?

— Мені ще не стукало — здивовано підвів очі пацанок.

— Ти, Ньюмо, політично неграмотний. Я питаю, скільки тобі вже набігло років, старигане?

— Вісім.

— Боже, — щиро жажнувся Кок. — В такому малому вміщається аж цілих вісім років! Гаразд. Припустімо, що це правда. А де ж твої

пахан і маханьша я не питаю, бо бачу, що не розумієш. Я питаю про твого тата і маму.

— Я їхав сам... З одним дядею. Він теж їхав до Бердичева. Коли ми приїхали на станцію, я його згубив. А потім почав шукати. Питав усіх чи не бачили мого дядя. Тоді я подумав, що коли на станції його нема, то він на мене чекає біля неї. Вийшов і отак... зайшов аж сюди. А ви теж їдете до Бердичева? А ваші дяді з вами?

— Ми теж їх загубили, а щодо Бердичева... Ні, ми туди, на жаль, не збираємося. А чи ти не маєш якоїсь записки до своєї сестри? Як могли твої батьки пустити тебе самого, чи навіть з дядьком?

— Я батьків не маю. Я сирота, — сказав просто Нюма.

— А, це інша справа. Щож ти думаєш робити? — Кок переглянувся з хлопцями.

— Я не знаю. Мабуть, поїду до сестри. Вона на мене чекає.

— Святе твоє, Нюмко, бажання. Що ми з ним робитимемо? — запитав Кок, чухаючи, як і завжди у тяжких випадках, потилицю.

— І звідкіля ж ти на нашу голову впав? — затурбувався Журавель. — Тут без тебе клопоту повні руки, а тут маєш... подарунок.

Але, не зважаючи на сердитий тон Журав-

левих слів, Ньюма відчув, що ці пацани допоможуть йому в біді.

— Я тут маю в кишені адресу моєї сестри, — сказав він ділово і витягнув старий шматок паперу, на якому хтось великими літерами написав: «Роза Табакмахер, Бердичів, Харківський провулок ч. 27».

— А чому ж ти, братку, цього відразу не показав?

— А чи я знав? — Ньюма невинно знизав плечима. — А де ж отой Бердичів?

— Але де ти таке ім'я собі придбав? Ньюма... Але, до речі: користуючись знанням географії, мушу тебе, корешку, потішити, що до Бердичева таки досить далеченько. Не виглядай крізь вікно, бо й так не побачиш. Чи ти розумієш, що ти попав у досить делікатне становище? Та де там, що він розуміє... Херсон там ось за рогом, Бердичів за вікном. Ех, ти...

Ньюма зрозумів, що не все в порядку з його поїздкою до сестри, і скривився.

— Тільки ти, синку, не розкисай! Дякуй своїй долі, що ти на нас наліз. Ми маємо зв'язки. Для нас такого пацана, як ти, посадити на поїзд — це раз плюнути. — Кок для підтвердження своїх слів плюнув на червону голівку реп'яха. — Правда, орли?

«Орли», себто Журавель і Жук поважно кивнули головами.

— Значить, посадимо і ти побачиш сестру. Ясно і елегантно. Ми тебе на найближчій вузловій передамо на руки корешкам, які пруть в напрямі Бердичева. Але ти нікуди вже більше не відходи і не губись. Бо коли і на цей раз згубиш чергового дядька, буде вже по тобі і своїй сестри не побачиш, як власних вух. Зрозумів?

— Зрозумів. Я не буду губитись.

— Ну, й молодець. Коли приїдеш, не забудь нам телеграмку вдарити, — Кок зі страхом подивився на Ньюин ніс, чекаючи, коли він ось-ось шморгне. — А, скажи мені, Ньюко, звичайно, це лишиться між нами, — Кок прису- нувся до пацана цілком близенько, — чи ти знаєш, що таке вузлова? Не знаєш? Отак і запишемо. Розколуйся далі!

— Я не вмію! — Ньюма благально подивився на хлопців.

— Вузловою називається станція, на якій багато рейок. Бачив колись? Добре, що хоч маєш відвагу признатися. Не бачив. Запишемо. Пояснюю далі. Отож, оті рейки залізнична братва деколи зав'яже у вузол. Одні зав'язують, а інші мусять розв'язати. Поки таке чудо відбувається, ми тебе, корешку новоспечений, перекидаємо з суші до товарнячка, який пре просто до твоєї сестри. Ти приїжджаєш до Бердичева. Виходиш, . . . вибач, вилізаєш з-під ва-

гона, назустріч біжить сестричка. Скільки там радості, сліз, крику і метушні. Поки тебе сестричка цілує і милує, «мальчики» підхоплюють чужі валізи, клунки, залазять до чужих кишень, вирізають з спин поважних дам цілі шматки каракуля, одним словом — життя кипить. Ти, Нюмко, і не уявляєш собі, яке це наше життя цікаве.

Кок прижмури́в око й лукаво усміхнувся.

— От ти вже в обіймах сестри. Звичайно, запити, ахи, охи. Опісля ти їдеш трамваєм до дому сестрички. Знаєш щось про трамвай? Опісля поясню. На всякий випадок він робить дзень-дзень. Приїхав ти з сестрою. Прийшли добрі сусіди. Питають, як тобі їхалося, чи подобалася тобі Одеса-мама. Кого ти там зустрів. Чи бачив Кока. Ти, Нюмко, відповідаєш на всі запитання. Бо не відповідати — це свідчить про твоє зле виховання. Так тобі кожний слідчий скаже, пригадаєш колись мої слова. Після запитань тебе попід руки ведуть до стола. А там... Чого тільки нема. Хліба нема, ковбаси нема...

— А що там є? — вчасно запитав Нюма.

— Чи я знаю? Тобі краще видно. Не журись, сестричка постаралась для тебе шамовку «на большой». Ти починаєш їсти, починаєш їсти... плямкаєш, чавкаєш, пробуєш ремігати як корова... Нюмко, злізь з стола, бо поводишся як

остання свиня... Я не можу далі, — застогнав Кок. — На якого біса я пригадав про ту ковбасу фантастичну і недосяжний хліб?

Нюма під час розповіді Кока не спускав з нього захоплених очей. Думками він уже був у своєї сестри, в тому, як кажуть хлопці, далекому Бердичеві, разом із Коком сів за стіл...

Жук з Журавлем також нехотячи ковтали голодну слину. Від учора нічого не їли. Може, коли б не Кок, не думали б про це. Але відразу захотілось їсти. Кок, після згадки про ковбасу і недосяжний для бідних пацанів хліб, притих.

Жук раптом встав, подивився на Журавля, який зразу зрозумів його погляд.

— Сиди, не рипайся, — сказав він. — Я піду. Я тут кожний кутик знаю. Вже мчить...

— Ти думаєш, що я в Одесі вперше? — образився Жук. — Я на одній нозі...

— Нікуди ви не підете. Куди вам нещасливцям? — засяяв Кок. — Це моя спеціальність. Довго не думавши, зробимо так.

Кок відвернувся, вибрав три стебелини, щось там поворожив і, повернувшись до хлопців обличчям, простягнув Жукові й Журавлеві жменю.

— Найкортша — виграє.

Жук потягнув стебелину, але не показав. За ним Журавель і теж заховав. Кок залишився з стебеліною, яка була такою маленькою, що

хлопці, які були певні, що мають найкоротшу, лиш переглянулися.

— Чесно? — запитав, хитренько усміхаючись Кок. — Чесно! — відповів собі сам. — Отож, я чухраю. А ви спокійно тут собі сидіть і базікайте.

— Ми пустимо його? — не здавався Жук. — Він пропаде, куди йому...

— Йому так, але мені... Що там говорити. Ми чесно грали і я виграв. Точка. Записано.

Журавель хвилину міркував, опісля ще раз подивився на Кока і махнув рукою.

— Нехай іде. Він на себе менше уваги звертатиме...

— Я буду таким маленьким... отаким, як у Нюмки ніготь на нозі... Вибачте, значно меншим. — Кок з деяким страхом подивився на величезний ніготь на великому пальці Нюминої ноги. — Ти, Нюмко, міг би той свій ніготь позичити до колгоспу. Там ним напевно червону ниву орали б. Такий малий, а з такими нігтями, як у крокодила... Взагалі, цей тип... Нюмко, скажи... як тобі це пояснити? Але мене це мучить... Ти ж казав, що походиш з Голої Пристані. Чи вона справді та пристань така гола? Як вона виглядає?

Нюма, який не сподівався такого запитання, тільки рота розняв.

— Гола Пристань? Це — Гола Пристань! Чо-

го ти причепився до неї? Може, колись вона була просто пристань, а тепер товариш Сталін її голою зробив? Ясно? — Жук ніби закінчив виклад у школі. — А тепер, товариші студенти, зробимо невеличку перерву. Товаришу Кок, прошу приготуватися до виїзду на курорт, на станцію Одеса-мама.

— Слухай, малий, — споважнів Журавель, дивлячись на Кока, який старанно приводив до ладу свою сорочку й штани. — Слухай уважно! Жарти жартами, але сам знаєш... Там гав не лови. Фараони такі, ніби їх покусали скажені собаки. Особливо на центральній станції. Коли зможеш підловити чогось пошамати — лафа. А ні, не пропадемо і так.

— Прошу не хвилюватись, товаришу директоре, я... — Кок подивився на друзів. — Можна подумать, що ви мене не знати куди відсилаєте. Куди найкраще мені скакати?

— Направо аж до кінця цієї вулички можеш чухрати спокійно. Там налізеш на паркан. За парканом уже залізничне депо. Але перед тим тобі доведеться минути останню хату. Біля неї колись був прив'язаний, для охорони перед босяками, гарний собачка, такий завбільшки в теля. Коли ми проскакували повз нього, завжди кидали йому щось на зубок і він тоді не гавкав і пропускав нас. Не знаю, чи те теля живе й досі, чи здохло. Може, на його місці є

новий. Уважай теж, не налізь на залізничну охорону. Коло того депо завжди нишпорить якийсь жлоб з рушницею або з наганом... Та що я тебе буду вчити. Паняй, тільки не затримуйся, інакше з Жуком прийдемо по тебе і наробимо такого шухаря, що нас Одеса-мама довго пам'ятатиме. Зникай!

— Я зникаю. Тримайсь, Нюмко, і не підтягай так голосно носом. Орезервуар, братіки! Я розвіявся в пух і прах, — театралью махнувши рукою, Кок перестрибнув через залишки вікна і вискочив на ту ж саму тиху ще й порожню вулицю.

Він кинув оком направо, кинув наліво, опісля спокійно пішов до того паркану, що про нього згадував йому Журавель.

Вулиця ще спокійно спала. Нічна зміна ще не закінчилася, а денна вже напевно в думках готувалася до праці. Будиночки були маленькі, з невеличкими парканцями і фірточками. Вікна у них були щільно заслонені дерев'яними ставнями, на яких ще залишилися сліди вимальованих червоною і синьою фарбою півників. Біля кожної хати було чисто підметено ще й побризкано від пороху водою. Під хатами — лавочки. Очевидно, тут вечорами збиралися на перекур сусіди, щоб при тому поскаржитися на тяжке і голодне життя.

Кок наблизився до паркану на кінці вулиці.

За парканом височіла велика цегляна стіна залізничного депо. Хлопець вже розігнався перескочити через паркан, тобто, вчепитися за нього і вправним рухом, підтягнувшись на руках, перекинути тіло на другий бік, як раптом перед ним появився невиразної масти невеличкий собака. Кок завмер. Пес так само. Вони дивилися один на одного, ніби оцінюючи свої характери. Перший опритомнів хлопець. Він зробив рух, що хоче підійти до паркану. Але собака, не рухаючись з місця, настобурчив шерсть і загарчав.

— Вибач. Я тебе збудив, — лагідно заговорив Кок, передчуваючи, що пес буде найбільшою перешкодою в його подорожі на станцію. — Ти розумієш, там пацани голодні. — Кок махнув рукою в напрямі вулиці. — Їсти хочуть... Ти, либонь, теж голодний? Хто за цієї проклятущої влади не ходить голодним? Але ти не думай, що можеш мене з'їсти на снідання. Подивись на мене: самі кістки і благородна, правда трохи спечена сонцем, шкіра. Очі в тебе розумні. Ти не виглядаєш на жлоба, який хапає бідного пацана за єдині в його житті штани? Отож, як будемо? Пускаєш?

Собака навіть не моргнув оком. Він сидів і не відводив від хлопця погляду.

— Може, ти чекаєш, що я тобі свою біографію розповім? Ні? Добре хоч так. Але чому ти

так рано зірвався? Слав би там собі в буді, якщо таку маєш, і мріяв про добру кістку. Як тебе кличуть? Напевно Бровко або Кудлай, га? — Кок помаленько підступав до паркана, вимірюючи віддаль від себе до пса. — Якщо я підскочу і вчеплюся за дошки, він напевно мене стягне... Коли б трохи ближче... От біда. Де ти на мою голову взявся? Чого ти так на мене баньки вилупив? Іди, трохи прогуляйся. Може, якогось котика зустрінеш... Прошу вітати від мене свою дружину й діток... Не жонатий? Ти диви! А виглядаєш, як солідний борець за соціалізм. Мушу тебе попередити, що при соціалізмі жадних собак не буде. Не віриш? Все зліквідують як клясу. Буде сама партія і комсомол. Опісля і їх не буде. І соціалізму. Взагалі нічого. І ти, жлобе, якщо загарчиш, дістанеш від мене просто по твоїй досить симпатичній морді. Чув? Отож, я лізу на паркан, а ти...

Собака загарчав, грізно показуючи ряд білих, гострих зубів.

— Чистиш їх порошком? — не розгубився Кок. — Це я бачу. Молодець. Зуби в нашому псячому, вибач, житті необхідні, але ти не думай, що мусиш їх на мені погострити. Кажу ж тобі, що я голодний, а так само Жук, Журавель і Нюмка-підтягайло. Отож, домовились? Я швиденько злітаю на станцію, зорганізую пошамать і тобі принесу отаку... — хлопчина

розвів руки. — Отаку костомаху. Вдаримо по руках?

Але собака, очевидно, не думав «вдаряти по руках». Він встав і почав наближатись до хлопця. Кок завмер.

— Невже ти наважився згамати бідного пацана? Я не вірю...

Пес підійшов до Кока, постояв, понюхав носом повітря, підніс морду і глянув хлопцеві в очі.

— А, може, я його власкавлю? — спробував зажартувати до себе Кок.

Собака, заглянувши хлопцеві в очі, раптом заспокоївся. Далі він махнув хвостом і лизнув Кока в руку.

— Чого ж це ти відразу не зробив? Такий солодкий кудлай! Дай лапу! Оттак. Чого ж ти її так смикаєш? Може болить? Ану, покажи! Ага, тут ти маєш занозу. Давай, я витягну. Ти лише не кривись. Бачиш, як це я роблю?

Собака на диво спокійно терпів, поки Кок витягне з його лапи трісочку.

— Готово. Ми з тобою, кудлаю, на все життя приятелі. Дай, я тебе поскобочу під шиєю, це ти любиш, я знаю. Але вибач, бо я таки мушу поспішати.

Кок вискочив на паркан, а пес слідкував за ним розумними очима. Хлопець щасливо пере-

махнув через паркан і зіскочив на невелику галявину біля залізничного депо.

— Тут треба бути обережним, як казав Журавель, — шепнув до себе хлопець. — Якщо я ще зустріну якогось гада з рушницею, ніякі розмови не допоможуть. Це тобі не кудлай...

Обережно зігнувшись, Кок почав просмикуватися повз залізничні склади в напрямі станції.

Щось разів зо два він мало не наліз на залізничного охоронника, який пильнував станцію від різного роду босячнї і злодіїв. Робітники в депо не звертали на хлопця уваги. Кожний з них був зайнятий своєю працею, всі брудні від різного роду мастил, сажі, змучені й байдужі. Лише молоді хлопці-учні ще мали охоту до жартів. Вони заховались гуртом за розібраний паротяг і жадібно затягались димом цигарок, напевно оповідаючи один одному веселі історії.

— Мої ровесники, — зітхнув Кок. — Якби не було, а вони, хоч і важко працюють, мають можливість учитися. Хто з них стане машиністом, хто механіком, слюсарем, мають куди піти після праці. Напевно і мама десь чекає, щоб умити сінка, переодягнути в чисту сорочку... Мама!..

Кок, сам того не помічаючи, зупинився біля хлопців і дивився на них, як вони гуторили,

ввесь час оглядаючись, чи не наскочить бува бригадир або майстер. Один із них завважив Кока, приязно кивнув до нього, пропонуючи закурити. Кок, усміхаючись, відмовився. І вже хотів підійти до хлопців, як раптом звідкілясь наднесло здоровенного дядька, який матюком нагнав хлопців до праці. Кок не чекав, аж дядько і на нього зверне увагу, а швиденько подався на найближчий перон, на який, важко дихаючи, якраз вкочувався пасажирський поїзд. На пероні зразу заройлося від людей. Але так само не бракувало міліції, яка тут особливо пильнувала речі тих, хто приїхав відпочивати на курорт.

Між пасажирами, що висипали з вагонів третьої класи, переважали блаженські убрання робітників, дореволюційного крою піджаки колгоспників, вчителів, службовців. Не бракувало й червоноармійців. Усі вони приїхали на так звані «путьовки», всі були з обідраними валізами й клунками та вузликами.

Вони стояли, безрадно оглядаючись на всі боки, шукаючи за тими обіцяними провідниками, які повинні були повезти їх до вимріяних санаторіїв і будинків відпочинку. Та дарма. Ніхто не збирався підходити до них. Навпаки, міліціонери грубо на них кричали, штовхали їх і приїжджі почували себе тут цілком зайвими й чужими людьми.

Але коли з «м'яких і міжнародніх» вагонів почали виходити випашені, одягнуті за модою, якщо така тоді існувала, «ответственніе работнікі», відразу біля них запобігливо закрутились носії, міліціонери, залізничники і ті всі, хто знав, що коло цих представників нової советської кляси треба скакати так само, як колись скакалося за батюшки-царя.

Нова кляса, не приховуючи своєї огиди й презирства, намагалася пройти крізь натовп отих з «третьої кляси», не забруднивши собі білих літніх убрань і суконок.

Кок стояв біля однієї групи, яка гаряче дискутувала, чи йти на вулицю і там шукати когось, хто допоміг би поїхати на Куяльницький лиман, чи чекати на обіцяного провідника. Кок удавав, що він оце щойно приїхав з своїм «папою» і чекає на вирішення старших. Не раз і не два повз нього проходили міліціонери, уважно вивчаючи його поглядом, але хлопець робив таку невинну міну, що жодний з «сторожів ладу» не підходив до нього. Кок тільки знизував плечима, немов би хотів сказати: «Я знаю, що ви, голубчики, з'їли б мене без соли, але на жаль, я зі своїм «папою», тож дзуськи!» Тож, стоячи біля «свого папеньки», Кок вивчав публіку, чекаючи, коли врешті він зможе закинути вудку. Ось із «міжнароднього» вагону вилізла слонячої, як окреслив її Кок, форми гро-

мадянка. Хлопець зразу її оцінив. Дружина відповідального замнаркома, головного бухгалтера тресту, директора заводу, начальника спецчастини, жінка секретаря партії, мамаша, зять якої тепленько влаштувався... Одним словом — це було поєднання всіх вище згаданих категорій.

Громадянка виглядала як свіжо намальована театральна декорація. Суконка на ній просто хапала за очі всіма можливими кольорами. Зрозуміло ж, вона приїхала відпочивати на «путівку» якогось місцевкому, відпочивати від цілорічного безділля, спліток і хандри. З громадянкою появився на пероні і її багаж. Тут була ціла купа валізок, серед яких Кок шукав очима за тією, в якій правдоподібно могли бути харчі. З усіх валіз він обрав три, одначе важко було сказати, в якій саме лежать харчові запаси відповідальної громадянки.

«Мушу її взяти психопатично, — подумав Кок, повторюючи нове, десь зачуте, слово. Він любив різні наукові кучеряві слова і пристосовував їх, де тільки було можна. — Це вийнятова нагода. Але коли я буду намагатися крізь стіни валізок угадати їхній зміст, рибка втече з-під носа, а тоді... Підходимо! Прошу всіх встати! Операція пацієнта починається...»

Кок кинув ще уважно оком на всі чотири

сторони світу і поплив, не поспішаючи, до дамочки, з «міжнароднього» вагону.

«Дамочка» нетерпляче повертала грубу шию, охкала й ахкала вголос, шукаючи носія. Кок підійшов до неї і коли шия її повернулася до нього, він зробив надзвичайно невинну міну і тихим задушевним голосом промовив, дивлячись знизу вгору:

— Громадяночко, ви як народня артистка республіки зрозумієте положення через перспективу перпендикуляра спущеного з основи трикутника на гіпотенузу під кутом сто вісімдесять градусів за Реамюром...

Дама ошелешено застигла, вилупивши очі на Кока, що задоволений продовжував, відмічаючи вислід свого надзвичайного вступу.

— Я думаю, що ви, як ангельської вдачі і характеру особа женської статі, не відмовите допомогти «бідному ребйонку», який не раз проливав свою кров за революцію, а ось «теперечкі», тобто, зараз мусить... Одним словом, чи не могли б ви дати мені шматок білого хліба, а ікра нехай уже буде чорна, га?

«Дама» з усього почутого зрозуміла два слова «хліб й ікра», тож відрухово нахилилась до валізи, в якій були її харчові запаси.

«Прекрасно, рибонько, чудово! — зрадив у душі Кок. — Нам більше нічого не потрібно». А вголос сказав:

— Може ви потребуєте допомоги, носія, наприклад, вдарити телеграмку до мужа, підшукати візника? Ми це можемо. Ваше слово, мадам... — Кок зігнувся і шанобливо вклонився тій валізі, в якій напевно було чим нагодувати не одного голодного пацана.

«Мадам» трохи опритомніла і, не спускаючи очей з Кока, намагалася краєчком тих очей знайти поміч. Але Кок не давав жертві остаточно очуняти.

— Я піду і пошукаю носія, ви тут чекайте на мене. Я на одній нозі.

Він відразу наскочив на носія, який збирався вантажити чийсь багаж. Кок моргнув до нього і шепнув у вухо:

— Народня артистка... Моя мама тобто Червінців має як сучка бліх. За мною, корешку, чи пак, вибачте, пахане, швидко, бо може зникнути, — і не чекаючи на згоду носія, потягнув його візок за собою.

Носій і Кок з'явилися біля здивованої «дами», як з неба. Нічого не питаючи, вони почали навантажувати її валізки на візок. Кок старанно допомагав, але та валізочка з харчами була в нього в руках і він шанобливо оцінив її питому вагу. Дама майже заспокоїлась, не бачачи безпосередньої загрози для себе. Носій, який не таке бачив на своєму віку, майже не

звертав уваги на малого, що метушився, увесь час вигукуючи:

— Мамочка, а ось тут ми поклали оцей чемоданчик, чи мамочка вже трохи відпочала?

Раптом Кокові здалось, що за ним хтось слідкує. Він відчув це в ту хвилину, коли ще раз дбайливо зважив у руці «свій чемодан». Не підносячи голови, хлопець глянув позад себе, опісля ж так само уважно роздивився навколо себе. Нічого підозрілого. Повно людей, рух, кожний зайнятий своїми справами. Але... «Мене моє прочуття ще не зрадило», — помислив Кок. Нахиливши голову й вдаючи, що вмощує валізки, він ще раз оглянувся. «Хтось за мною кнацає... Цікаво...»

Носій поклав на візок останню валізку й процесія рушила. Кок увесь час ішов біля візка, дбайливо підтримуючи валізки, а в випадках зустрічі з міліціонерами повертав голову до «мадам» і ніби щось до неї говорив. «Народня артистка» цілком прийшла до себе. Коли ж процесія вийшла на вулицю, Кок знову відчув, що хтось узяв його на око. «Мушу тікати, бо чую, що біда десь недалеко, але цікаво, хто висить наді мною?» Носій зупинився, чекаючи на дальші вказівки «мадам». Вона стала шукати очима за візником.

— Я закличу, — зірвався Кок. — Ви тут стійте...

Він побіг за візником, що якраз під'їздив до місця свого постійного постою.

— Шустрого синка маєте, громадяночко, — сказав задоволено носій, дивлячись, як спритно звивався Кок.

— Каково синка? — підвела очі «мадам». — Ви ето про каво гаворіте?

— Та от про того пацана... Хіба це не ваш?

— Як ви смієте? Я іще баришня, не замужем і не маю дітей, — «мадам» почервоніла по самі вуха. — Той пацан пристав до мене на станції. Дам йому п'ятака і нехай зникає... Ну, й босячні розвелося... І взагалі всякого барахла, да.

— Це слушно, — погодився носій, багатозначуще поглянувши на «мадам», — барахла аж забагато.

В цю хвилину підскочив на возі Кок. Він уже хотів ревно взятися за вантаження валізок, як біля нього виріс невиразної масти тип. Він просто вирвав з рук Кока валізу і, навіть не глянувши на нього, пробасив до «мадам»:

— Позвольте вам допомогти, прекрасна мадам. Ми зараз все влаштуємо. Дозвольте відрекомендуватись — гальянто вклонився тип. — Аркадій Утьосов, представник Наркомхарчпромсанатортресту.

Цю фразу тип випалив одним духом, чим узяв за серце мадам, яка, побачивши представ-

ника тресту з такою довгою назвою, відразу почувла до нього безмежне довір'я.

Дама кокетливо закотила очі, напнула і так широчезний бюст і, усміхаючись на всю губу, заторохкотіла:

— Наканець адін челавек порядочний. Я так іспугалась тут... Ви помімаєте? Адінокая дєвочка в чужом горoде...

— О, ми ето панімаем! — баснув тип. — Ви только не безпакойтесь. Всьо будет на все сто. Ви в какой санаторій? Це ваш багаж? Може ще на станції залишився? — запитав з надією в голосі.

— Нет. Єто все. Я в санаторій для ответственных работников льогкой промишленности. Ви меня отвезьоте, да?

— Будьте уверочки, тобто уверені. Ми умем...

Тип з запитом глянув на Кока. Кок зрозумів, що босяк не хоче мати жодних спільників. Він знав, що пацан теж хоче вирвати собі дещо з «багажу» легкої промисловости.

— А цей мальчик з вами? — запитав тип, показуючи на Кока.

— Ну, что ви. Я приехала сама.

— Ясно. Ми це запишемо. Ти чув? — тип понуро глянув на Кока.

— Чув, не позакладало. Ти там не дуже розганяйся, — неголосно відповів Кок, злісно гля-

нувши на типа. — Мене барахло не цікавить. Беру одну з шамовкою. Решта тобі. Там мої корешки чекають... — Кок багатозначуще показав очима кудись у бік.

Тип зрозумів, що не на того попав. Він подивився на валізу, на Кока, подумав хвилину, опісля кивнув головою на знак згоди.

— Стоїть. Бери. Мені на харчі наплювати, — і голосно до «мадам», — Він нам допоможе. Бери, пацанок, одну валізочку і неси до того візника. Решту ми зараз zorganizуємо.

— А чому не поїдемо цим? — дама показала на візок, що його спровадив Кок.

— Ми маємо від тресту. Це кляча ж, а в нас рисак. Провалюй! — тип підморгнув візникові, який без слова від'їхав.

Кок полегшено зітхнув і вхопив давно приготовану валізку.

— Там за рогом стоїть рисак, — крикнув тип, хапаючи відразу три валізи. — Ви, мадам, тут почекайте. Ми зараз повернемося. І прошу вас, уважайте на босячню. Котрі клунки у вас найважливіші?

— Оці, що ви залишили, — відповіла дама, сама того не знаючи, що підсунула злодієві найголовніші валізи.

— Пардон! Я мало не помилився, — тип залишив валізки, що їх мав у руках, й ухопив ті, які показала мадам. — Щезай, зараз! — крик-

нув він до Кока. — Ледве мені всю драму не попсував.

Кокові не треба було два рази казати. Він, зігнувшись під тягарем валізки, швиденько побіг за найближчий ріг. Мадам, мабуть, до чогось доглубалася. Вона звернулася до «представника тресту», але його немов корова язиком злизала. В цю хвилину попри неї пройшла якась намальована дівчина, яка, мило усміхаючись, сказала:

— Громадяночко, ви згубили карбованця!

Громадяночка нахилилася за тим загубленим карбованцем, що його так і не побачила, а в той час ще одна валізка пішла з босяком. Тільки тепер мадам зрозуміла, що її на очах обікрадено. Вона заломила руки й голосно на всю станційну площу заверещала:

— О-о-о-обікрали, міліція-я-я!..

Відразу біля неї виріс натовп цікавих. Всі питали, охали, ахали. Дамочка з сльозами в очах оповідала, безладно розмахуючи руками. Поки прибіг міліціонер, дама залишилася без багажу. Решту розікрала шпана, яка лише чекала на цю хвилину.

Задиханий і втомлений від бігу Кок знову опинився біля паркану. Великого труду коштувало йому перекинути валізу через паркан, яка два рази виривалася йому з рук і падала просто на голову. Кок боявся, що не дасть ради.

Але, напруживши останні сили, він таки перекинув свою здобич через паркан, а сам оперся об нього, важко віддихаючи. Серце калатало немилосердно. Але не встиг Кок порядно відсапнути, як із-за депо появилися два з залізничної охорони і просто побігли до Кока, поспішно виймаючи нагани. Кок не чекав, поки вони добіжуть до нього, а немов птах опинився на паркані й перемахнув через нього, навіть не отямившись.

Опритомнів він по той бік паркану, набивши порядну гулю, падаючи на свою валізу. Але крім гулі, він відчув, як чийсь довгий, теплий язик лизнув його в самісінький ніс.

— Приємно зустріти старого знайомого, що чекає на тебе, — сказав Кок, пізнавши собаку. — А ти маєш добру пам'ять...

У цей час хлопчина почув, як за парканом хтось голосно вилаявся. Він відразу пригадав, що сторожі вже прибігли до паркану й ось-ось перелізуть через нього.

— Зникаємо, ти чув? Це за нами — Кок вхопив валізу й помчав, якщо можна так назвати його біг зигзагом по вулиці.

Собака ні на крок не відступав від нього, піднявши вгору хвіст, і весело поглядав на Кока, немов би хотів сказати до нього:

— Ну, як? Ти бачиш, що ми досить швидко чухраємо...

Охоронник виліз на паркан, а бачачи безвиглядність дальшої погоні за пацаном, трохи посидів на невивідному місці, відсапнув, плюнув і, мабуть, не без задоволення зліз назад. Чи варто було бігти за пацаном через якусь дурну гуску, в якій цей пацан потягнув одну валізку?

Випадкові прохожі на цій тихій вуличці всміхалися, дивлячись, як мале пацаня швиденько котилося з огрядною валізою, а біля нього стрибав собака. Сцена була для них досить буденна. Чи не один пацан, потягнувши валізу на станції, цією дорогою мчав, рятуючи себе від міліції? Ніхто не думав зупиняти пацанка, або кликати міліцію. У бідного такої валізи не знайдеш. А от у нової советської буржуазії таких чемоданів багато. Нехай бідний пацан хоч раз на рік добре попоїсть.

Коли Кок спостеріг, що охоронник не думає його переслідувати, зразу зменшив швидкість бігу.

— Ти розумієш, — звернувся від до собаки, — якщо б ті пташечки з наганами полетіли за нами, то ми з тобою не витримали б змагань. А ти як думаєш?

Собака завзято завиляв хвостом, зазираючи Кокові в очі.

— Кажеш, що ти б витримав... Гм, можливо. А за себе я не ручусь. Бачиш, для таких всесоюзних змагань, як оце ми з тобою тепер

проробляємо, треба, не кажу часто, а бодай раз денно з'їсти... Тобі добре, в тебе є чим махати. Маючи чотири лапи, можеш їх міняти, як колеса в авті, а я... Але доля наша однакова. Одним словом, ми зійшли на пси, а пси зійшли на нас... Ти цього не розумієш. Зараз ми доб'ємося до своїх і я познайомлю тебе з своїми найкращими в світі корешочками. Але, скажи мені, будь ласка, — Кок раптом зупинився, — чого ти до мене причепився? Може ти сексот, га?

Зупинився і собака, не розуміючи, чого вони раптом стали.

— Отож, я тебе питаю: де ти працюєш? Хто твої батьки? Чи були засуджені, а якщо ні, то чому? Де ти живеш? Маєш добрих господарів? Годують тебе бодай раз на тиждень, чи ти промишляєш сам?

Собака якось протяжно зівнув і простягся біля ніг Кока. Хлопець засміявся.

— Бачу, що все ж ти не цілком зіпсувався в період соціалізму, з тебе ще можуть вийти люди. Але, ходім, бо на нас уже давненько чекають. Я з тобою тут розговорився...

Кок підхопив валізу й бадьоро рушив у напрямі погорілої хати. Собака не покидав його. Він то забігав наперед, то кудись раптом зникав, щоб опісля таксамо несподівано виринути біля самісіньких Кокових ніг. Нарешті вони

добилися до мети. Кок навмисне підійшов нишком, прислухаючись, чи не почує знайомих голосів. Але на його здивування голосів не було чути.

«Може, поховалися?» — заспокоїв себе хлопець і вліз у розвалини. Одначе, «кімната» була порожня. Хлопець розгублено подивився навколо, заглянув у гущавину бур'яну й остаточно переконався, що хлопців немає.

— Як це тобі подобається? — тремтячим голосом він запитав у собаки. — Може, вони, не дочекавшись мене, пішли на станцію? Коли б воно так було, а не гірше... Але ми не вішаймо носів. Трохи зачекаймо, може, вони зараз повернуться. Ти так на валізочку не поглядай. Коли прийдуть хлоп'ята, ми чесно поділимося, дещо й тобі перепаде.

Кок заховав валізку у бур'яні. Собака слідував за ним очима, опісля присів біля хлопця і лизнув його в руку.

— Не підлещуйся. Не люблю лаполізів... Хто це тебе так цапнув за шию? Ого, ранка досить порядна. Але ж і брудний ти. Чи не міг ти бодай на перше травня, свято всіх трудящих, бо паразити відпочивають все життя, — бодай раз помитися?

Але собака зірвався з землі й загарчав, дивлячись на вулицю. Кок і собі встав, чекаючи що хтось увійде і то напевно Жук і Журавель.

На превелике здивування Кока увійшов Ньюма. Він несміливо висунувся з-поза бур'янів і відразу смачно підшморгнув носом. Побачивши Кока, його замуззане личко відразу заясніло.

— Де ви були? Чому ти сам, а де Жук і Журавель? — Кок засипав Ньюма питаннями.

Ньюма спохмурнів і його очі сповнилися сльозами. Він глянув на Кока і тихо промовив:

— Якись дяді забрали їх там на станції...

— Які дяді і на якій станції? — вжахнувся Кок, прочуваючи лихо. — Кажі, Ньюмо, не муч...

— Вас довго не було...

— Кого це «вас»? — не зрозумів Кок.

— Ну, вас, — Ньюма показав пальцем на Кока.

— Ага, — нарешті зрозумів хлопець. — Вайляй далі. Опісля я з тобою на тему титулів поговорю. А тепер далі...

— Ми довго чекали. Опісля той довгий дядя каже: «Ходімо, пошукаємо його на станції». Ми пішли. Коли прийшли на станцію і хотіли зайти в середину, підійшли до нас якись інші дяді. Вони відразу почали кричати, а потім повели нас до ще одного дяді, який щось там писав, а потім нас позамикали в кімнаті, де було вікно з дротами...

Ньюма зробив павзу, підтягнув носом і запитав Кока:

— А де взявся цей собака?

— Він тобі опісля все розкаже, — запевнив його Кок, якого кортіло знати кінець історії, бо як це сталося, що Ньюму випустили, а Жук і Журавель ще й досі сидять. — Оповідай, Ньюмо, далі. Як же ти вийшов, а вони залишилися, га? Оповідай, Бога ради, не домучуй...

Ньюма знову споважнів. Він хвилинку наміслився, опісля почав оповідати, увесь час поглядаючи на собаку, який теж не зводив з нього очей.

— Ми трохи посиділи в тій кімнаті, потім нас знову покликали до того сердитого дяді. Він на нас кричав, махав кулаками. Опісля нас два дяді повели на вулицю. Тут раптом зробився рух... Всі кудись побігли, почали кричати, я так і не знаю, де поділися Жук і Журавель... Я блукав, блукав і от знову зайшов сюди. А як називається цей гарний собачка?

— Щось я не второпаю. Зробився рух. Чи хлопці його зробили? Може ти, Ньюмо, мені поясниш, куди і хто біг?

— А чи я знаю? — відповів невинно Ньюмо, навіть не слухаючи Кока.

Він усю свою увагу зосередив на псові, що дозволив себе погладити і час від часу тихенько, ніби незадоволено, гарчав.

— От, маеш, поговори з цим жлобом! — не витримав Кок, не маючи надії довідатися, куди

поділися його друзі. — Що мені тепер робити? Куди йти? А, може, вони за цей час, як я буду їх шукати, прийдуть сюди? Присягну, що вони повтікали. Напевно Журавель або Жук нароби́ли шухаря і під загальний шумок зчезли...

— Правильно, товаришу професоре! — почувся раптом голос Жука. — Правильно. Ми щасливо розтаяли на очах усіх лягавих.

— Мали щастя і трохи сприту, — додав Журавель, граціозно перекидаючи свої довгі ноженята через половину стіни. — Здоров був, малий!

Мабуть, не треба згадувати, як раділи хлопці, що знову були всі разом. Кок витягнув валітку, в якій були справжні скарби, що про них хлопці й мріяти не могли. Ковбаса, шинка, різного роду консерви, буханка білого хліба... Почався пир, в якому взяли участь всі присутні, включно з собакою.

— Ну, малий, тобі належитьсья орден, — ледве дихаючи, сказав Журавель, що простягнувся на траві. — Нехай ота краля здорова голодна ходить. Такої шамовки я вже давненько не пригадую... Ви подивіться на Кока...

— І на Жука, — сказав Кок, дивлячись на Жука, що аж стогнав.

— На вас теж варто поглянути, — скривився Жук. — Чого ви на мене всю увагу звер-

нули? Не бачили, як чоловік відчувається, коли напхав собі черево?

— Невже так хтось щоденно їсть? — запитав Кок.

— А ти ж думав, як?

— Тоді скажи, хто?

— Ти що, з неба впав? Наркоми, директори, і взагалі різні там верхівка. Я, правду кажучи, не бачив, але думаю, що навіть краще.

— Лише подумати, що кожного дня хліб, м'ясо, масло... Я б, мабуть, помер від того. Але звідки та зараза понабирала стільки шамовки?

— Не журись. Такі мають звідки брати. А тому, що вони так жеруть, то іншим недостає. Це, братіку, називається — ми приходимо до комунізму. Не дай, Боже, мені до того обіцяного комунізму дожити, — Жук сплюнув, — не дай, Боже...

Хлопці замовкли. Кожний з них з вдовolenням витягнувся на пахучій траві, що просто просила заснути. Одначе, Жук раптом встав.

— Як, братчики, чи не посадити б тепер нашого Ньюку? Треба ж пацана до сестри вислати. Не буде він з нами теліпатись.

— Я про це також думаю, — зітхнув Журавель. — Куди б тебе, підтягайле, посадити, щоб ти спокійно дочухрав?

— Ньюмо, ти чуєш? — крикнув Кок. — Ну, ви бачили такого...

Нюма прикуцнув біля собаки і солодко дрімав, не маючи охоти журитися своєю долею.

— Облиш, нехай спить. А от твій песик, як бачу, почуває себе немов вдома, якщо не ліпше. Як він називається? — Жук подивився на кудлатого гостя, який відразу забив хвостом.

— Ти бачиш, він усе розуміє. Отож, прошу при ньому поганих слів не говорити. Як він на ім'я? Чи я знаю? Мені здається, що він дому так як і ми, не має, — Кок підліз до собаки й поцілував його. — Люблю таких патлатих. Це вам, корешочки, не якийсь там лягавий. Найліпший приятель людини, тобто пацана. Правильно висловлююсь? Правильно. А тому я пропоную дати йому ім'я. Хто за?

— Не поспішай з загсом. Оце він зараз наївся так, як і ми, а вийде звідсіля, то дасть драпака до хати. Побачиш! — вдавано сердито сказав Журавель, якому також подобався пес.

— От і не дасть. Я таких знаю. А що ви на це, коли б ми його привласнили? — несміливо запитав Кок, дивлячись на хлопців.

— Чи ти не переївся? Сам знаєш, що ми ледь-ледь самі підскакуємо, а тут ще й отого... Як йому, питаю тебе?

— Дивись, він зразу морду підніс, цей кудлай...

При слові «кудлай» собака радісно кинувся на Кока.

— Ти бачив? Ти бачив? . . . От, уже й назвали. Кудлаю, дай лапу! — Кок узяв пса за лапу. — Ще гаразд не вмієш? Я тебе навчу не таких речей. Я з тебе порядну псину зроблю. А тепер, сідай! . . . Живи собі, як і ми, не пропадеш . . .

— Нехай залишається, поки сам не втече, — погодився Жук. — Лише ти скажи йому, щоб він сам собі на шамовку промишляв. Може, він ударився у фантазію і думає, що ми так кожного дня їмо?

— Залишіть Кудлая в спокою, — порадив Журавель. — Поки маємо час, кемаймо, братчики. Вечером мусимо звідсіля зникати. Думаєте, що тут нас не викриють? — Журавель вигідно вмовстився і блаженно закрив очі. — Лягаві можуть кожної хвилини сюди заглянути . . .

Ніхто не думав йому перечити, хлопці зазмерли в різних позах. Ньюма солодко спав, навіть у сні підтягаючи носом. Тим часом на вулиці зчинився рух. Бігали діти, чути було кроки й голоси мешканців сусідніх хат. День помалу проходив повз сплячих пацанів. Нехай сплять. Почекаємо і ми з вами до вечора. Напевно ще неодна пригода жде на них у майбутньому, непевному й голодному безпритульному житті . . .

Вже цілком стемніло, коли з погорілого будинку висунулися темні плями людських постатей. Пацани йшли малою чередою, що її замикав, вимахуючи хвостом, Кудлай. Кок ніс ще досить важкенький клунок, залишки з королівського обіду. Ньюма намагався не відставати від хлопців, увесь час оглядаючись на собаку, з яким він встиг уже заприятелювати.

Недалеко від освітленого головного входу на станцію череда зупинилася. Хлопці вибрали темний кутик, в якому заховалися. Уже було домовлено, що Журавель піде пошукати для Ньюми товариша подорожі, а якщо вже не до самого Бердичева, то бодай влаштувати Ньюму так, щоб він усе таки доїхав туди. Журавель кивнув рукою і пішов, вдаючи цілком безжурного пацана. Кудлай хотів уже бігти за ним, але в останню хвилину щось собі пригадав і подивився на Кока.

— Сиди тут, — заспокоїв його Кок. — Коли треба буде, я тобі скажу. Слухай, Ньюмо, жлобе, — звернувся він до малого прибудди, — ми тобі підшукаємо пацана, який або доведе тебе до твоєї сеструні або передасть комусь по дорозі. Їхатимеш як порядна людина, тобто, під вагоном. Не бійся. Там так само вигідно, як і в міжнародньому. Слухай пацанву і не лови гав. Коли ж приїдеш до сестри, вдар мені те-

леграму. Я навіть не питаю, чи ти знаєш, що таке телеграма і як її вдаряють. Ти безнадійний, Нюмка. Але на всякий випадок запам'ятай собі мою адресу: «Безпритульна республіка. Для Кока». Або краще «до запитання» на пошті. Може, це буде найліпше. Бо я не знаю, куди мене наркомбезприттрахбабах вишле.

Нюма слухав уважно, хоч, правду кажучи, мало що з того, що йому городив Кок, розумів. Кокові стало жаль цього карапета, що його доля так само кидала в невідоме. «Ех, коли б ми могли довести його до сестри, — подумав він, завзято чухаючи потилицю. — Дорога далека і чи знайде когось Журавель? А якщо не знайде, що з цим хлопчиною робитимемо? Тут кожної хвилини треба мати ноги на поготові, а Нюмка, як причепка...»

Мабуть, те саме думав і Жук, який одним вухом слухав Кока, а другим прислухався, чи не чути кроків Журавля. Минуло добрих хвилин двадцять, хлопці вже почали непокоїтися, як раптом Кудлай, що нишпорив біля них, радісно завивляв хвостом і, не оглядаючись на Кока, побіг у темряву.

— Журавель! — радісно зітхнули хлопці. — Нарешті він...

Журавель підійшов, але не сам. З ним був обідраний пацан, який обережно підійшов до хлопців.

— Готово, — заспокоїв друзів Журавель. — Ти, Нюмко, їдеш сьогодні з цим пацаном. Він обіцяв доставити тебе аж до Бердичева. Має якусь поважну справу... — Журавель підморгнув. — Вже все домовлене. Тільки треба дати йому на дорогу дещо з наших королівських запасів. Що ж ти на це, Коку?

— Якщо треба дати, то я не проти, — Кок обережно розгорнув вузлик і рукою покликав пацана.

— Це всі наші запаси, корешку. Ти собі візьми, скільки треба. Я окремо прошу тебе, щоб ти щасливо дотаскав нашого Нюмку до того Бердичева. Сам знаєш, як приємно дочухрати до рідної сестри, до того ж після багатьох років розлуки. Чи ти маєш сестру?

Пацан щось там промимрив невиразно, хижим оком кидаючи на харчі.

— Ти, як бачу, наш запас з'їв би з патрохами, — насмішливо сказав Кок. — Але не дуже розганяйся, бери стільки, скільки каже твое сумління і скільки треба за твої труди для Нюмки.

Пацан вчасно опанував себе й, не поспішаючи, вибрав консерву, трохи ковбаси і хліба.

— Все? — вичікуючи запитав Кок.

— Угу, — відповів пацан, відвертаючи від ласощів голову. — А де ж той мій пасажир?

Хлопці зразу оцінили вдачу пацана. Не дар-

ма Журавель нишпорив досить довго, поки йому пощастило знайти охочого відтранспортувати хлопчика до сестри.

— Отож, Ньюмо, прощаємось... З цим пацаном ти щасливо поїдеш. Слухай його так само, як нас. І головне, Ньюмо, забадай тебе муха, якщо ти ловитимеш гав. Давай лапу! — Кок потиснув здивованому Ньюмі руку, опісля ж відійшов, ніби щось там собі насвистуючи.

А насправді в Кока було поганенько на душі. Шкода Ньюми, ох яка шкода!

Попрощався і Жук. Він непомітно всунув у кишеню Ньюми свою заховану порцію ковбаси. Журавель відійшов з хлопчиною на бік і востаннє пояснив йому, як поводитися в дорозі. Кок знову підійшов ближче.

— Всі формальності з паспортом пророблено. Дипломатичний кур'єр може відлітати. Бувай, Ньюмо, і не згадуй лихом! — Кок махнув рукою і пішов, не оглядаючись.

Пацан узяв Ньюму за руку і пішов з ним, оминаючи ясні ліхтарні.

— Ти певний за нього? — запитав Жук у Журавля, не відриваючи погляду від малої постаті Ньюми.

— Дай, Боже, щоб я і цього разу не помилився, — відповів немов до себе Журавель. — Ходімо, Жуче, наздоганяти нашого малого, бо він у нас трохи розкис.

Кок ще був під враженням проводів Ньюми, коли поруч із ним порівнявся Журавель з Жукком.

— Я, корешки, коли влаштував Ньюмку, побував у нашому інформаційному бюро, — сказав Журавель, скося поглядаючи на Кока. — Там мені братіки сказали, що тут є невеличка, але пригожа хавирка, в якій можна перебути день-два, аж поки отой шухар трохи затихне. Там ми й довідаємося про транспорт. Тож, якщо ви не маєте нічого проти, зараз туди й по'їдемо. Лише . . .

— Договорюю, що там «лише», — вже слабо усміхнувся Кок.

— Мушу попередити, що там тепер зібралася кумпанійка — урки, блатняки, всякої масти босячня. Усіх загнала туди нечиста сила лягавих.

— Після такої передмови я вже не хочу туди йти, хоч би мене слізно просили, — підморгнув Жук Кокові.

— Я вас попередив і як сказано вище, всі готелі зайняті і нам, хоч-не хоч треба лізти до того, в якому можуть нас прийняти.

Журавель усміхнувся під вусом і повів пацанів за собою. Вони кружляли незнайомими провулками, пропадали в малоосвічених вулицях, щоб знову виринути на цілком темному бульварі. Журавель навмисне вибирав такий

шлях, щоб не потягнути за собою небажаного «хвоста». Несподівано вони мало не наскочили на міліцію, яка підстерегала якраз у тих місцях, де, здавалося, було цілком безпечно. Лиш завдяки темряві й бистрій орієнтації Журавля їм щастило вирватись з небезпечної ситуації.

— Цього разу лягаві не жартують, — кинув через плече Журавель, швидко проскакуючи через чергове прохідне подвір'я. — Ще такого не було, щоб, куди не плюнь, попасти на фа-раона. Це мені вже не подобається.

— Що ж ти пропонуєш? — запитав Жук, намагаючись не відставати від довгоногого Журавля. — Треба ж нам нарешті вже кудись прилізти, інакше і нас спіймають, як голубів.

— Вже недалеко. Я це вас трохи поводив, щоб за нами ненароком сексот не прив'язався. Але бачу, ніби нікого немає, а, може ви щось завважили?

— Та ніби нікого, — сказав Кок, удавано оглядаючись навколо.

— Йому все жарти на мислі...

— А тож, плакатиму. Веди нас, товаришу зодчий, далі. А знаєте чому я так швидко йду? Я вже давненько сплю, лише мої ноги самі мандрують. Це помагає. Тому мені байдуже, куди і коли нас заведе своїми незрівняними ніжками Журавель.

— Оце добре. Ви тут трохи побазікайте, а я

перейдусь. Лише не сперечайтесь. Мені треба понюхати навколо, бо ми, правду кажучи, ось-ось і на місці. Станьте онтам у тіні під тими воротами.

— Иди і нехай тебе береже Аллах, — прошепотів Кок, складаючи молитовно руки на грудях. — Пустити його, Жуче, нехай посувається в повітрі.

Журавель кинув очима на боки і зник.

— Куди це він нас завів? Я вже своїх ніг не чую, — поскаржився Жук.

— Ти мене питаєш, ніби я є асистентом товариша професора. Добре, що ми вдень трохи передрімали, а то... Чи можна тобі завдати, як то кажуть вопрос на запитання?

Кок хитренько усміхнувся. Усміхнувся й Жук, знаючи, що Кок почне свої штучки.

— Можеш, тільки де це наш Кудлай?

— Він пішов разом з Журавлем. Він знає, коли треба й коли не треба. Ти готовий?

— Чеши нарешті. Послухаєм.

— Як називається ципа-дрипа, яка танцює в балеті?

— Можна відповідати відразу?

— Канешно, як казав наш шкільний сторож.

— Балерина.

— Правильно. Ставлю п'ять. А як називається той цип-дрип, який танцює з тією ципою-балериною?

— Та це ж кожний знає... Він називається, називається... чекай, я зараз, от крутиться в голові.

— Мені тебе шкода, Жуче, хоч ти і виглядаєш на дитину з незакінченою нижчою освітою.

— То скажи сам.

— Він називається, — Кок зумисне зробив павзу, — називається балерун.

У відповідь Жук тільки махнув рукою і ти-хесенько та дрібно засміявся.

— Чого б оце я плакав? — ніби здивувався Кок. — Т-с, хтось іде.

У Кока був надзвичайно гострий слух і він деколи просто дивував хлопців тим, що міг почути чиїсь далекі кроки.

— Може це Журавель? — запитав Жук.

— На всякий випадок нас тут нема, — Кок намагався цілком заховатися в тіні воріт, щільно до них притискаючись.

З найближчого провулка напроти воріт нечутно впливля постать. Вона трохи постояла, опісля зробила пару кроків у напрямі хлопців. Скупеньке світло від далекої ліхтарні впало на довгу фігуру, в якій хлопці зразу пізнали міліціонера. Він нерішуче затупцював на місці, не знаючи, що далі робити. Опісля, мабуть, вирішив і просто пішов до воріт, де сиділи наші

пацани. Кок штовхнув Жука. Бігти було запізно й безнадійно. Так сидіти...

Міліціонер, не доходячи пару кроків до воріт, несподівано повернув у протилежний бік й неголосно свиснув. Йому з усіх боків відповіли інші свистки. За хвилину невеличкими групами почали сходитись міліціонери, серед них чимало в цивільній одежі. Все відбувалося мовчки, без слів.

— Їх, либонь, з двадцять буде, — шепнув Кок до свого друга. — Тут напевно справа не обійдеться без поважного шухаря...

Один з цивільних щось прошепотів до зібраних міліціонерів і вони так само, як прийшли, тихенько й без гомону почали зникати по двоє, троє з вулиці.

— Напевно облава, — майже зірвався Жук.

— Замри!.. Тут їх повно. Не вилазь...

— Як же прийде до нас Журавель? — не витримав Жук.

— Не хвилюйся, він уже напевно їх бачив... Нам треба трохи перечекати.

Але й Кок, хоч намагався бути спокійним, не витримав.

— Якщо він за хвилину не прийде, — лізу, прошепотів сам до себе.

Минула довга, довга хвилина. Навколо панувала глибока тиша. Десь у щілині воріт раптом озвався цвіркун. Нормально на нього ні-

хто не звернув би уваги, але тепер, коли всі нерви були такі напружені, Кок аж здригнувся.

— Бодай тебе цвірінькало, — подумав він. — Якраз у таку лиху годину...

У цей момент з протилежного боку вулиці щось невелике покотилося просто до пацанів. Кудлай радісно кинувся до хлопців, намагаючись лизнути Кока в ніс.

— Чи ти здурів? — зрадив Кок. — Де Журавель?

— Він тут, не хвилюйся, — і собі виринув Журавель. — Я тут. Знаю, знаю, бачив. Вони пішли туди, куди і нам треба. Нишпорять увесь час. Давайте, пацанята, за мною...

— Де ж ти був?

— За їхніми спинами. Я бачив, як вони тут мітинг влаштували. Але годі нам теревенити. Чухраємо. Мене весь час попереджав Кудлай, як тільки загарчить, я вже знаю, що треба бути обережним.

Почувши своє ім'я, Кудлай весело забігав навколо хлопців.

— Тут зараз за цим подвір'ям ми переліземо через невеликий парканець, — почав пояснювати Журавель, швиденько простуючи вулицею. — Не тратимо ні хвилини. Лягаві можуть наскочити, а тоді...

— Цей парканець? — запитав Кок, зупиняючись перед справді невеликим парканцем.

— Цей. Я вас підсаджу, а там самі чухрайте.

Хлопці перелізли через паркан і раптом опинилися серед бур'янів і височенної трави.

— Лізьте за мною, бо... Там он, за тими будяками провалля. А внизу вже море.

Зробивши кілька кроків, Кудлай раптом злякався і порачкував до Кока.

— Бачите, навіть собака відчув, що тут йому бігати веселенько не прийдеться. Я рачкую, а ви за мною...

Хлопці полізли за Журавлем, який спершу продерся крізь густі бур'яни, опісля поміж невеликими кущиками звернув направо й зупинився на хвилину, чекаючи на інших.

— Зараз поїдемо вниз, — пояснив він. — Тут досить круто. Але ми поїдемо пісочком і нам нічого не станеться. За мною, козаки...

Журавель посунувся кудись убік і зник. Хлопці почули, як зашумів пісок під вагою його тіла.

— Тепер ти, Коку, мчи за Журавлем, Кудлай нехай їде за тобою, а я останній, — Жук підліз до берега провалля і глянув у темряву. — Отак і не знати, чи є там десь кінець... Чуєш, Журавель свище, зникай!

Кок довго не думав. Він замкнув очі, вхопив Кудлая і рушив вперед. Відразу немов би якась

сила потягнула його вниз і він, не маючи змоги втримати рівноваги, стрімголов покотився вниз. За ним помчав пес.

За хвилину всі були внизу й Журавель не міг стримати сміху, дивлячись, як його друзі причалили біля нього. Здавалося, що Кудлай здурів з переляку, бо він тремтів, сховавши під себе хвоста.

— За отим горбком уже море, а нам треба в той бік, — Журавель вказав напрям.

— Але ж повітрячко тут, — задоволено сказав Кок і глибоко відіхнув. — Краса! . .

— Дихни ще пару разів і давай за мною. Ми, пацанята, нарешті приперли і скажу вам щиро, що весь час я мав малу надію на щасливе закінчення нашої експедиції. Самі ж ви бачили, як фараони нипали навколо. Я не збрешу, коли скажу, що вони чули дзвін, та не знали, де він. А, може, знали, — сам собі заперечив Журавель. — Хто зна . . .

Не встигли хлопці зробити кілька кроків у протилежному від моря напрямі, де височіла гора, з якої вони щойно з'їхали, як Кудлай, що біг поруч Кока, нагло загарчав і наїжив шерсть. Журавель тихо свиснув, але відповіді не почув. Він знову свиснув. На цей раз Кудлай загарчав грізно, немов би хотів на когось кинутися.

— Не рухайся! — почувлося з темряви.

Хлопці аж здригнулися від переляку. Голос був якийсь глухий, нелюдський. Кудлай присів, не голосно гарчав, вдивляючись кудись у землю.

— Куди вас несе? — впав з-під землі запит.

— До тебе, жлобе. Ти тут багато не розводь. Хочу говорити з паханом, — гостро відповів Журавель.

— Закрий піддувало й не балакай! — сказав хтось сердито. — Хочеш дістати по зубах?

А інший голос додав:

— Той, що корчить з себе героя, підійди до нас!

Журавель пішов наперед і раптом відчув, як його схопили дві залізні руки. Одна рука спритно затулила йому рота, а друга закрутила його руку на спину.

— Не шуми, братіку, й не рухайся!

Журавель зробив рух, щоб хлипнути трохи повітря і відразу відчув, як інші руки охопили його за груди і гостре лезо ножа неприємно залоскотало бік.

Журавель намагався навіть не ворухнутися, бо знав, що кожний зайвий рух буде останнім у його житті. Опісля його штовхнули й тримаючи, повели. Він ішов впевнено і в думках пізнавав кожний закрут і кожний камінчик на дорозі, якою не раз йому доводилося йти. Його вели двое, а третій ішов позаду, дихаючи Жу-

равлеві просто в шию. Нічого не змінилося. Так провадять усіх, хто перед тим не повідомив про свій прихід. Так само вартують. Бо на горі, з якої вони оце з'їхали, напевно теж була варта й повідомила низ про трьох з собакою.

Підійшли до темного отвору в горі. За цей час ніхто не пустив ні пари з уст. Мовчав і Журавель, знаючи, що балачки до добра не ведуть. Біля отвору варта пустила Журавля, але він знав, що коло нього стоять найменше з п'ять пацанів, які березуть вхід.

«Невже за такий довгий час, коли я востаннє тут був, міліція не довідалася про існування цього готелю для безпритульної шпани? — мимоволі подумав Журавель. — А, може, й справді це місце так добре оберігається, що його важко накрити...»

— Перебирай корочками! — почув він знову незнайомий голос. — Чухрай і не відчиняй піддувала...

Знову рушили. Журавлеві здавалося, що вони вже на місці, тому й здивувався, що мусить ще кудись іти. Бож ішли вони цілком незнаюю для нього дорогою. Час від часу хтось штовхав його в спину, коли він приставав, відчуваючи під ногами непевний ґрунт.

Нагло десь недалеко блимнуло світло. Ті, що провадили Журавля, кудись завернули, лиш один із них неголосно кинув:

— На світло чухрай!

Журавель не чекав другого наказу. Він упевнено пішов на блиск світла. Ще кілька кроків і він опинився у просторій кімнаті, яка нагадувала пивницю. Вистачило одного погляду, щоб здогадатися, що це був законспірований сховок одеського блату. Шпани дуже багато не було, але напевно всі присутні знали про це сховище. Попід стінами було простелене барахло й трава, на якій лежали у різних позах «гості». Їхній вигляд не обіщовав нічого доброго. Журавель зразу оцінив їх. Тут не було обірваних і босих, але всі виглядали, як це можна було завважити в світлі скупенької свічки, досить «піжонувато». Це були «аристократи» блату й урки. За столом зі свічкою сиділо четверо й грали в очко. Інші байдуже вилежувалися, щось неголосно оповідаючи. Чути було лише смачні загани матюків з боку тих, хто грав у карти.

Коли Журавель зник до півтемряви, він побачив у самому кутку кімнати і представників звичайних безпритульних, які тулилися одні до одних і з неприхованою пошаною кидали погляди в бік справжньої босяцької сметанки.

Журавель знав, до кого йому треба підійти. Він уже зорієнтувався, що ті при столі і є «батьками» хавири. Підійшовши спокійно, став, чекаючи на запитання.

Четверо при столі грали далі, не звертаючи на нього жодної уваги. Це теж стосувалося до етикетки, що її господарі тут завели. Нарешті після чергової програної і закінчення банку, один знову почав мішати карти і ліниво повернув голову до Журавля. Журавлеві зразу кинулося у вічі його порізане шрамами обличчя. Одне око нервово сіпалося, від чого здавалося, що власник цієї фотографії увесь час підморгує. Тип сидів в одній сорочці й штанах. Закочені рукави сорочки охоплювали сильні й м'язисті руки.

Інші теж були в сорочках, при чому один із них тримав у руках фінського ножа й ніби грався ним, увесь час повертаючи його до свічки, щоб світло грало на лезі.

Журавель зустрівся поглядом з власником підморгуючого ока, яке раптово засвітилося ніби й зразу погасло. Моргун мляво кинув поглядом на Журавлеву постать і так само мляво розтягаючи слова, запитав:

— Откуди прьош?

— З оттудова, — в тон запити відповів Журавель, показуючи кудись позад себе.

— Кажеш? — примружив очі тип. — А чо-го тебе сюди приперло, хто тебе просив?

— Лягаві, — Журавель насторожився, бо знав, що можуть бути різні несподіванки, а тому приготувався до найгіршого.

— Гм... лягаві. Запишемо. Ви чули? — запитав тип своїх приятелів.

Вони лише з цікавістю поглянули на Журавля. Той, що грався фінським ножом, раптом встав і підійшов до Журавля. Ростом він майже дорівнював йому. Але кремезні, широкі плечі й широкі розхристані груди свідчили, що сила в нього не абияка.

— Відразу кажи, гаде, правду, а то! — кремезний притулив лезо ножа просто до горла Журавля.

— Нас загнала облава. Там на горі повно лягавих...

— Кого це нас? — не віднімаючи ножа, запитав з усмішкою тип.

— Якщо хочеш, щоб я тобі відповів, не лякай пером, я вже ляканий. Нас троє. Там я залишив двох корешків. Кажу тобі, опусти ножа, бо я нервовий.

— Хто тобі сказав, що тут є наша хавира? — цікавився той з ножом.

— Тебе, жлобе, ще на світі не було, як я вже тут ночував, хоч і не тут, а в «зеленій».

При слові «зелена» всі із здивуванням подивилися на Журавля. Шпана під стінами уважно слідувала за розмовою тих при столі. Вони чули кожне слово й коли Журавель кинув незнайоме слово «зелена», всі насторожилися.

— Нехай говорить! — сказав один при столі, уважно дивлячись на Журавля.

Опісля ж він сказав до Журавля:

— Ти лише не так голосно, — і скопив очі на тих, що лежали під стінами.

Той, що тримав ножа, відійшов від Журавля.

— Я тут був, коли Вася Бумажкін-«Ранет» в гості сюди заходив, — ледве чутно сказав Журавель, чекаючи на реакцію.

Шрами на обличчі того, що сидів біля стола, відразу заворушилися. Він більше не завдавав запитань, лиш кивнув головою до своїх:

— Свій. Нехай прийдуть і ті, що з ним. Лягай, де хочеш.

На німий запит інших трьох він махнув рукою, але сам ще раз нишком глянув на Журавля. Журавлеві це не подобалося, але він не дав по собі пізнати, що про дещо здогадується. Відійшов на бік, вибираючи для себе вільне місце. Грачі знову розпочали грати й видно було, що вони про щось між собою шепочуть.

Журавель знайшов вільне місце недалеко кута, де окремою групою лежали представники пацанви. Ті відразу посунулися від нього і тільки мовчки кидали в його бік поглядами. Журавель не звертав на них уваги, хоч уважно вивчав, де хто лежить.

За якийсь час приведено Жука і Кока. До Кокових ніг тулився Кудлай, трохи наляканий

такою зміною обставин. Побачивши, де примістився Журавель, наші хлопці відразу рушили до нього, не звертаючи уваги на тих, що грали в карти.

Коли Жук проходив попри грачів, один із них непомітно підставив йому ногу. Жук упав, боляче стукнувшись головою об долівку. Кудлай голосно загарчав і присів на задні лапи, але Кок ще вчасно схопив його за шию. Журавель бачив цю сцену, але не поворухнувся, хоч кожний його м'яз був напружений до бійки. Той, що підставив ногу, вилаявся і сказав:

— Ти, жлобе, дивись, куди тьопаш. Чи тобі вже повилазило?

Жук помалу підвівся, глянув на напасника й хотів уже відповісти, коли його покликав Журавель:

— Давай сюди, братва! Тут можна спокійно полежати, — а потім сказав так голосно, щоб усі чули. — Якщо комусь заваджають його ноги, нехай тримає при собі, щоб опісля не шкодував.

Грач хотів зірватися з свого місця, але, глянувши на своїх кумпанів, знову сів, зло матюкнувшись. Жук пішов до Журавля.

— Лягайте тут поруч. Не звертайте уваги. Це буває, — заспокоїв друзів Журавель, значче глянувши на них. — Іншим разом не налізеш на ноги...

Кудлай все ще насторожено роздивлявся навколо й неспокійно стриг вухами. Але згодом і він заспокоївся і, примостившись біля хлопців, ніби завмер.

Від столика грачів час від часу падали слова:

— Мені дві. Своя. Перебор...

До Кока підліз якийсь пацанок і несміливо почав промовляти до Кудлая. Той навіть не загарчав. Він дозволив погладити себе по спині й не пручався, коли пацанок підтягнув його до себе й почав лоскотати під шиєю.

— Гарний песьо, гарний... Це твій? — запитав він Кока.

— Наш, — відповів Кок. — Пристав до нас. У безпритульні записався...

— Дав би я йому пошамать, але сам не маю, — винувато усміхнувся пацан і його очі добряче блиснули.

Під одним оком у нього синів великий «ліхтар», дитяче обличчя було бліде, змучене...

— Ми маємо, — потішив його Кок. — Я сьогодні на головній піймав пташку. Ти з Одеси?

— Оце з Ростова прилетів. І просто на лягавих. Поговорили трохи до душі... — пацан хитренько підморгнув «ліхтарем». — Пустили... Оце відлежуюсь. Кажеш, маєте щось на зубок?

— Маємо. Зараз побачиш, — Кок витягнув

свого клуночка, що його весь час спритно ховав, і розклав перед здивованим пацаном свої харчові багатства.

— Ого! — вирвалось у пацана. — Це розумію... Може, почастуєш?

— Бери, не соромся. Давайте, хлоп'ята, трохи перекусимо! Ти, Жуче, як там?

— Можна, — Жук потер свою гулю на лобі. — Я йому не подарую, — додав, із злістю глянувши на грачів. — Не подарую...

— Облиш. Прийде час на все, — потішив його Журавель. — Шамаємо...

За хвилину до них несміливо прилізли й інші сусіди. Кок щедро їх частував і запаси зникали на очах. Пацани зразу повеселіли. Дехто з задоволення голосно крякнув. Коло них уже зібрався невеликий гурт пацанви. Але ніхто не хапав і не брав сам. Усі знали, що Кок кожному дасть, скільки зможе, і не було протесту, коли Кок по-діловому знову загорнув рештки і зав'язав у клуночок. Кудлай теж не залишився голодний, бо кожний пацан хотів із ним поділитися тим, що мав.

Але біля хлопців зібралися лише пацани, інші навіть не звертали на них уваги. «Аристократи» мали що їсти й пити. Вони тільки незадоволено кидали в їхній бік погляди, коли пацани занадто голосно почали гомоніти.

— Як там у вас в Ростові? — запитав Кок, кладучи голову на волохатий бік Кудлая.

— Це тобі, корешку, не Одеса. Ростов — це місто «на большой». Хоч і ганяють нашу братву, та все ж жити можна. Чув я про Одесу багато, тому й приїхав глянути одним оком. За-кортіло в Чорному морі скупатись, але, як ба-чиш, не дали лягаві. Але я все ж піду на пляж. Може й ти бував у Ростові?

— Бував. Мені, як і тобі, захотілося в Доні скупатися. Махав я тоді на Кавказ. Пішов на пляж... — Кок весело засміявся, щось зга-давши. — Там я мав невеличку пригоду. На-кнацав одного фраера. І вже хотів його шта-нята собі одягнути, як якась зараза мене за-кна-цала. Піднесла рейвах. Мене голим і забара-бали. Позбігалось пролетаріяту й трудової ін-телігенції... Стою я голий, як зюзя, в одних трусиках. А жлоб почав доповідь про розбеще-ність шпани, про закони, про... Одним словом, прибігли фараони й повели мене голого до ра-йону. По дорозі я не розгубився, а на очах у здивованої трудової публіки й сприснув. Отак голий аж до Харкова дострибав.

— А якже тобі пощастило нарезать? — за-питав хтось із пацанви, прислухаючись до Ко-кової розповіді.

Жук лежав недалеко Кока й уявляв собі, як той малий біжить по Ростові голяка. Він навіть

забув про свою гулю. Лише Журавель, хоч удавав, що слухає Кока, ввесь час намагався пригадати собі, чи не зустрічав він десь отого з шрами на обличчі. Але пригадати ніяк не міг, хоч був певний, що десь напевно він його уже бачив.

Кок хотів продовжувати розповідь про свої голі ростовські пригоди, як від стола пролунало сердите:

— Замри, ракли! Чого так розкудкудахкались? Хочете, щоб повигонили вас?

Пацани відразу замовкли, перелякано ховаючись по кутках.

— Що це за королі? — пошепки запитав Кок, очима показуючи на стіл.

— Чи я знаю? Це ж ваші, одеські, — пацанок призириливо подивився на грачів і майстерно плюнув крізь зуби. — Щось вони того... Справді королями себе корчать. А ти все ж розкажи, як голяка по Ростові бігав.

— Ведуть мене, раба голого, а я плачу, гірко плачу. Мовляв, невинне дитя, помилково свої штани з чужими заміняло... А мої вже саме решето. Думав я собі, що продам фраера, а собі на доргу до Сочі нове барахлишко на базарі виміняю. Але фараони не з таких, не вірять. Бачу, що до міліції вже пару кроків, а там мені бочка, так я дав ривка й на перший буфер трамваю вчепився. Фараони за мною.

Свист, крик, метушня. Якщо б я не такий великий, як оце тепер, напевно збацали б. А так, хто на малого пацана увагу звертатиме? Іду я і бачу, як якогось фраера публіка спіймала й, мабуть, думала, що це за ним міліція ганяє. Поки туди, сюди, я голяком на буфері щасливо й зник. Трохи той буфер на сонці був загарячий. Я собі анатомію спік, поки пощастило на візника перескочити. По дорозі в однієї мадам торбинку позичив. Ловила гав на вулиці. Одним словом, я гарно скупався в Доні . . . А в Харкові на станції одного фраера голяком так настрашив, що . . .

— Ей ви, блохи, чи заткаетесь нарешті? — гаркнув один з грачів.

— Замри і не дихай, поки в риля не надавав, — докинув інший.

Кок замовк. Пацанок з Ростова, не кажучи ні слова, відсунувся від Кока й ліг горілиць. Жук подивився на Журавля. А цей поглянув на пацанка, опісля ж на грачів.

За короткий час їхнього знайомства Жук уже пізнав характер Журавля. Тож і тепер спостеріг, що Журавель перестав бути спокійним, тихим корешком, а став іншим, таким, що його хлопці ще не бачили. Він зблід, зморщив чоло й увесь якось напружився. Жук знав, що за цим прийде щось погане. Він здогадувався, що коли хтось стане Журавлеві на пальці, тоді

він може бути жорстоким. Таких вибухів з ним ще не траплялося, але сам він оповідав Жукові, що бували в його житті такі моменти, коли він дивувався усіх своїх корешків, які аж ніяк не підозрівали, що в цьому довгому пацанові є стільки сили, спритку й сміливости.

Одначе, на цей раз Журавель опанував себе. Він лише нервово потер руки, знак, що йому мало бракує до того стану, про який сам колись оповідав.

Жук ще раз глянув на Журавля. Тут він побачив, як до них з гурта «аристократів» підліз молодець та, не питаючи нікого, ліг біля Кудлая. Виглядав він досить цікаво. Насамперед увагу привертало його обличчя: досить правильні риси, глибокопосаджені очі, пишна білява чуприна, яка була давно не чесана й брудна, та переламаний у самому переніссі ніс, що надавав цілому обличчю бридкості. Він був без сорочки. Ціле його тіло пишалося фантастичними візерунками татуажу. На грудях великий, з розпростертими крилами, орел, а під ним напис: «За синього орла — жизнь!»

Пацанок з Ростова усміхнувся, дивлячись на цього молодця, і пошепки пояснив:

— Це наш «нарком». Ми разом із Ростова приїхали... Дуже гарячий...

— Не тріпесь, — скривився «нарком», — не

трепісь. І взагалі за грамотного не розписуйсь. Ви звідки, пацани?

— Ми й самі не знаємо, — відповів за усіх Кок. — Отак гуляємо так, як усі порядні люди...

— Порядні, — перекиривив «нарком». — Чи ти, сопля, знаєш, що таке порядні люди? Хоч тепер уже порядних давно нема, перевелися. Сволоч Сталін усіх з'їв. Та що ви там знаєте!.. От, колись була житуха, про яку вам усім баракхольщикам і не снилося.

— Наливаєш, «наркоме», брешеш, — задиркуватو сказав пацанок.

— Чого б це я брехав? — щиро здивувався «нарком».

— А чого тебе «наркомом» кличуть? — не витримав Кок. — Може ти справді ним був?

— Не я, а мій папашка. Ясно? Таки справжнім наркомом. Та що там говорити...

Ніхто уже більше не питав «наркома», але він раптом, без усякого вступу, почав про себе оповідати. Хлопці бачили, як у нього тремтіли руки, коли він витягнув з кишені пачечку цигарок і жадібно закурював. Палив він майстерно, глибоко затягаючись димом і випускаючи кільця. Очі у нього посвітліли й саме обличчя раптом стало якимсь іншим. Навіть кінчики вух порожевіли. Було очевидним, що «нарком» глибоко переживав свою розповідь. Знову біля

хлопців виріс цілий гурт пацанів, які жадібно ловили кожне слово «наркома».

— Була колись житуха . . . Це були часи, коли мій папашка виліз на директора банку. Жили ми немов у раю. Ми мали квартиру з восьми кімнат, служницю, шофера. Нам нічого не бракувало. Пролетаріят у черзі стоїть за соціалізмом, а нам шофер до квартирки гори шамовки й барахла приносив. Ходив я до школи. Одинак був. Мамаша мене розпещувала, усе мусіло бути так, як я захотів. Папашки ніколи не було вдома, тож я літав, немов птах . . .

«Нарком» усміхнувся сам до себе й випустив кілька кілець диму.

— Але повністю я пізнав життя, якого ви, пацани, ніколи не знатимете, коли мого папашу зробили наркомом. Тоді до нас приходили великі риби, різні піднаркоми, директори й вообщє вожді. Звичайно, це були приятелі папашки, а в них, як це водиться, були синочки й дочечки, з якими я тримав штаму. Приятелі папашки влаштували з ним бенкети, але куди їм було до нас . . . Ми, молоді, гуляли, бешкетували й прогулювали свою молодість, як тільки могли. Звичайно, що на наші гулянки треба було монети. І ми почали організовувати ту монету на всі лади. Пили ми тільки вина, головно шампанське, що його ми купували в спец-розподільниках для «ответственных работников» совнар-

кому. Там було все. Все купувалось без обмеження. Я чув про якийсь голод, чи що, в Україні, як казав папашка, але хто тому вірив? Я знав, що важко було щось там дістати з харчів чи баракла, але це не для нас. У Москві для нас нічого не бракувало. А на решту нам було наплювать . . .

«Нарком» на хвилину замовк і задивився десь у простір. Опісля він вилаявся глухо й знову поглянув на пацанву.

— Чим більше ми, братіки, гуляли, тим більше потребували на ті гулі. Спершу я просив у папашки, а згодом і сам поліз до шухляди його стола, де були гроші. Підробив ключ і підрятувався. Те саме робили мої приятелі. Одначе, ми розгулялися до того, що обчистили дім одного з наших товаришів, батько якого був торговельним представником за кордоном. Товар ми пропили, як полагается. А пропивати було що. Опісля пішли інші справи і ми не зчулися, як стукнули одну старушенцію, в якій було дореволюційне золото, так, що вона без довшої надуми пішла в «мір іной», як казав Володька Маяковський. Звичайно, це наробило шуму, шукали за шпаною, а на нас навіть не глянули. Куди ж там! Ми були недосяжні для звичайної міліції. Бож між нами були синочки всесоюзних спецслідчих, дві донечки відповідальних з НКВД, три синочки заступників наркомів, один

синочок наркома, себто, я, тож як таку сметанку зачепити?

Але одного разу ми мали неприємну справу. Розгулялися ми так, що в одному готелі не лишили ні одного дзеркала, не кажучи про вікна. Тоді нас, голубчиків, і накрили. Очевидно, не якась там міліція, а «могучее» НКВД. Ми не були з боязких, а почали матюкатися, кидати в «спец-сотрудників» золотими годинниками, бронзолетками, а синок одного замнаркома з дурю виліз на стіл і голосно вилаяв на двадцять поверхів самого Йосю Сталіна. За це вже нас притиснули... До того ж всипав нас один із товаришів, все до чиста розповів і, якщо б ми вчасно не позникали, були б нас шльопнули... Перед своїм «зникненням» я обчистив свого папашку до нитки... А тепер і гуляю. Шукали за мною, питали, але якось досі щастило мені... Але мені наплювать на все, навіть на своє життя... М-да!

«Нарком» ще раз вилаявся, знову закурив і, відсунувшись на бік, замовк.

Запанувала мовчанка. Ніхто не питав «наркома» про дальші пригоди. Бо в кожного перед очима стояв його дотеперішній «трудоий шлях». І кожний по-своєму думав про нього.

Жукові стало бридко. Він навіть не глянув на «наркома», а ще далі відсунувся від нього. Це був представник нової «золотої советської»

молоді. Про таких, як оцей «нарком», ходили різні сплітки, але правди ніхто з безпритульних пацанів, що вийшли з широких верств народу, не знав. А тут тобі «сам» такий трохи відслонив заслону того «золотого» життя... Тьфу, і це вони роблять у той час, коли мільйони гинуть з голоду чи по тюрмах...

Журавель з цікавістю приглянувся «наркомові». Він уже зустрічав таких. Це була найгірша категорія блатного-кримінального світу. Такі, як «нарком», легко піддавалися впливам сильних характерів, були нестійкими й слабівільними. На таких, як вони, ніяк не можна було покладатися. Вони дуже часто не витримували допитів і розколювались, тобто, зраджували товаришів і йшли на співпрацю з міліцією або НКВД. Опісля, використавши таких донощиків і «співробітників», енкаведисти їх і ліквідували. Журавля завжди насторожувала присутність таких «наркомів» і він знав, що рано чи пізно треба сподіватися таких історій, що не завжди щасливо кінчаються.

Цілком інше думав Кок. Він з цікавістю розглядав «наркома» і не міг збагнути, що цей нещасний покидько з Москви пустився на розбій і вбивства тільки «от нечево делать», а тепер, пересичений злочинами й гулящістю, плює на своє життя, хоч ще молодий... Бож яка мета

такого життя? Вбивства, крадіж, горілка та наркотики...

Кок чув про таке зілля, що одурманює людину і робить її своїм невільниким, але не уявляв собі, що воно таке. «Він, мабуть, і вчитися не хотів, — заздрісно подумав хлопчина про «наркома». — А скільки змоги мав читати різні книжки! Там на Україні був голод... А не знає він, що таке бути справді голодним...»

Несподівано для себе самого Кок запитав «наркома»:

— А чому ж ти не повернешся до свого папаші? Він тобі б усе пробачив і ти б жив так, як раніше, в достатку...

— Мені, жлобе, вже повороту нема. Зрозумів? Я не є таким пацаном, як ти. Я є уркою-аристократом. Професіоналом, так би мовити. Я є продуктом, як казали нам на слідстві, морально безнадійним. Мене й могила не виправить. Я хворий, якщо не нап'юся, не піду грабити, для мене «мокре» це раз плюнути... От, вийду звідсіля і полечу шукати для себе таких орлів, як я...

— А якщо піймають?

— Піймають? — здивовано запитав «нарком», — піймають... Що ж, то піймають. Колись же й мене мусять піймати. Тоді буде видно. Хіба шльопнуть, — додав спокійно, немов би йшло про звичайну справу. — Шльопнуть і амінь.

Був такий і нема. А покищо я плюю на всіх з висоти небес. Мене так легко не візьмуть. Хіба б знову почали перевиховувати. Але нехай спробують. Я вже перевихований. Папаша, кажеш? Гм, я чув, що він далі велика шишка. Хоч і не в Москві. Колись навідаюсь... Мабуть, е там у нього щось на зубок...

«Нарком» криво посміхнувся і звернувся до Кока.

— Ти, мікробе, багато чого не знаєш і не розумієш. Ти ж — пацан...

Один із тих, що грали в карти, пішов у кут і витягнув пляшку горілки. Він сам випив добрий ковток і дав своїм співгравцям. «Нарком», який лежав спиною до стола, почув булькання і миттю зірвався на ноги. Він, немов непритомний від жадоби, пішов до стола.

«Починається те, чого я сподівався, — подумав Журавель, — ну, побачимо далі...»

Усі присутні, разом з урками, повернули голови. «Нарком» підійшов до тих, що пили з пляшки, й мовчки жадібно слідкував за кожним їхнім рухом. Коли пляшка обійшла коло й опинилася в руках найближчого до «наркома», він, не кажучи й слова, простягнув руку, вихопив пляшку й почав жадібно пити. Але не зробив він і пару ковтків, як дістав страшенний удар в обличчя. «Нарком» заточився і впав на підлогу. Пляшка дзвінко розбилася на скалоч-

ки. По руках «наркома» текла кров, на обличчі з'явився синяк. Він потер руки і, піднявшись, незлобно усміхнувся і тихо запитав напасника:

— Ти за що мене вдарив? За що?

— Пішов на місце, байстрюче, ти до кого лізеш? Я тобі дам горілки. Хто дозволив тобі до нас підходити? Зникни в цю ж мить, чув?

«Нарком» похилив голову й вдавав, що хоче відійти. Але опісля блискавично обернувся і так різонув найближчого кулаком у голову, що той, не ойкнувши, упав, потягаючи за собою стіл. Один із грачів кинувся рятувати свічку й карти, а двоє інших готувалися скочити на «наркома».

— Двоє, а, може, й троє на одного? — призириливо процідив крізь зуби «нарком». — Давай, давай. Відразу видно королів. Барахло ви, а не урки. Підходь, я вам зараз . . .

— Стоп, — сказав, ні до кого не звертаючись, один із грачів. — Стоп. Не можна, щоб усі на одного. Я вам покажу, як наші вміють бити.

Він почав підходити до «наркома». Вигляд у нього був страшний. Аж тепер хлопці роздивилися на грачів.

«Нарком» стояв готовий до відсічі: закривавлений, брудний, він не спускав очей з свого противника. Босячина кинувся перший, намагаючись вдарити «наркома» просто в лице. Але «нарком» вправно захопив його за голову «клі-

щами» й сильним рухом повернув до себе. Босяк лиш зойкнув і безвільно завмер. Тоді на «наркома» кинулися два інші. Вони звільнили свого товариша з «кліщів», вхопили «наркома» за руки й закрутили їх йому на спину. Тоді встав той, що його першого вдарив «нарком». Це власне був той зі шрамами, з яким говорив Журавель. Босяк встав, не поспішаючи, обтрусив порох з сорочки й штанів, подивився на тих, що тримали «наркома», і підійшов до нього.

— Ти кого насмілився вдарити? — прошипів він, витягаючи фінського ножа. — Я тебе питаю, кого ти насмілився вдарити? Ти знаєш?

«Нарком» не відповів. Лише тріпнувся, напружуючи всі сили. Але вирватися не зміг. Йому ще дужче скрутили руки і він безвладно майже повис, схилившись до підлоги.

Босяк з ножем щосили вдарив кулаком «наркома» в живіт. «Нарком» ойкнув, але за хвилину божевільно шамкнув:

— Бий, заразо, ріж! Четверо на одного...

Він не скінчив, як знову дістав удар в лице.

У цю хвилину пролунав голос Журавля.

— Такого, щоб четверо били одного, я ніколи серед чесних пацанів не бачив.

Жук глянув на Журавля і здивувався. А пацанок із Ростова зацікавлено запитав:

— Ти боронитимеш його?

— Не його, але наших неписаних законів...

— Хто там ще нявкає? — гаркнув один із тих, що тримали «наркома». — Хочеш дістати?

Здавалося, що Журавель тільки на це чекав. Він зразу скочив на ноги. Тіло напружилося, немов натягнена тятива лука. За ним встав і пацан з Ростова. Жук і Кок теж не дримали, хоч мало усвідомлювали собі, що їх жде. Але решта пацанви й урків навіть не ворухнулася.

— Він уже дістав своє, пустить його, герої! — з насмішкою процідив Журавель, ідучи до тих, що тримали майже непритомного «наркома».

— Так це ти? А... підходь, підходь, ми на таких чекаємо, — сказав той, що бив «наркома». — Хочеш відразу фінкою?

— Пусти, гаде, «наркома», чув? Або стань з ним сам на сам.

— Ти мене, гнидо, вчитимеш, ти мені будеш наказувати? Ти... ти...

— І тебе і твоїх напарників. Вчитиму законів, зрозумів, гаде? Ти хоч удаєш, що з королів, але по тобі відразу пізнати, що ти сволоч гірша від лягавих...

Поруч Журавля став пацанок. Він натягнув на праву руку залізного кастета і лише чекав на початок. По ньому було видно, що він теж уміє бити. Жук і Кок стали за ними. У Кока від нервового напруження легко тряслися ноги. Жук так зблід, що став цілком білий. Усі знали,

що тут жартів нема. Може початися бійка, яка напевно закінчиться трагічно.

Журавель кинув оком на пацанка з кастетом і усміхнувся кутком уст.

— Не поспішай! Я і сам дам собі раду з ними. Це для мене одна приємність.

— Для мене теж, — відповів пацанок. — Для мене теж...

— Пускаєте, чи ні? — цілком спокійно ще раз запитав Журавель у напасників.

— А коли ні? — гукнули всі четверо разом.

— Тоді нарікайте на себе. Кого ж з вас бити першого?

— Мене! — пустив «наркома» один з босяків. — Покажи, який ти хоробрий.

Журавель подивився на кремезного блатняка й зіщулив очі. Він лише одну мить оцінював противника. Опісля зробив крок наперед. Блатняк розмахнувся і здавалося, що Журавлеві не оминати удару здоровенним кулаком в лице. Але він легко відхилився, піймав руку нападаючого, скрутив її так, аж блатняк від несподіванки подався наперед. Тоді Журавель шарахнув його ребром долоні по шиї. Блатняк упав, не крикнувши. Не чекаючи на запросини, другим кинувся на Журавля той, що ще тримав «наркома». Журавель повернувся до нього спиною, ніби хотів утікати. Але за одну мить по-

вернувся до напасника обличчям, легко упав на землю і блатняк з розгону напоровся на розкішні Журавлеві ноги, що їх той підніс вгору. Журавель махнув ногами й кинув противника позад себе. Блатняк, розкинувши руки, полетів на шпану, що позривалася з місць.

Лишалися ще два противники. Але вони не зважувалися нападати, а почали обходити Журавля з боків. Один з них витягнув ножа. Тоді пацанок не витримав. Він уже хотів кинутися на допомогу, але Журавель вчасно зупинив його рукою.

— Не треба, корешку, я ж казав, що я сам. Ось, дивись, як ми вміємо бити.

У цей час позривалися з своїх місць урки. Вони поспішали на допомогу своїм, тож, очевидно, що Журавлеві прийшлося б погано. Але й пацани не дрімали. Вони теж стали поміж блатом і тими, що бились.

Одначе, до загальної бійки не прийшло. Журавель не дав опритомніти тому, що підходив з ножем. Він кинувся на нього, спритно й, здавалося, цілком легко піймав його за руку і викрутив її. Ніж упав біля пацана, який відразу наступив на нього ногою. Журавель ударив блатняка в живіт, аж той скорчився, поправив другий раз і докінчив його. Блатняк упав на коліна. Журавель відштовхнув його від себе, миттю стрибнув на другого блатняка, взяв його

голову в залізні кліщі й замахнувся ребром долоні.

— Перерубаю! — рывкнув він страшним голосом.

Але він не встиг виконати своєї погрози, бо на нього наскочило знечев'я трьох, які очунали після ударів. Тут Журавель блиснув своїм мистецтвом джію-джітсу. Він просто грався з тими, що на нього наскочили. Пацани аж роти пороззявляли. Вони ніяк не вірили, що той довгий і худий Журавель мав стільки сили й сприту, що може справитися з чотирьома.

А Журавель не чекав, аж поки на нього нападуть. Він наскакував першим і так майстерно бив, що напасники розліталися, немов поліняки.

Все це тривало не довго. За мить Журавель стояв сам, а напасники відповзали від нього в страху. Журавель важко відсапувався, слідкуючи очима за тими, що ще хвилину тому загрожували йому.

— Може ще хто має охоту? — запитав, усміхаючись пацанок з Ростова. — Оце я розумію . . .

Він з таким захватом подивився на Журавля, що Журавлеві стало смішно. Інші присутні теж не могли вийти з дива. На своєму житті вони бачили не одну бійку, але тут бив один чотирьох і бив не абияк, фахово й досі небачено. Ніщо не викликає такої пошани в блатному світі, як сила й сприт. Тому всі дивилися на Журавля, не-

мов на якесь чудо. А він уже охолов. Якщо б тепер хтось на нього напав, він напевно вже не блиснув би так, як перед тим. Але таких сміливців не було. Журавель постояв хвилину, подивився навколо і, не поспішаючи, пішов на своє місце. За ним рушили пацанок, Жук і Кок, котрі ще й досі не могли прийти до себе від минулої пригоди.

Вигляд у порозбиваних, закривавлених противників був досить сумний. Вони навіть не мотукалися, лише з страхом дивилися в кут на Журавля, який ліг горілиць, важко дихаючи.

Запанувала мовчанка. Ніхто не знав, що далі буде. Але незабаром кімната заповнилася гулом розмов. Усі нараз хотіли поділитися враженнями від бійки.

Урки ще вагалися, але опісля й вони пішли до тих, що витирали свої розбиті носи. Опритомнів і «нарком» і порачкував до свого місця. Першим до Журавля підскочив пацанок. Він простягнув йому руку і сказав голосом, у якому бриніли неприховані нотки деякої заздрости й пошани:

— Але ж ти їх намотлошив... Дай п'ять, друзяко! Люблю таких. Це по нащому... Просто не віриться. Ох, яка краса...

— Чого це ти раптом так захопився? — щиро здивувався Журавель.

— Як чого? Хіба ж ти не бачив?

— Кого й що? — жартував Журавель, якому було приємно почути такі похвали. — Це ти про кого?

— Не валяй ваньки! А ручки в тебе чи не з заліза зліплені?

— Мої руки — як руки. Такі самі як у тебе. Може, трохи довші.

— Не трепісь. Кажеш — довші. Мої тоді такі є, як на них кастет. А так... — пацанок подивився на свої руки і зняв кастет.

— Чого ви так на мене дивитесь? — запитав своїх друзів Журавель. — Невже вони мене помалювали?

Кок і Жук усміхнулися:

— Та ні. Лиш ми ніколи не чекали від тебе...

— Жук зам'явся.

— Чому? Таж я нічого поганого не зробив.

— Та ми не про те... Коли ти так навчився?

— Кок в усмішці розтягнув губу від вуха до вуха. Він був безмежно гордий за Журавля. — Коли ти так навчився кидати людьми як поліняками?

— А, ти про це. Це мене навчили японські моряки. У Владивостоці. Ми приятелювали, поки вони вантажились. То вони в подяку за нашу гостинність показали нам це мистецтво. Опісля я мав ще одного вчителя в таборі. Але він не був японцем. Він мене просто замучив, але навчив. Казав, що коли опаную джію-джітсу, для

мене жодний лягавий не буде страшний. Колись я вам теж ці штучки покажу. Особливо з ножем...

Журавель відчув, як минає його нервове напруження. Він у душі трохи лаяв себе за бійку, але разом із тим виправдував. Забили б «наркома», а він хоч який, а все ж людина. Треба було боронити.

Побиті все ще вороже дивилися в бік Журавля. Але хлопець був спокійний. Він знав, що після його переваги вже ніхто не спробує починати галабурди. Нарешті і ті четверо підійшли до хлопців. Потурбовані, з синцями, вони стали біля малого гурта, що лежав, і не знали, з чого починати. Журавель глянув на них краєчком ока й ледве помітно усміхнувся.

— Може, заграємо в очко? — запитав він невимушено.

Босяки переглянулися. Опісля колом присіли біля хлопців.

— Заграти не завадило б...

Грали в очко на сірники. Грали газардово, лаялися і, здавалося, знову почнуть бійку. Але грачі більш удавали, що сердяться, ніж це насправді було. Після гри, яка набридла, Журавель почав показувати різні штучки з картами. І при цьому він виявився мистцем.

Нарешті грачі кинули карти. Пацани помучились, дехто з них уже дрімав. Перший заснув

Кок, що притулився до Журавля, немов шукаючи в нього захисту. За ним заснув Жук. Лише Журавель і ті четверо ще довго про щось говорили.

Над ранком пивниця почала порожніти. Першими потягнули кудись урки. Вони зникали, не кажучи й слова, неприхильно поглядаючи в кут, де спали пацани. І, мабуть, тільки присутність Кудлая зупиняла їх від якоїсь пакости. А Кудлай невтомно слідкував за тим, щоб ніхто непрощений не підійшов до сплячих хлопців. Зник і «нарком», який напевно пішов шукати за такими самими «орлами», як він. Позникали й інші пацани. Лише наша трійця ще спала міцним сном.

Нарешті й вони майже разом повідчиняли очі. На столі догоряла хто зна, котра з черги свічка. Не було й тих, хто вчора бився з Журавлем.

Кок, як завжди, спершу подивився, чи є його товариші. Опісля він поглянув на те місце, де спав пацанок з Ростова. Його не було.

— Вставайте, сплюхи! — гукнув Кок. — У готелі порожньо. Всі вже порозліталися. Що ми далі робитимемо?

Журавель сперся на лікоть й обвів поглядом напівтемну кімнату. На німе запитання Жука, він тільки знизав плечима.

— Твій корешок, Журавлику, навіть не по-

прощався. Мабуть, поїхав на Ланжерон купатися... Може б і ми вилазили?

— Як там надворі?

— Чи я знаю? Здається, затихло. Куди ж ми, хлоп'ята, потягнемо?

— Давайте, спробуємо на товарну. Може, на якийсь вагончик і вчепимося. Треба нам з Одеси зникати. Загулялись...

Журавель встав. Він ще раз вилаяв себе у душі за вчорашню бійку, але врешті заспокоївся цілком, треба було думати про дальші мандри...

За якийсь час вони вже бадьоро йшли в напрямі товарної станції, недалеко від передмістя. Кудлай весело гасав біля них, лякаючи птахів. Він з насолодою висолопив довгого язика, немов радів свіжістю ранку.

А ранок справді був чудовий. З моря віяв свіжий, пахучий вітер, пахло травою й червневим квіткам, а мільйонна родина комахні то рохтіла й сюрчала на всі лади.

Наша трійця йшла бадьоро і не менш радісно за Кудлая. На небі ні хмаринки. Польова доріжка химерно крутилась перед ними то в один, то в другий бік, збігала невеличким горбком, зникала в густій траві, а потім знову виринала перед ногами.

Ця доріжка й привела нашу трійцю до невеликого вузлового пункту. На рейках стояла ве-

лика кількість вагонів. Частину з них паровози, маневруючи, відтягали на запасні рейки, частина вже стояла готова до від'їзду. Великі магазини були завалені мішками й скринями. Метушилися залізничники, швидко бігаючи поміж вагонами, перевіряючи справність гальм і намащуючи букси коліс олією.

— На перший ліпший і сідаємо, — поважно сказав Журавель. — Я думаю, що куди б він не їхав, напевно далеко нас від Одеси-мами затаскає.

— І мені подобається ця станція, — писнув Кок. — Але я щось охорони не бачу. Може я таки скочу поговорити з начальником станції, чому таке неподобство?

— Завжди ти й ти. А, може б, нарешті і я? — жартом образився Жук.

— Та тебе зразу накриють. Я думаю, що тут циганів не дуже люблять.

— Скачи. Візьми з собою Кудлая, — погодився Жук. — Ти вмієш...

— Кудлаю, песику, за мною! — крикнув пацан і побіг, підскакуючи на одній нозі.

За ним щодуху погнав Кудлай, увесь час намагаючись підстрибнути так, щоб лизнути Кока в самий ніс. Опісля вони стали двома чорними цяточками, які все далі й далі зникали з очей.

— Тут вони, лови їх! — раптом почули Жук і Журавель за спинами.

Не встигли вони зірватися на ноги, як біля них з реготом упав на землю пацанок з Ростова.

— Ледве наздогнав вас, аж задихався, — сказав він задоволено. — Ви це куди?

— А ти це звідкіля звалився?

— З неба. Я пішов розглянутися, коли ви ще спали. А, повернувшись, побачив, що вас немов корова язиком злизала. А де ж малий? — запитав пацанок.

— Кок пішов поговорити з начальником станції. А ти вже не хочеш скупатися в Чорному морі? — зацікавився Жук.

— Іншим разом. Ще встигну. Може б ми разом до мене в Ростов махнули?

— Щож там у тебе в Ростові доброго?

— Побачите, братіки, не пожалуйте.

— Та нам всеодно.

— Чудово, лафа. Як прискоче наш малий, ми відразу й рушимо. Я вам покажу мое місто, там у мене повно корешків. Погуляємо, а як набридне, кудись знову почухраємо... Звідтіля ж до Кавказу рукою подати. Там і скупаємося, в Сочі... Ви ще дрихнули, як я на базарі побував. От дещо й купив, — пацанок витягнув з-за сорочки буханку хліба. — Розбазарив в однієї перекупки. Перекусимо...

Врешті підкотився і Кок. Він оповів, що такої симпатичної станції ще не зустрів у своєму

житті. При цьому він засипував пацанка зливою запитань, бо почув до нього велику симпатію.

— Добре, що ти з нами. Буде веселіше. З тобою ми поїдемо, чому б ні? Як виглядала перекупка? Як ти здогадався, що ми аж сюди приперли? Багато братви на базарі? А як з облавою?

Хліб з'їли відразу. Він був глевкий, зле випечений, але пацани на таку дурничку не звертали уваги. Кудлай не всидів ані хвилини. Він то прибігав до хлопців, то знову зривався за якоюсь пташкою, що крутилася біля нього.

— Отож, мої дорогі пацанята, ми зараз рушаємо. Здається, що цей крайній поїзд пре перший. Я вас поведу, як завжди, — гордо сказав Кок. — Але перед початком експедиції нам не завадило б познайомитися. Прошу за чергою, я відрекомендовую . . .

Кок підійшов до пацанка і, поважно нахиливши голову, грубим голосом сказав:

— Дуже мені приємно, моє ім'я — Кок. Прошу лише без запитань. А як же тебе?

— Сашко, — засяяв пацанок. — Сашком звать.

— Нехай тебе так звать. Не погано. Я думав, що гірше ім'я.

Пацанок подивився на Жука і Журавля, але Кок їх випередив.

— Оцей цигануватий назвав себе Жуком. А вчорашній наш герой довго не думав і присвоїв

собі ім'я Журавля. Нехай таким буде. Отой, що гасає, як божевільний, — це Кудлай. Кажу за всіх, бо вони в мене дуже скромні, до того ж ще малограмотні. Правду кажу?

— Правду, правду, чухрай далі. Чого ти такий веселий?

— А чому б не радіти? Та тому, що ми знову на волі, разом, навколо природа дибки стає, комашня, забадай її муха, пурхає, одним словом, хлоп'ята, хочеться жити...

Для підтвердження своїх слів Кок став дибки, опісля зробив на руках колесо, підстрибнув і з цілого розмаху сів на розчепирений у всій своїй красі реп'ях. Хлопці зареготалися, бачачи, як відразу змінився настрій Кока.

— Йй-бо так, — не здавався малий. — Ех, коли б у нашому житті було менше таких реп'яхів, а то...

Одначе, не так легко було влізти до якогось вагону, як це хлопцям здавалося. Усі вони були щільно позамикані й запльомбовані. Порожніх вагонів хлопці так і не віднайшли. Тому, спритно оминаючи залізничників, вони ледве влізли до вагону з-під вугілля, при чому найважче було з собакою, що його вони з важким трудом ще встигли перекинути через високу стінку вагону, що вже рушав.

Вагон немилосердно шарпало з боку в бік, від чого порох з вугілля немов килим встелював

долівку, накрив і хлопців з голови до ніг. Кудлай виглядав так кумедно, що Кок майже безперервно сміявся.

Куди вони їхали, хлопці не знали. А поїзд мчав, не зупиняючись на малих станційках, голосно стукаючи колесами на стиках рейок. Сонце немилосердно пекло і хлопців мучила спрага. Спершу вони жартували, але згодом попросідали, де хто міг, і так напів дрімали, чекаючи, коли нарешті ця шалена їзда закінчиться.

Кок видряпався на невеличку будку, де було гальмо, і звідтіля попереджав хлопців, що наближається чергова станція. Щойно перед вечором поїзд почав звільнювати швидкість і незабаром зупинився. Міняли паровіз. Наші пацанята зразу побігли до помпи напитися води й обмити вугільний порох з облич. Найбільше радів Кудлай. Він знову відчув землю під ногами і, кумедно хитаючись, побіг за хлопцями.

Не зважаючи на ніби грізні крики машиніста паровозу, який саме набирав воду до нього, хлопці напилися і обмилися. В цю хвилину на сусідніх рейках зупинився поспішний поїзд. З вікон виглядали пасажири і з цікавістю приглядалися, як наші пацани купалися під дощем води з полотняного рукава, що звисав з помпи. Хлопці уже хотіли відходити, коли з одного вікна озвався голос якоїсь дамочки:

— Спатрі, Ваня, босякі купаються. Ані можуть іспортить воду. Позаві охрану . . .

Довго не думаючи, Кок відкрутив кран і направив полотняний рукав просто на вікно дамочки, яка від несподіванки захлиснулася струмом води. В сусідніх вагонах голосно засміялися. Поїзд рушив, а Кок щедро поливав усіх, хто тільки виглянув у вікно. Почувся сміх, лайка, крики.

— Може іншим разом не будеш гігієнічною заразою? — крикнув Кок вслід за поїздом. — Ви чули, корешки? «Ваня, пазаві охрану!» — перекривив він дамочку.

Але не одні лише хлопці бачили цю сцену. Ціла група залізничної охорони почала непомітно обходити наших пацанів. Охоронці посувалися, не поспішаючи, і замикали коло, в якому стояли їхні жертви. Кудлай перший спостеріг небезпеку й грізно загарчав, але вже було запізно. Навколо них стояла охорона, тримаючи в руках нагани.

— Покупалися? — насмішливо запитав начальник сторожі, дивлячись на хлопців з-під свого на бік нахиленого кашкета. І сам відповів:

— Покупались. М-да . . .

Хлопці розгубилися. Вони ніяк не сподівалися такої халепи. Тікати не було як, бо навколо щільно стояла охорона.

— Ну, як, підемо? — знову запитав началь-

ник. — Я вас, голубчики, зараз не так скупаю. Сухими будете і мене згадаєте.

Сперечатися або переконувати начальника не було доцільно. Хлопці сумно переглянулися і пішли за начальником, який махнув рукою в бік станційного будинку.

— Хто спробує тікати, тут і покладу! — погрозив він суворо.

Кудлай теж пустився за хлопцями, але один охоронник так ударив його чоботом, що собака, скавуліючи, відбіг у бік. Все таки він поплівся за охороною, тоскно поглядаючи на своїх людських друзів. Кок ледве стримував сльози, бо знав, що оце, може, востаннє бачить свого вірного собачку.

Журавель таксамо не знаходив можливості втечі. Але не втрачав надії. Він уже встиг поглядом порозумітися з Сашком і був певний, що коли не тепер, то згодом можна буде щось придумати. Жукові було жаль і Кока, і Кудлая, а тому легко підштовхнув малого й усміхнувся до нього, мовляв, не падай духом, малий, не все ще втрачене. Та Кок так подивився на нього, що Жук не витримав його погляду й відвернувся.

Хлопці під охороною минули станційний будинок, звідкіля на них з цікавістю дивилися залізничники й пасажери. За головним будинком стояли великі товарні магазини, куди прямував начальник варти. Біля одного з магазинів стояв

ще один залізничний охоронець з рушницею в руках.

— Ще піймали пташків, відкривай! — сказав до нього начальник. — Купалися голубчики. Вже більше не будуть, м-да.

Охоронник відчинив великі й важкі двері. Варта стала по боках дверей і штовхнула хлопців у середину магазину. Кок ще раз хотів подивитися на Кудлая, але хтось боляче штовхнув його в спину і він мало не впав. Двері відразу замкнулися за хлопцями і вони почули, як хтось дбайливо їх забезпечує ланцюгом і замком.

— Пішли ловити далі! — задоволено сказав начальник. — Сьогодні напевно ще спіймаємо не одного. А ти, чув, головою відповідаєш за них... Якщо втечуть, то...

— Так точно! — відповів вартовий біля дверей.

— Намагатимуться тікати, стріляй без попередження!..

— Єсть, стріляти без попередження... Я їм сукиним синам покажу...

— Пішли, ребята...

Чути було, як затихають кроки...

Хлопці почали роздивлятися навколо. Це був великий порожній магазин, з високими й міцними стінами. Стеля з великими залізними крок-вами була так високо, що видряпатися до неї не було жодної можливості. Зрештою, і не було

потреби, бо і в ній не видно було найменшої дірочки.

— Здорові були, братва! — раптом почулося з глибини магазину.

Хлопці повернули голови в бік голосу і, коли їхні очі трохи привикли до сутінків, вони побачили великий гурт пацанви, що лежала на кам'яній долівці.

— Здорові! — відповів за всіх Журавель, підходячи до групи.

— І вас збацали лягаві? — запитав той самий пацан, що з цікавістю приглядався хлопцям.

— Як бачите. А ви давно тут?

— Ще з учора. Гади половили нас, як курчат попід вагонами.

— Що ж думаєте робити? — запитав Журавель, розглядаючи лежачих.

Було їх з десяток. Одні байдуже дивилися на хлопців, інші з цікавістю, маючи надію, що новаки принесли бодай надію на звільнення. Були це переважно звичайні пацани, але децю окремо сидів урка з побитим обличчям і крізь напухлі від побоїв очі з недовір'ям дивився на прибулих.

— Їх як курчат, — плонув крізь зуби, — але мене вони пам'ятатимуть... Я ще з ними поговорю. Маєте закурити?

Сашко витягнув з кишені кілька подушених цигарок і кинув їх урці. Цей спритно піймав і жадібно почав запалювати.

— Сідай, братва, і почувайся, як удома, але не забувайте, що ви в гостях, — сказав він, криво посміхаючись. — Сідайте, може, щось веселого розкажете.

Хлопці посідали, але мовчали. Мовчали й інші пацани. Під стелею, крізь невидні щілини тоскно й нудно співав вітер.

— Що будемо робити? — неголосно запитав Сашко Журавля. — Треба щось придумати. Чує моє серце, що тут жартів не буде. Поки вони нас тут тримають, маємо хоч слабу надію вирватися... Але якщо повезуть кудись, пиши пропало... Знаю такі штучки.

— Те саме і я думаю, — відповів Журавель. — А як магазин?..

— Навіть не думай. Безнадійно. Тут треба щось нового, — пацан зморщив чоло. — Але як саме, ніяк не знаю.

Кок навіть не прислухався до розмови, бо всі його думки були біля Кудлая. Що з ним сталося? Він уявляв собі, як бідний пес десь там тиняється побитий і самітній. А, може, його на рейки погналі... А там небагато до нещастя. «Не витримаю, — подумав хлопець, ховаючи обличчя в долоні. — Хоч би не заревіти, а то сорому не обберешся...»

Журавель вперто укладав різні пляни, але для їхньої реалізації не бачив ні крихітки мож-

ливости. А Жук щось помислив, поглянув на двері магазину і звернувся до Журавля.

— Я маю один плянчик. Правду кажучи, це дуже нехитра штука, але в нашому становищі я бачу тільки цю єдину можливість. Але...

— Не тягни! — Сашко і Журавель зацікавлено присунулися до Жука.

— Отож. Мабуть, ще не раз сюди приведуть пацанів, тоді ми, як уже добре стемніє, а нас буде більше, тоді — Жук навмисне зробив павзу. — Тоді ми підійдемо до дверей і чекаємо, коли почнуть впускати чергову групу. В той час ми всі разом натиснемо на двері і в ноги. Можливо, що гади стрілятимуть, але все таки ми вирвемося. Тут усе залежить від щастя. Я іншого виходу не бачу. Бо самі знаєте, якщо нас звідсіля заберуть, тоді пиши пропало. Ну, що ви на це?

Журавель хвилину подумав і переглянувся з Сашком, якому плян зразу подобався.

— Заризикуємо, братіку, — усміхнувся Сашко. — Нам треба діяти несподівано. Тому я — за. Раджу таксамо взяти до спілки того урку. Решті шпани тільки скажемо, що і як.

— Клич його, — погодився Журавель. — Може, й справді це єдиний вихід.

Сашко швидко подався до урки. Цей вислухав його і, не намислюючись, погодився.

— Правильно, ядрі його качалку! Рубаємо на пролом. Може, мені пощастить набити морду тому, хто мене так розмалював. Звичайно, якщо встигну, — потішав сам себе. — Я зараз попереджу інших, а ви ще добре поміркуйте.

Жук і Журавель сіли на боці й докладно обговорили подробиці пляну. Правду кажучи, не було про що багато говорити, але не вадило все зважити так, щоб не було несподіванок.

— Отож, усі зараз. Тиснемо на охоронників. Розбігаємось в різні боки, але не на станцію. Найкраще в степ. Чорти його знають, чи гади стрілятимуть. Мабуть, таки будуть, опісля напишуть кудись там, що, мовляв, під час спроби втечі застрелено пару пацанів. Хто за нами заплаче або за нас заступиться? — похмуро сказав Журавель. — Для кого ми потрібні?

— То що ти пропонуєш?

— Я нічого. Пробуватимемо.

Урка поговорив з іншими пацанами. Двоє з них перелякано відсунулися на бік. Урка призирливо подивився на них і смачно вилаявшись, відійшов.

— Усі за, крім двох, що здрефили. Але вони нам не заваджатимуть. Коли починаємо?

— Ще мусимо почекати, коли споночіє.

Жук підійшов до Кока і оповів йому про плян утечі. Кок, здавалося, цілком байдуже вислухав його і сказав тихо:

— Мені байдуже. Лиш коби Кудлай був з нами. Ти знаєш, що я завжди ішов з вами. Що мені тепер робити?

— Мусиш чекати, як і ми. А покищо, не журись. Кудлай напевно десь недалеко крутиться і до нас набіжить, як тільки ми вирвемося.

Жук підійшов до дверей і прислухався до кроків вартового, що чалапав важкими чобітьми.

Час помалу проходив, але напруження примушувало не мислити про це. Аж несподівано почувлися біля магазину кроки вартових.

— На місця! — півголосом скомандував урка.
— Всі враз, не забудьте! Тікати лише в поле.

Хлопці позривалися з своїх місць і стали біля дверей. Настала така мовчанка, що чути було окремі віддихи. Безпритульним видалася вічність та хвилина, коли під дверима почувлися голоси варти.

— На жаль, більше не спіймали. Зараз виводимо тих, що сидять. Ставай по боках...

— Їх не багато, а, може, мені так здається, — прошепотів Журавель. — Увага, пацанята!

Заскреготів ключ у замку і двері почали відкриватися. Але не встигли вони відчинитися самі, як на них натиснули пацани й махнули ними так, що охоронники повідскакували.

Пацани нестримано ринули вперед, збиваючи по дорозі тих вартових, що розгубилися і не знали, що діється.

— Давай, братіки, давай! — верещав у захваті урка, розкидаючи очманілих від несподіванки інших вартових. — Вперед, блатні, знай наших!

Журавель побачив, як один з охоронників вихопив нагана і вже хотів стріляти в гуцу пацанів, які тікали в напрямі темної плями степу. Журавель підскочив до нього й ударом руки вибив нагана. Охоронник кинувся до пацана, але в цей час Кок підставив йому ногу і напасник впав. Сашко борюкався з двома іншими охоронниками, які намагалися затримати його. Раптом голосно бахнув постріл. Сашкові пощастило вирватися і він кинувся за іншими пацанами. Майже останніми бігли наші хлопці. В цю хвилину охоронники дружньо відкрили до них вогонь. Сашко, який біг перед хлопцями й увесь час оглядався назад, чи не пристали вони, нараз ніби спотикнувся і впав.

— Давай, братіку, вставай! — крикнув Жук.

Але Сашко лежав нерухомо. Жук, а за ним Журавель і Кок відразу кинулися до пацанка і підхопили його попід руки та потягли. На щастя невеликий горбок, за який вони забігли, заховав хлопців перед рясним дощем куль, які над самою їхньою головою співали про смерть.

За горбком Журавель поклав Сашка на землю.

— Закидайте його мені на плечі, — наказав

він друзям. — Ззаду підтримуйте. Зараз ми побіжимо направо.

Жук і Кок швиденько поклали Сашка на плечі Журавля, де він якось дивовижно лежав, охопивши Журавля за шию руками.

— Він живий, тримайте його... Я бігтиму, — сказав захекано Журавель. — Опісля ми зміни- мось...

Хлопці знову побігли. Довкола них не було нікого, бо інші пацани не мали затримки й тому зникли десь в полях. Коло магазину було чути крики і лайку, яка долітала аж до хлопців. Хлопці побігли, що сил у ногах і задихані попадали у густу траву, яка зупинила їхній біг. Журавель хапав повітря і думав, що його серце не витримає. Але свідомість того, що крики вар- тових лунали десь далеко й безпосередньої не- безпеки не було, додала йому сили. Журавель обережно звільнився від тіла пацанка і поклав його у траву біля себе. Жук і Кок так само ледве переводили дух, нервово озиралась.

— Пе... пе... перележимо тут хвилин дві... Я ледве не... — прошепотів Журавель, опісля нахилився до пацанка.

Сашко ледве дихав. Журавель почав його об- мацювати. На грудях у хлопця він відчув дві мокрі плями.

— Як Сашко? — запитали разом Жук і Кок. Журавель не відповів, відчуваючи, як життя

відлітає з тіла дорогого корешка. Сашко застогнав і крізь свист у його грудях хлопці почувли:

— Добре, що ми... знову на волі... А я, мабуть, не... не доїду до...

Пацанок захрипів і замовк. Опісля знову ледве чутно сказав:

— Тікайте, хлоп'ята, тікайте... Я тут по... полежу. Чого ж це так раптом стало тихо? Пацанята, де ви? Посидьте біля мене... я... я не хочу вмирати...

Жук нахилився над Сашком, який знову замовк. Пацанок лежав спокійно, серце не билось.

Нахилився над новим другом і Кок. Він намацав його руку й відчув, що вона холодне. Кок зрозумів, що душа ще одного пацана пішла мандрувати далеко, далеко...

Хлопчина не витримав і гірко, як ніколи досі в своєму молоденькому житті, заплакав.

Блимали зорі, гуляв у траві вітер і співав у густій, пахучій траві. А пацан лежав спокійно, бо йому вже нікуди було бігти й ховатися. Лежав, попрощавшись із своїм коротким і жорстоким життям.

Наша трійця встала, востаннє попрощалася з пацанком і, не оглядаючись, пішла в степ. І ніч гостинно прийняла їх в свої обійми...

ПОЯСНЕННЯ НЕЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ

Адіос! (есп.) — до побачення! **балерина** — танцюристка, танечниця; **баньки вилупити** — витріщити, врячити очі; **барахло** — одяг, лахміття; **барахлішко** — одяг; **барахольний** — одяговий, дрантивий; **барахольщик** — нікчемний **башка** — татар.) — голова; **бичок** — рід риби; недокурок; **бдітельность (рос.)** — чуйність, сторожкість, пильність, дбайливість; **блат** — підкуп, хабар; **блатний** — босяк; **блатняк** — див. «блатний»; **босяк** — волокита, обідранець; **босяка** — босоніж, босими ногами; **бочка** — дерев'яна діжка; (переносно) в'язниця; **буза** — п'який татар. напій з проса або пшона; дурман; небелиці в підхмеленому стані.

Валяти ваньку (рос.) — удавати дурного; **вкумекати** — зрозуміти, розчовпати; **вообще (рос.)** — взагалі; **вопрос (рос.)** — питання.

Газик — марка советського особового авта «ГАЗ» (Горьковський автомобільний завод); **гастроном** — крамниця харчових продуктів; **гіпотенуза** — (мат.) протипрямка в прямокутному трикутників; **главбух (рос.)** — головний бухгалтер, головний книговод.

Дело (рос.) — справа, тут у значенні: кримінальна або судова справа; **дрейфувати** — маневрувати кораблем, змінити курс плавби; переносно: тікати чкурнути; **дрихнути** — спати; **дубок** — широка стругана з дуба барка з вітрилами.

Евакуація — висилення.

Забадай тебе муха — жартівливий зворот; **забаробати** — заарештувати, зловити; **ЗАГС** — большевицький уряд реєстрації народжень, смерти, шлюбів і розводів (запис актів громадянського стану); **закатрупити** — замордувати, вбити; **закнацати** — викрити, заскочити, спостерегти; **замнарком (рос. скор.)** — замісник

народнього комісара, большевицький віцеміністер;
замри! — замовчи! **зацапати** — зловити, арештувати;
збацати — зловити; **здрєфити** — налякатися.

Житуха — життя; **жлоб** — темний, дурний.

Ізоляція — (в'язничне) відокремлення.

Йй-бо! — (скор.) — йй Богу, бігме.

«Какового синка?.. (рос.) — Якого синка? Про кого ви це говорите? **капати** — доносити, зраджувати; **ка́мбала** — рід морської риби; **карапёт** (вір.) — малий, смаркач (чоловіче ім'я поширене в Вірменії); **канат** — грубий корабельний шнур, линва; **кастёт** — інакше боксер, допасовані до пальців залізні обручі для міцнішого удару п'ястуком; **кемати** — спати; **кльош** — фасон матроських штанів; **кнацати** — підглядати, стежити, слідкувати; **Кок** (перекручене з англ. кук) корабельний куховар; **командіровка** — спрямування до означеного місця, відрядження; **конешно** (рос.) — авже ж, звичайно; **кнакути** — вдарити, продіравити, зарізати, вбити; **корешок** — друг, товариш; **кóрочки** (жаргон) — черевики; **крокодил** — міліціонер; **кубик** — відзнака військової ранги; **кўбрик** — середній поміст, каюта на барці, або кораблі; **кузов** — надвоззя вантажного авта; **курорт** — лікувальна місцевість.

Лафа́ (рос.) — несподіване щастя, щасливо! **ліхтар** — синець; **ляга́вий** — міліціант.

Мамаша — (рос.) — мати; **мандро** — хліб (у мові моряків; **маха́льша** — мама; **маху дати** — вкєкти, дати драла; **матюкати** — клясти, лаяти; **матюк** — проклин; **мать** (рос.) — мати, мама; **м-да** (рос.) — ну, так; **міліціант** — міліціонер; **мір іной** (рос.) — другий світ; **міровой** (рос.) — світовий; **місцевком** (скор.) — місцевий комітет профспілки; **мітинг** (нгл.) — збори, сходи, віче; **мокре** — вбивство (жаргон).

На большой — перша кляса; **наган** — револьвер; **«наканец адін челавек...»** (рос. стор. 243). Врешті одна порядна людина. Я так налякалася тут. Ви розумієте? Одинока дівчина в чужому місті... — О, ми це ро-

зуміємо. Ви тільки не тривожтеся. Все буде на всі сто (відсотків). Ви в котру санаторію... — Ні. Це все. Я в санаторію для відповідальних робітників легкої промисловости. Ви мене відведете, так? — Будьте довірливі, тобто певні. Ми вміємо...; **накнацати** — нагледіти, підстежити; **накрити** — зловити на гарячому; **напарник** — спільник; **нарезать** втекти (жаргон); **нарком** — (скор.) боль. міністер; **наркомбезприттрахбабах** — глузливе перекручення: народній комісаріят (міністерство) безпритульних трах-бабах! **нарком харчпром санатор трест** — вигадана глумлива назва на скорочення боль. установ: Народнього комісаріяту харчево-промислово-санаторійний трест; **начхальхарчпром** — глузливе перекручення большевицьких скорочень вищих установ; **не трепісь** (рос.) — не видумуй! **НКВД** — большевицька політична поліція, Народній коммисеариат внутренних дел); **ноль вніманія** (рос.) — ніякої уваги.

Обчистити — обікрасти; **орденоносець** — відзначений орденом; **оревуар!** (франц.) — до побачення! **орезервувар!** (перекруч. з франц.) оревуар! — до побачення! **остальное лето** (рос.) — решта літо; **ответственные работніки** (рос.) — високі урядовці; **отвечай на вопросы** (рос.) — відповідай на запити; **от нечево делать** (рос.) — з неробства, з нудьги; **оттудова** (рос.) — звідтіля; **очкб** — гра в карти.

Панай! — поганай! **папаша** (рос.) — батько; **пахан** — батько, (жаргон); **пацан** — безпритульний; **в пацанах** — між безпритульними хлопцями; **пацанва** — безпритульні; **пацанок** — хлопчик; **паразит** — пасожит, що живе коштом других; **перо** — ніж (жаргон); **перпендикуляр** (матем.) — прямовісне рам'я прямокутного трикутника; **піддувало** — рот; **піжон** (франц.) — досл. голуб; глумливо: дисигун; **піжонувато** — джигувовато; **полагається** (рос.) належить, треба; **пошімати** — попоїсти; **помреж** (скор.) помішник режисера, **приперти** — прибути, дістатися до наміченого місця; **прешш** (рос.) — прешся, приходиш; **путьовка** —

довідка службової поїздки; **пшол!** (рос. перекруч.) — пішов! геть!

Ракло — босяк; **ребйонок** (рос.) — дитина; **Ребята правое плечьо...** (стор. 35, рос.) — «Діти, праве рамя вперед, кроком руш... Пісню... За батьківщину, за Сталіна... Я не знаю другої країни, де так вільно здихає людина...»; **рейвах** — тривога, гамір; **репресований** — в'язнений; **ривка дати** — втекти; **рисак** (рос.) — кінь, верхівець; **роба** — одяг (в мові матросів; **родіна** (рос.) — рідний край, батьківщина; **розколюватися** — заломатися на слідстві; **ротяра** — рот, ротище.

Сексот (рос. скорч.) — секретний сотруднік, тайний донощик большевицької поліції; **скатушитись** — впасти зніг; **скупбрія** — рід риби в Чорному морі; **сопля** — смаркач; **совнарком** — совет народних комісаров, давня назва большевицької ради міністрів; **раднарком**; **соц-близький** — соціально близький; **спецслідчі** — слідчі ЕНКВедисти до справ спеціального значення; **спец-сотрудник** — спеціальний співробітник міліції; **сприснути** — щезнути, зникнути; **старушенція** — стара жінка; **страждаїть** (зросійщено) — страждає, терпить; **стукнути** — вбити; зробити донос; **сўпчик** — призорлива назва для цивільного (жаргон).

Тапочки — капці; **товарна** — залізнодорожна станція для вантажу; **товкўчка** — ринок тандити, торг старими речами; **тошно** (рос.) — нудно; **тўмба** — будка або стовп для наклеювання оголошень; **тўпати** — іти пішки, ходити.

Урка — злодій; **універмаг** (скор.) — універсальний магазин, сов. назва великих торговельних складів з великим вибором товарів.

Фараон — міліціонер; **френч** — військова куртка; **фізія** — фізіогномія, лице; **фраєр** — дурний, хитрунець; **їхати фраєром** — їхати на чорно, без квитка; **фуфайка** — ватована куртка.

Хавирка — хатка; місце, де ховаються злодії; **ходўлі** — ноги.

Чичас — (перекру.) — сейчас; **чухра́ти** — обрубувати, обчіхмувати; іти.

Ша́мати — їсти; **шамóвка** — їжа, **шантрапа́** — босячня; **шльóпнути** — застрілити, вбити; **шпана** — безпритульні злодії; **шпа́ла** — залізнодорожний поріг; **штаму тримати** — дружити, приятелювати; **шу́хар** — небезпека; **шу́стрий** — проворний; «ядрі його качалку» — московська лайка.

СКОРОЧЕННЯ

Англ. — англійське; вірмен. — вірменське; есп. — еспанське; матем. — математика; перекруч. — перекручення; рос. — російське; скор. — скорочення; татар. — татарське; франц. — французьке.

Малюнок